

TARTALOM

- 3 Ablonczy László: Levelek, nyugták, jegyzetek...
(Tamási Áron postájából)
- 23 Gál Sándor: Kilenc táltos pentaton suhogása
- 25 Kozma Vince: Szünet van; Horgászat
- 31 Dobai Péter: Semmiben nem érdemes kételkedni; S íme megcsendül a csönd;
Pálmák és renováció
- 34 Varga Csaba: A rendszerváltozás sorsfordító éve
(Antall József miniszterelnök – egy valahai jogfilozófus munkatárs szemével)
- 50 Szentmártoni János: Szilveszter szelleme
- 54 Pataki Sándor: Végvári biblia, VI.
- 69 Léka Géza: Röhögnél rajtam; Posztmodern Kossuth-díj; Se papír, se penna
- 71 Szokolczay Lajos: A létérzékelés dinamikája
(Kádár Tibor művészetéről)
- 75 Kürti László: vonatos vers, haza; akit sosem várnak
- 77 Alvincz József: Korrektül egymásról és a kormány földügyi törvénycsomagjáról
- 88 Salamon Konrád: Az őszirózsás forradalomról és az első köztársaságról
- 92 Szikra János: Fállábú fészken; égett egér; Néz a nagy szem; Töredék barátném sírjára
- 96 Monostori Imre: Széchenyi István eszméi Szekfű Gyula munkásságában
a Trianon utáni Magyarországon
- 107 Alföldy Jenő: Illyés Gyula „címezést sem kapott” episztolája
- 115 Máriás József: Rádás élet
(Illyés Gyula válogatott és kiadatlan versei)
- 120 Márkus Béla: Idegenségérzés és otthonosság
(Marosi Gyula: A nilusi krokodil)
- 124 Bartha Ákos: Újmódi tendenciák
(Ungváry Krisztián: A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika
és antiszemitizmus Magyarországon, 1919–1944)

Címlapterv: Molnár Edit fotójának felhasználásával Nagy András; hátsó borító: Pásztor Gyöngyi.

A képeken Kádár Tibor művei láthatók. Reprodukciók: Szelényi Károly.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Főszerkesztő: Csoóri Sándor;
Főmunkatársak: Ágh István, Tornai József; **Felelős szerkesztő:** Papp Endre; **Szerkesztők:** Falusi Márton,
Nagy Gábor, Tőkész László; **Képszerkesztő:** Nagy András; **Nyelvi lektor:** Ráthay Ildikó; **A szerkesztőség
titkára:** Kovács Nóra; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** A Nemzeti Kultúráért és Irodalomért
Alapítvány elnöke. **Kiadó és szerkesztőség:** 1078 Budapest, Hernád utca 56/B, Telefon: (06-1) 237-0294;
Fax: (06-1) 237-0293; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest,
Pf. 1324. Lapunk az OTP Bank Nyrt. és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelenik meg. Előfizethető
valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. Előfizetési díj:
egy évre 6000 Ft, fél évre 3000 Ft. Nyomta és kötötte: Nagy és Társa Nyomda és Kiadó Kft. HU ISSN 0238–9908.

Mennybemenetel (vegyes technika, 1991)

Levelek, nyugták, jegyzetek...

Tamási Áron postájából

„Az írónak van egy úgynevezett
mindennapi sorsa, mint a többi embernek;
s van egy emelkedettebb s időben is kiterjedő
sorsa, melyet társatlanul kénytelen viselni.”

(Tamási Áron: *A művek döntenek*. 1958)

FELTÁMADÁSA. Az Akadémia egykori tagjára pöknek a mai tudós urak, a magyar irodalom újkori esztétaséjfei (Szegedy-Maszák Mihály és Veres András) több kötetes szakácskönyvükben említésre se érdemesítik munkásságát. Cifrább orcátlanság, mert erkölcsi is, mint Márkus Béla hiányolta: a Tamási Áron Alapítvány első egyetemi ösztöndíjasa, Balázs Imre József, az íróról elnevezett udvarhelyi gimnázium egykori eminens tanulója, magos esztétikai öntudatának jeleként mint szerkesztő nem méltatatta arra, hogy valamely írását az erdélyi esszégyűjteménybe illessze. Sebaj, az író kibírja; mert ahogy Sütő András anynyiszor írta és mondta: Tamási Áron rendes föltámadása halálával megkezdődött; a fogyó olvasási kedv korában is a kiadók ragaszkodnak hozzá. S hogy Féja Géza, Izsák József, Taxner-Tóth Ernő, Z. Szalay Sándor könyvei, Cs. Szabó László, Szabó Zoltán, Sütő András, Páskándi Géza esszéi, Németh László és Illyés Gyula kései vallomása, Czine Mihály, Görömbei András, Cs. Nagy Ibolya, Szokolczay Lajos alapos, változatos szempontok szerint írott jeles tanulmányai és Lőrincz József két könyvecskéje (*Tamási Áron hazatérése, Kellő igék, megtartó gondolatok*) az *Alföld* és a *Tiszatáj* egykori tematikus számai a folytatólagos figyelem változatos tényeit igazolják. Urbán V. László ismeretlen nyilatkozatait, cikkeket gyűjtötte egybe *Aranyos tekerő*k címmel (Kertek, 2000), Tamás Menyhért, Tasnádi Gábor, Bán Péter által szerkesztett, újkori vallomásos gyűjtemények életének, munkásságának változatos képeit, tényeit villantják elő, Jékely Zoltán, Csanádi Imre, Nagy László, Kányádi Sándor, Farkas Árpád, Nagy Gáspár, ötvenhatos napjairól monodrámat is író Tamás Menyhért versei pedig a poézis magasában igazolják: hiányában sem apad a szellemi nyugtalanság Tamási Áron körül. Vermesy Péter operát szerzett novellájából, Cselényi László az *Ördög-változás Csikbant* rendezte tévéjátékká, Bohák György pedig a *Gyökér és vadvirág*

ABLONCZY LÁSZLÓ a Nemzeti Színház korábbi igazgatója (1991–1999); legutóbbi kötete: *Sinkovits Imre a Hargitán – Fél évszázad töredékei a Nemzeti Színház 175 esztendejéből* (2013).

című novellából kiváló és díjazott tévéfilmet forgatott. Vegyes eredménnyel és izzadmányos befejezéssel elkészült az *Ábel*-trilógiai filmváltozata a kilencvenes években (rendező: Mihályfy Sándor); s az új idők jeleként már fel-feltűnt a Duna képernyőjén az egykor (1948-ban) betiltott *Mezei próféta* is, amelynek forgatókönyvét Szóts Istvánnal írta, s Bán Frigyes rendezte. Játékainak értelmezése, jó-rossz előadása, az *Énekes madár* vagy más darabjainak előadása netán nyúzatása a magyar Thália némely otthonának tartós ambíciója. Mert az író neve rangot jelent a színháznak, és reményes estét ígér a nagyérdeműnek.

Az otthoni ragaszkodás jeleként testvére, Tamási Gáspár *Vadon nőt gyöngyvirága* után Sipos Ferenc sógor levelekkel is dokumentált emlékeit (*Itthon, Farkaslakán*) követően a családba tartozó Sipos Lajos immár sok új adatban is gazdag Tamási élet- és pályarajza (Elektra Kiadóház, 2006) hiteles és tágas történeti dimenzióba került. 2012-ben Jakab Zsigmondné Mészáros Rozália a szülőfalu, Farkaslaka emlékeit boronálta egybe *Tamási Áron a csillaggá énekelt szülőfaluban* címmel (Udvarhelyszék Kulturális Egyesület K.). Minap pedig Bertha Zoltán *Székely Homérosz* című munkáját vehettük kézbe (Kairosz K., 2012), mely szempontok és érvek káprázatában született tanulmánygyűjtemény. Igazolván: Tamási Áron életműve hivatott magyar irodalmárnak akár egy életre való nyugtalanító vizsgálódást jelent. *Ölelő szeretettel* címmel (Szerk.: Nagy Pál. Palatinus K., 2008) pedig válogatott levelezésgyűjteménye azt is jelezte, hogy az író életrajzának, munkásságának mikrofilológiai vizsgálata további szempontok és irányok felé is tereli az életmű kutatóját és értelmezőjét. Alább magunk is elmerülünk: 1947-től kezdődően Tamási Áron hagyatékának változatos, főként postai töredékeit idézve villantjuk fel, írói-emberi sorsának némely olyan tényét, eseményét, amely eddig nem vagy kevéssé ismeretes.

AZ 1947-es ESZTENDŐ történelmi súlyú megrendüléssel szakadt rá, hiszen a február 10-ei párizsi békediktátummal szülőföldjét újra trianoni átok sújtotta. Kovács Béla, a Kisgazdapárt első emberének elhurcolása, majd Nagy Ferenc ultimátumos zsarolása és emigrációba kényszerítése igazolta előtte is: szabad hazát immár többé nem remélhetünk; augusztusban a kékcédulás választással a csonkolt haza égboltja is végleg beborult. Így hát az a csodás fordulat, amelyet hőségnek, a korondi fazekasmesternek álmódott a *Hullámszó vőlegényben* a Nemzeti Színház január 10-ei bemutatóján még reménylően sugárzott, vagyis a szabad művészi alkotás ígéretének társadalmi légköre és álma végképp összeomlott.

Gépelt levél – 1947. április 28-án íródott, küldője Csulak Ervin budapesti lakos. Miként bátorzkodott megszólítani az író? Bátyja, Csulak Károly az író kollégista társa volt Kolozsvárott, öccse néhány röpké találkozást említve bátorzkodott megszólítani. Önnön sorsát Tamási hősével jellemezte: „Valahogy a Te Ábeledhez vagyok hasonló, aki Amerikába érve egyetlen címet szorongatott zsebében a New York-i Babelben, én is egy kicsit Terád utaltam érzem magam, ha másképpen is, mint Ábeled. Neki volt tehetsége, és mégsem volt finnyás a megélhetést illetően, nekem nincsen tehetségem, és mégis szeretnék egy bizonyos körben elhelyezkedni.” Nyomora sürgeti az ifjú embert, aki találkozót

kérve Tamási pártolásában reménykedett, hogy valamely újság közelébe juthat. Noha a maga érdekes voltát igazolandó, cikkével nem terhelte levelét. Ilyen-
képpen tanács-kérelme némiképp fellengzősnek mutatkozik: „...jobb, ha vályogot
vetek, vagy pedig érdemes-e írnom”. Nem tudjuk, hogy a 27 éves sorsboldog-
talan vályogvetőnek állt-e, mert írásainak nincs nyoma. Tamási Áron postáját
olvasva gyakran feltűnik: a borítékra feljegyezte: mikor válaszolt. Csulak Ervin
kérelmére nincs jel, hogy találkoztak volna. Keserves hónapokat élt maga is;
Nemzeti-beli kudarcos bemutatója is kísértette, amely nem őt, sokkal inkább
a színházat és a rendezőt minősítette, mint azt Szabó Zoltán tanulmányigényű
kritikája (*Csodatevő igazmondás*) sugallja. Ezidőtt dúlt a Szőke Éva-szerelem,
amely férfigpróbáló erőt igényelt, s a *Mezei próféta* című film viszályos előkészü-
letei is apaszthatták találkozási kedvét. Úgy tűnik, hogy Bartsch János Kiadó-
vállalat nevében Bartschné Palásthy Irén se tudott találkozni vele, aki a neves
színházi ember, Sebestyén Mihály javaslatára kék levélpapíron szeptember 10-én
kérte az író: következő héten találkozzanak, de: „arra kell kérnem Önt, hogy
a hétfői és keddi napot a kettős zsidó ünnep miatt hagyjuk ki a lehetőségekből”.
Más lehetőség is elmaradt, mert Bartschné október 27-ei levelében mentegetőzik,
és újabb időpontot kért, de könyv nem igazolja hasznos együttműködésüket.
Talány, hogy Tamási miért nem teljesítette a Magyar Pen Klub elnökségének
felszólítását, mely szerint „sziveskedjen 10 forint tagdíjat mellékelt csekklapon
elküldeni”. A világosbarna csekklap összehajtva 66 év múltán is érintetlen ép-
ségben pihen a borítékban. S egy névkártyája is kezembe csúszik, rajta csak
ennyi: „Tamási Áron.” Se foglalkozás, se lakcím, minden más fölösleges; neve
immár hivatása is: Tamási Áron. A lap túloldalán egy cím, nem az ő írásával:
„Zoltán Szabó 8, Villa Leandre Paris XVII. – Légation de Hongrie 15, Rue de
Berri Paris 9”. Ősszel párizsi kulturális diplomáciai szolgálatra induló Szabó
Zoltán írhatta fel a Montmartre oldalában, kis zsákutcában megbújó lakásának
címét, alatta pedig a magyar követség elérhetősége. Szabó Zoltántól tudjuk,
Tamási kérte, hogy műveinek nyugati sorsát segítse, s bizonyára a névkártya
találkozásuk dokumentumaként maradt a hagyatékban. S ebből az évből még
egy meghívó bukkan elő: a Magyar Kommunista Párt Politikai Akadémiája
hívta a *Roosevelttől Trumanig* című előadásra (Csengeri utca 68). Előadó: Fogarasi
Béla, a *Társadalmi Szemle* főszerkesztője, továbbá Boldizsár Iván külügyi állam-
titkár és Horváth Zoltán, a *Világosság* főszerkesztője. A címzett jelzete híján is
bizonyos: Tamási inkább ment a Kis Royalba, minthogy szürreális jelenésként
feltűnjön a bolsevik párt rendezvényén. S hogy mégse dobta tűzre...? Talány
ez is; noha decemberre járt az idő, a történelmi zimankóban test és a lélek leg-
alább otthonában melegségre vágott.

BÚCSÚDAL. Az 1948-as esztendő elején a *Mezei próféta* című film elkészült,
de bemutatását a Művészi Tanács nem engedélyezte, s Molnár Miklóssal, a *Sza-
bad Nép* harsonásával az élen a sajtópiszkolás változatos kartácstüzébe került
Tamási, melyet részletesen elbeszéltünk a *Hitel*ben (2003/6, bővebben: *Bartók*

Béla kertjében). Itt csak annyit: filmjének anatómiájánál is alighanem súlyosabban érintette Tamásit, hogy nálánál harminc évvel fiatalabb kedvesével, Szőke Évával a Színház hasábjain nyilvános vitába keveredett februárban. Más közlésekkel ellentétben Szőke Éva nem volt a Nemzeti tagja, de Tamási erőteljes kérelmére Bogynak, a *Hullámzó vőlegény* női főszerepére jelölték, ami a színház történetében példátlan kivételezettség. Felfokozott érzéseiben Tamási játékaiban rádióváltozataiban is ragaszkodott a perzselő szépséghez. Majd a *Mezei próféta* szerződésében is benne foglaltatott, hogy az író joga a szereposztási kérdéseket is véleményezni, így persze hogy az 1947-es, őszi forgatáson Szőke Éva alakította Borókát. A film kudarcos sorsa, továbbá a művészi és személyes viszály forgószelebe kerülve Tamási érzelmi élete keserves véggel zárult: Szőke Éva elhagyta, aki alighanem Pál Sándor, Angliában élő producer csábítására távozott Londonba. Novellába rejtjelezett vagy levélbe foglalt fájdalomát nem ismerjük, de Tamási hagyatékából előbukkant egy 1948. III. 2-án dátumozott lap, amelyen *Búcsú* címmel egy népdal olvasható az író kézírásával: „Egyetlen kedvesem / Míg az enyém volt, / Addig a szívem is / fényes csillag volt. / Amig bennem lakott / minden áldott nap: / Ragyogott a lelkem, / Mint az égi nap. / Most hogy szerelmének / Virága lehullt. / Az én csillag-szívem / virágokra hullt.” Semmi kétség: Szőke Éva távolodó lényéhez szól a keserves sóhajtása, de Tamási sajogása hamarost csöndesült. Esztendő se telik el, szíve újra fényesült, mert új társra lett: Basilides Alíz, az érettségre készülő leány lett a felesége 1949 júniusában. Aki uszadékos időben, az ötvenes években tündéréként fénybe vonta életét. Tamási azért nem feledte Szőke Évát, aki Bartók Évaként filmes és festészeti hírnévvel visszhangosult a nyugati világban, igazolja ezt a hagyatékban található „Külföldre küldendő szerzői tiszteletpéldányok jegyzéke” is. A külföldi kiadók, úgynők, irodalmárok és Márton Áron püspök sorában olvashatjuk: Szőke Éva nevét, kinek a *Zöld ág* című regényéből küldendő egy példány Londonba, az Albany street, Regents Park, White House 403 számú házba. S hogy Zongota völgyének édeni világa és a szépséges Ongota álma azért tovább kísérte életében, azt jelzi: amikor majd Tamási 1960 novemberében Londonban járt, bántottság feledten kereste – és találkozott Bartók Évával. Csak képzeljük, mert írásba nem foglalta: a viharok szaggatta évtized múltán alighanem visszaidézték a *Zöld ág* fogantatásának éveit, és ifjonti lélekkel ámulták a kivirult almafát, amelyről a madarak zöld ágacskákkal „szétrepültek a világba, hogy reménységet vigyennek az érdekes embereknek”.

ÉLET- és IRODALMI ALAP. A *Zöld ág*at és novelláskönyvét *Kikelet* címmel Illés Endre gondoskodása folytán 1948-ban a Révai Kiadó még közreadta, de aztán a Rákosi–Révai József diktatúrája rászabadulván a szellemi életre is, Tamási Áront az 1953-s fordulatig elnémították. Major Tamás elhíresült zeneakadémiai beszédében (1949. január 15.) a színházi életből is kiűzte. S a *Hullámzó vőlegényre* utalóan Major már a népi irodalomra évtizedeken át virágoztatott bolsevik vádat fújta Tamásira: „narodnyik”! Nyomorúságos évek szakadtak az

íróra; a Népművészeti Intézet rendelkezése jeleneteket írt (*Bor és víz, Eljegyzés, Kossuth nevében*), de a javadalmat is jelentő előadásig játékaik nem juthattak el, ahogy az *Ördögölő Józsiás* című mesejátéka sem, s az Operaháznak ajánlott zenei és balettszinopszisei sem íródhattak művekké. A Mezei Máriának írott *Bujdosó lányt* is bemutatást követően betiltották (1952). Kivétel: a *Búbos vitéz* című bábjátéka, mely Bod László jóvoltából egy „szörnyeteg” előadásban előadatott. Idézett minősítés Kodályé, aki negyedórát nézte a játékot, s „malacok elé szórt igazgyöngy” vélekedéssel indulatosan elhagyta a termet. Ezidőtt írta Tamási verses önéletrajzát, az *Aron bölcsőjét*, melynek gépiratát sokszorosítva barátai, hívei, íróbarátai körében terjesztette, s ötven, száz forinttal viszonzták munkáját.

Megrendítő olvasni a méltóságformába csomagolt sorsjelentést, amelyet 1950. május 7-én Clevelandbe, a *Szabadság* kiadó főszerkesztőjének írt: „...március 11-én postai levelet küldöttem a lap címére a Főszerkesztő Urnak. Utána két héttel kaptam egy »dear« jelzésű »Ikka« csomagot, melyet vám és illeték nélkül vettem itt kézhez. Nagy örömemben rögtön írtam volna Önnek, de vártam a levelet, mert a csomag-küldés körülményeiről és a jövőbeli novellaközlések kérdéséről is szerettem volna valamit tudni. Mivel azonban levelet nem kaptam, most már nem várok tovább a válasszal.

Mindenekelőtt meg kell mondanom, hogy nemcsak igen jól esett az Ön és a lap irántam való figyelme, hanem munkámban és gondjaimban is sokat segítettek nekem a csomaggal. Tudni kell, hogy ez nekem igen sokat számít. Ezért szeretném, ha az »Ikka«-féle akciót rendszeresíteni lehetne. Én időnként küldenék a lapnak olyan novellákat, amelyek itthon megjelentek, vagy a lap odaérkező itthoni újságokból ilyen novellát átvenne. Így mellékelten is küldök két megjelent novellát közlés céljából. Kérem azonban, hogy szíveskedjék arról értesíteni, hogy szívesen fogadják-e novelláimat és kérésem teljesíthető-e. (A 6 dolláros »Good« típusú Ikka-csomag és a 7 dolláros »Star« szintén nagyon jók.) Abban a reményben, hogy kérésem szükségességét megérezte, még egyszer nagyon köszönöm segítségét és figyelmét. Meleg üdvözlések és tisztelettel köszönti:...” – írta ezt 1950 tavaszán a magyar irodalom egyik legnagyobb mestere, aki már újabb novelláit, regényrészleteit se indíthatta a tengerentúli sajátos árucserébe, mert írásait nem közölték, s a szellemi élet megdermedt.

Stencilezett körlevél egy nyújtón egyensúlyozó tornász (20 filléres) és egy 5 éves tervet népszerűsítő (10 filléres) bélyeggel 1951. 1. 10-ei dátumozással a Magyar Népköztársaság Irodalmi Alapja (Bp., Sztálin út 101.) tudatta: a minisztertanácsi rendelet értelmében 10 forintos beiratkozási díj és havi 5 forintos díj fizetésével az írók tagokká válhatnak. Értesít arról is, hogy megjelent művek honoráriumának 3–10 százaléka is illeti az Alapot. A továbbiakban a kedvezmények körét tudhatja meg a beiratkozó: rádióelőlegek módját, külföldi szerződések és jogdíjbehajtások rendjét, a februárban megnyíló visegrádi Alkotóház lakhatásának módozatát ismerteti, mely szerint „kizárólag írói munka céljára általában 2-8 hétig vehető igénybe”. S a Bölöni György s. k. által jegyzett könyvmatos kéthetes SZOT-üdülések lehetőségét is kínálja, az Alap pénzügyi segítségét

is ígért. S bár 1950. február 9-én a Magyar Újságírók Szövetségének Választmánya „...tagdíjhátralék miatt törölni rendelte” Tamásit, de az írónak igencsak bátorításul ígérkezett az Alap-tagság, s befizethette jelentkezői kötelezettségét, mert 1951. január 29-én Bölöni már arról értesítette Tamásit, hogy a 24-ei ülésen „febr, márc, ápr hónapokra havi 1000 Ft előleget folyósítunk”. Április 28-án pedig az igazgató tudatta: 6 hónapra, majd október 19-én újabb három hónapra számíthat havi 1000 Ft-os előlegre. Vigasz a vigasztalanságban, hiszen még csak nem is segélynek tekinthető ezer forintokat postáztak címére, hanem majdan (mikor?) megjelenő munkáinak honoráriumát zálogosította a pillanatnyi adomány.

Íródott a *Bölcső és bagoly*, majd a *Hazai tükrök*, de a bizonytalan várakozásban naponta élni kellett. Bizonyos, hogy az 1952-es esztendőben is hasonló engedékenységkel postázták az előleget, mert 1953. január 7-én Bölöni gépiratos levélben értesítette „Kedves elvtársam”-at az Alap vezetésének döntéséről, miszerint: „...február 1-től kezdve nem folyósít állandó juttatásokat az írók részére. Szokott juttatását tehát Elvtársamnak csak januárra folyósítottuk.” S ebben a nincstelenségben szívszorító olvasni Tamási beadványát, amely 1952. július 7-én a Népművelési Minisztérium Irodalmi Főosztályának íródott. Amelyben részletezi az anyagi együttműködés helyzetét: a Révai Kiadót öröklő Szépirodalmi Kiadónál előlegei „tervkölcson fizetéssel együtt” összesen „12 271 forintra rúgtak”, s „Most, midőn a *Bölcső és bagoly* című könyvem sorsa, három évi várakozás után, mégis megjelenésre dőlt, a Szépirodalmi Kiadó egy összegben le akarja vonni mind azt az előleget, melyet korábban a Révai folyósított nekem. Ez azt jelentené, hogy anyagilag lehetetlen helyzetbe kerülök, ez pedig további munkámba döntő módon beleszól. Emellett méltánytalannak is tartom ezt a cselekedetet két okból is. Először azért, mert említett előlegeim nem egyetlen könyv honoráriumára terhelte, hanem arra, hogy folyamatos írói munkával törlesszem. Másodszor pedig, ez a folyamatos írói munka nem az én hibámból szakadt meg, amidőn három évvel nem kerülhetett kiadásra a könyvem.” Kérte tehát a Révai Kiadó idejéből származó 7150 forint tartozásának törlését, s hogy a további 5121 forintot ne egyszerre, hanem „megjelenésre váró könyveimnek munkadíjából, meghatározott arány szerint törleszthessem”. Tamási a levelet Mikó László főosztályvezetőnek személyesen adta át, de a hivatalnoki pökhendiség kordokumentuma: még csak nemleges válasza se méltatták a kérvényező, s ezért 1952. november 14-én választát illedelmes higgadtsággal újra megfogalmazta. Majd egy esztendeig könyvére is várakozhatott, mert a *Bölcső és bagoly* 1953 októberében jelent meg. Tamási kérelmére a minisztériumi társaság a politikai bolydulásban alighanem tovább lapított, s talán-talán majd az 1954-es Kossuth-díj tekintélye fordította belátásra a hivatalnok népség packázását.

De addig még a hétköznapiok keservei; forintok terhelése és jóváírása... – nyomorúságos fillérezés a mindennapok keservárjában. Az Alap például 1952. június 17-én tudatta: a Rádiótól átutalt honorárium téves könyvelés, mert ebből Farkas Ferenc zeneszerzőt 82,50 Ft „terhelés” illeti. A levél alján aztán Tamási ceruzával összegezte háztartását: „Maradék számlám javára: 247,50” forint.

1953. december 17-én pedig Bölöni György igazgató arról tájékoztatta Tamási elvtársat, hogy a „Tüker 1952/53 tüzelőakciójának végelszámolásaképpen író-társamnak még 602 Ft kiegyenlítetlen tartozása áll fenn”. Ez már a második felszólítás, minthogy az előző nyomán az író nem egyenlítette ki tartozását. A levélből kicsusszan egy pirossal vonalkázott elismervény, mely szerint december 22-én Tamási befizette adósságát, s ceruzával maga is ráírta: „Végleges kiegyenlítés.” Az Irodalmi Alappal később is folytonos mulasztásos viszonyban élt. 1958-ból a Szerzői Jogvédő Hivatal több értesítése is megmaradt, amely szerint „fennálló tartozása törlesztésére” 549,16, aztán 222,65 majd 11,93 forintot átutaltak. „Kedves író-társam!” megszólítással 1959 szeptemberében „elvtársi üdvözléssel” Bölöni György körlevélben tudatta: a nyári üdülési időny elmúltával a szigligeti alkotóház díjai és ellátása a korábbi évekhez hasonlóan úgy módosul, hogy a négyszer napi 45 forintért, a háromszor étkezők 30 forintos díjért „házi kosztot” kaphatnak mindazok, „akik alkotómunkára veszik igénybe” a Balaton-parti kúriát. Szeptember 5-ei Bölöni körirata, s jegyzője 11-én már halott volt. Ady barátságával és dokumentumkönyvével (*Az igazi Ady*) az irodalmi életben becset szerző partiumi Bölöni, már párizsi honfitársai körében, majd 1945 s főképpen 56 után szégyenteljesen viselkedő, és gyalázatos irományokat is gyártó elvtárs Alap-igazgatóként azért együttérző gesztusokat is gyakorolt. Tamási Áronnal például. S a „területi rokonság” mellett ezzel is magyarázható, hogy 1956 után oly ritkán nyilatkozó, nyilatkozható és keveset író Tamási *Búcsúzó szavak* címmel, a köztük levő távolságot is érzékeltetve, elköszönt Bölönitől. „...meg is tudtunk egymásnak bocsátani. Én neki azt, hogy az igazsága érdekében sokszor elfogult volt, ő pedig nekem azt, hogy politikai és irodalmi tanai fölött én a kelleténél többet gondolkodtam... S szerettem is őt egy kicsit őszi fuvalmak között, de szerettem, mert nem restelkedett azon, hogy a szigorúsága mellett érző szíve is van. S valahányszor láttam, hogy a szív és az akarat harcában tusakodik, együtt éreztem mindannyiszor vele” (*Élet és Irodalom*, 1959. szeptember 18). S az Alap-iratok sorában az utolsó a hagyatékban: 1961 januárjában Földeák János igazgató tudatta: „1959 nov. hó 1-től 1960. dec. hó 31-ig 70 Ft tagdíjhátraléka áll fenn.” Zöld csekket is mellékel a Magyar Népköztársaság Irodalmi Alapjának vezetősége, mert „...az a tag, aki tagdíjával hátralékban van, az Alap semmiféle juttatásában, kedvezményében nem részesülhet”. A tagsági élet általános rendetlensége már igencsak tetőzhetett, hiszen a hagyatékban nyoma van, hogy Tamási 1960 szeptemberében s bizonyára előnyös díjazással a visegrádi alkotóházban dolgozott. Ami pedig az 1961-es csekket illeti: a 30 filléres, diósgyőri várat ábrázoló bélyeggel ékesített zöld borítékban a felszólítás kíséretében több mint fél évszázad múltán is kitöltetlenül lapul.

KEDVES BARÁTOM! Az 1953-as fordulattal, majd a *Bölcső és bagoly* és 1953 novemberében a *Hazai tükrök* megjelenésével, továbbá az 1954. március 15-én átvett Kossuth-díj oldotta körülötte a társadalmi közhangulatot, s feltűnő, hogy az őt sűrűbben szólító levelek az elvtársiasság stílusáról jobbra a bensőséges-ség változataira váltottak: „Kedves Áron!”, „Kedves barátom!” Igaz, hogy a vas-

vári járás népművelési előadója 1954. október 9-ei levelében elvtársaként hívta, hogy „vasvári kultúrhét keretében szerepelni sziveskedjék”, és kéri: „...előadásának tárgyát, címét”, mert a TIT „...központjától azt az értesítést kaptuk, hogy számíthatunk a fellépésére”. Országos hívogatások idejét élte az író, melyek közül az október 8-ai csömöri eseményt *Virágos bokor* című írásában asszonyok, leányok ámulatában elbeszélte. Ebben a hónapban (október 2-án) Tamási a Hazafias Népfront budapesti, hatodik kerületi Előkészítő Bizottságának írt levelet. Ebben olvashatjuk, hogy előző nap a Bizottság két tagja megkereste őt, kérve: vállalja el a Népfront kerületi elnöki tisztségét. „E megtsíztelő jelöléssel kapcsolatosan hosszan elbeszélgettünk az időszerű és más közérdekű kérdésekről; s el kell mondanom, hogy látogatóim okossága és megnyerő érvelése mély benyomást tett rám.” Irodalmi és egészségi gondok folytán másnapig haladékot kért a válasszal, s levelében tudatta: „Lelkiismeretes számvetés után arra az eredményre kellett jutnom, hogy vállalt és már előkészített irodalmi terveim nem adnak nekem lehetőséget arra, hogy egy felelősséggel, erős szellemi gonddal és munkával járó tisztséget elfogadjak. Irodalmi terveimen kívül ingatag egészségem sem bírná ezt el.” A másolat alján zöld tintával Tamási kézírásával olvasható: „Továbbítás céljából Erdei Sándorhoz küldve. Mellékelve Erdeinek megküldöttem fenti levél másolatát.” Erdei ekkor a Magyar Írók Szövetségének első titkára, s hogy Tamási fontosnak gondolta tájékoztatni őt, feltételezhető: az írószövetség nyomvonalán körvonalazódott, hogy Tamásit a Hazafias Népfront Országos Tanácsának tagjává választják. Mert november 21-én Kecskeméten már *Nyitott levél* című beszéde ebbéli tisztségét is jegyezvén, az új idők és feladatok „vigasztaló reménység”-gel hangolódtak előtte.

Az 1953-as bolsevik enyhítő fordulat azt is jelentette, hogy a nyugati világban élő magyarsággal való kapcsolat is árnyalatosabb politikai játszómá vá alakult. Amelyben az ÁVH ügynökhálózata is a hazacsábítás és a kinti magyar szervezetek egymásra uszításának dialektikus (diabetikus) hadműveletébe kezdett. Itthon pedig a Magyarok Világszövetsége (1990-ig) erős ellenőrzésében, s olyik emberének beépítésével is erősebb szervezésre határozta magát. Melynek jeleként egy lap indításának szükségessége is felmerült. Tamási Márai Sándorhoz címzett, elhíresült, sokszor idézett levele, mely a Magyar Rádióban hangzott el felvételtől (1954. április 25-én vasárnap – ezen a napon Tamási Debrecenben járt íróküldöttséggel), majd május elsején jelent meg a *Művelt Népben*. Ez adhatta az ötletet Teknős Péternek „az induló lap felelős szerkesztőjé”-nek, hogy 1955. november 4-ei terjedelmes levelében ismertesse elképzelését az íróval: „...a meginduló lap első számában megjelenik Tamási Áron üzenete külföldön élő magyar véreinkhez”. Áruklodó a stílusa: „magyar véreink” – írja Teknős, Tamásinak olyan képpel hízelegvén, amely fordulat a bolsevik időkben legfontosabb vádiratos idézet formán kerülne nyilvánosság elé. A főszerkesztő a lap törekvését is tudatta az íróval: az Elnöki Tanács április 4-ei amnesztiarendelete nyomán „...felvilágosítás és a hazatérések meggyorsítása és szaporítása céljából... Lelkükhöz kell szólni, meg kell őket győzni, le kell bennük gyűrti a fé-

lelmet, sőt sokszor az apátiát. Ehhez szeretnénk Íróársam segítségét kérni.” Teknősnek címzett, 1955. november 18-ai válaszlevelét teljes terjedelmében idézzük: „Kedves barátom! Abban az elvi felfogásban, melyet szíves és figyelmes levele is tartalmaz, az én véleményem ismeretes. Határozott szavakban fejeztem ki ugyanis ezt a véleményt az elmúlt év tavaszán, amikor Márai Sándor író barátomnak a magyar rádión keresztül válaszoltam. Tehát minden magyar embernek reménységgel és segítő munkával kell részt vennie a nép jövődjének kialakításában; s természetesen helyesebb és eredményesebbnek is tűnik, ha ezt a munkát itthon végzi.

Meggyőződésemon azonban, a külföldön élő magyarok hazahívásában, a siker érdekében, egyénileg csak olyan emberek vehetnek részt, akik erre itthon és külföldön egyaránt alkalmasnak látszanak. Lelkiismeretes megítélésem szerint én nem tartozom ezek közé. Itthoni vonatkozásban azért nem, mert nincsen szavamnak olyan súlya, hogy hívásomra esetleg hazatérő magyarnak emberi ügyes-bajos dolgaiban értékes tanácsot vagy éppen segítséget tudnék nyújtani: külföldi vonatkozásban pedig azért, mert ott a nevem nem eléggé ismeretes, hiszen tíz esztendő óta külföldön sem könyvem, sem írásom meg nem jelent. Természetesen, ha ez jónak és hasznosnak tűnik, a meginduló lap számára szívesen adok majd szépirodalmi természetű írásokat. A legszívélyesebb üdvözléssel...” Tamási bölcs érveléssel tért ki a propagandista feladat elől. Árnyalatos fogalmazásában tűnik elő a különbség a Márainak címzett levél és a politikai célzatosság közötti felfogásának különbsége.

Amit az írói hivatás öntudatának is nevezhetünk.

ERJESZTŐ ESZTENDŐ az 1956-os Tamási írói, emberi életében – szomorú és biztató jelek hullámozásában. Januárban bizonyára örvendett Illyés Gyula *Dózsa Györgyének* bemutatója fölött a *Nemzetiben*, hiszen esztendővel korábban Juhász Ferenc *Tétkozl országának* méltatása mellett az Illyés-dráma „fölordó” természetét, nemzeti jellegét, továbbá a népi hős „valóságból kinőtt emberi tündöklés” hármasságában dicsérte. Édesanyja betegségének végzetes óráira január 22-én Alízkával hazaérkezhetett, és elbúcsúzhattak egymástól, majd utolsó útjára is elkísérhette a farkaslakai temetőbe. Gyászát enyhítette, hogy engedve hívásának, a csontropogtató télben a *Fáklyaláng* 100. előadására épp azon napokban Marosvásárhelyre látogató Illyés Gyula Farkaslakára látogatott. Hazatérve, kilenc év múltán újra színházi próbákra járt, mert a Jókai Színház *Énekes madár* című darabjának erősen miskárolt változatának bemutatójára készült (április 13.). Tamási engedett; terjedelmes jegyzetanyagot fűzött az előadáshoz, ami elégedetlenségét tapintatosan kifejezte. De: mégiscsak színpadra jutásának örömeiben háztartásának költségvetése is könnyebbedést ígért. Levelezése is jelzi: változatos megszólítások érkeztek címére: május 17-én Gábor Viktor, a Katonai Kiadó lektora kért találkozót, mert az 1957-es megjelenési terv jegyében „Előfordulhat, hogy vannak olyan tervei, melyeknek megvalósítására örömmel vállalkoznánk”, de aligha találkoztak, egyezsége aligha jutottak. Amint Hajdúnánásra se utazott, ahová augusztus 9-én az Állami Gazdaság igazgatója,

Csongvai István az üzem és párszervezete nevében, „1 hónapi időtartamra írói tárgy, ismeret és tapasztalatgyűjtés céljából...” hívta meg.

A *Szabad Nép* szerkesztőjének 1956. július 30-án írott levele azt sejtíti, hogy néhány nappal korábban, vélhetően egy az Írószövetség ügyeit tárgyaló cikk dolgában megegyeztek, de Tamási gondolkodott, és levelet írt az általunk ismeretlen címzettnek, ígéretét lemondva: „Kedves Barátom! Pénteki beszélgetésünk idején még abban bíztam, hogy egészségem hamarosan javulni fog. Sajnos, ez nem történt meg; sőt annyira legyengített, hogy a megbeszélrt és igen fontos cikk megírásáról most le kell tennem. Függetlenül ettől, mint egyedüli indoktól, szeretném megjegyezni, hogy remélhetőleg az Írószövetség szervezeti ügyei is hamarosan rendbejönnek; s utána talán elkezdődik az írói értékelésnek az a folyamata is, mely a valóság felé segíti az irodalmi életet. Ez igen jelentős írók számára könnyítené meg azt a feladatot, hogy az irodalom kérdésében hasznosan szóljanak. Örömmel használok fel az alkalmat arra, hogy megmondjam: szívesen emlékszem vissza beszélgetésünkre, és személyes találkozásunknak igen örvendek. Tiszteelő barátsággal üdvözlí:...”

Ki lehetett a „Kedves barát?” Alighanem Pándi Pál, akkor készült Romániába, szeptemberi útinaplója majd nagy forgószelet kavár a két ország „testvériségében”. Feltételezzük: tanácsosnak és taktikusnak vélte Pándi, ha némi eligazításért Tamási Áront is kérdezi. Okkal gondolhatta: hasznos lesz majd odaát, a maga hitelesítésére is, ha majd az erdélyi írókkal találkozik, s hivatkozhat arra, hogy Tamásival is találkozott. A magasban köröző udvariasság mélyén gyanítható: a pénteki találkozó után Tamási erősen tűnődött feladatán és engedékenységén. Vélhetően írotársai tanácsát is kérte, s a hét elejére már eldöntötte: a társadalom és az irodalom örvénylő óráiban, napjaiban aligha szólhat távlatos és érvényes gondolatokkal. Márpedig Tamási érvényes és távlatos gondolatait szerette írássá vajúdni. S még egy kérdésben váltott konok ellenkezésre: a *Szabad Nép* évtizede irodalmi és művészeti kérdésekben is dühödt és gyűlölettel fűtött harcosságát tapasztalta, eleget sértette őt is és írotársait is, ily könnyen a komázás azért ne induljon. Előre tudhatta: hogy véleményét nyomtatásban hitelesen lássa, azért szavanként, mondatonként harcolni volna szükséges. Amúgy pedig személye túl könnyen hitelesítené és emelné a bolsevik lap tekintélyét. Márpedig ily könnyű igazolást s vele az önleszázalékolás kockázatát Tamási nem óhajtotta gyakorolni – inkább beteget jelentett, s jelezte: várja az „írói értékelés” folyamatát. Fontos ebben a „folyamat” kifejezése, mert nem egy-egy jóvátételi cikk óhaját pendíti, hanem a szellemi élet tisztességes rendjét igényli a távlatos együttműködés feltételeként.

Bizonyos az is, hogy 1956 nyarán cikkírás és szövetkezeti tanulmányút helyett őt már szülőföldjének látogatása hevítette, s vele a családi, farkaslakai beszélgetések mellett a hivatalossá is emelhető szellemi találkozások ígérete. Naplójegyzetei, mások emlékezései nyomán Alízka társiasságában a szeptember 1.–október 20. között bonyolított hivatalos útjának számos eseményét ismerjük székelyudvarhelyi, marosvásárhelyi, kolozsvári s persze farkaslakai nap-

jaiból. Így szülőfalujából írott levelében nyugtázta Illyés Gyulának, hogy hazai lapból értesült: „...az Írószövetségben megterheltetek engem szegény öreg embert”, vagyis bevásáztották a megújult elnökségbe. Jegyzetei, ÁVH-anyagok, emlékezések, hivatalos iratok, levelek nyomán érdemes volna összeállítani Tamási Áron őszi naptárát, melyből kitűnhet: talán életének legsűrűbb fejezete; tárgyalások íróbarátaival, szellemi emberekkel; telefonozások éjjel és nappal a megújuló magyar élet reménységében; a parasztpárti alakulás, lapindítás, aztán a pincelét, szorongó várakozás; delegációs küldetés, segélyező gondoskodás; szövetségi megbízatások, nyilatkozatírás árjában teltek órái és napjai. Itt csak annyit: 1956 decemberében a Nemzeti Színház Forradalmi Bizottsága Tamásit a szellemi vezetésre felhatalmazott irodalmi kollégium tagjává választotta. Szerződést is kötöttek vele a korábban tiltott *Ördögölő Józsiás* bemutatójára, ami a *Kakasok az édenben* című kötetében a Jókai Színháznak átszabott *Énekes madár*-ral párban 1956-ban megjelent. De mint erősödött a leváltott s decemberben Kádárék által újra kinevezett Major Tamás igazgató hatalma, noha a szerződést ő is aláírta, idővel már eszébe se volt Tamási-játékot előadni. De a szerződés nem vesztette érvényét. Öt év múltán fellobbant a be nem váltott bemutató ügye, mert Tamási kártalanítást igényelt. Dr. Zalán Kornél, a budapesti 1. számú ügyvédi munkaközösség intézője 1961. december 27-én tájékoztatta az író: „Nagy József gazdasági igazgató közölte velem, hogy a színház a darabot nem kívánja előadni, de kártalanítást sem hajlandó fizetni. Álláspontja szerint ugyanis az Intézőbizottság mint illegális ellenforradalmi szerv nem vállalhatott a színház nevében kötelezettséget. A már folyósított előleget illetően Nagy József igazgató közölte, hogy ezt szintén szabálytalannak tartja, és a folyósításra kerülő egyéb jogdíjakból levonásba kívánja hozni.” Különös és abszurd helyzet, s nem is a jogdíjat illetően: sokkal inkább a politikai jogfolytonosság kérdésében. Több okból is. Mert a társulat által megválasztott „illegális ellenforradalmi” szervezetet jogilag nem oszlatták fel. A hatvanas években tréfálkozott is baráti körben Karinthy Ferenc: ő még mindig a Nemzetit vezetheti, mert nem váltották le. S egy másik súlyosan zavaró kérdés, Major mint megbízott vezető szintén aláírta a darab szerződését. Mert hogyan is szólt az a levél, ami 1957. január 16-án Tamásinak címezve íródott? „A Nemzeti Színház Intézőbizottsága egyhangúlag úgy határozott, hogy *Ördögölő Józsiás* című mesejátékát 1957 őszén, lehetőleg még szeptemberben bemutatja. Örömmel értesültünk róla, hogy a darab zenéjének szerzésére vagy Lajtha Lászlót, vagy Szervánszky Endrét óhajtja felkérni. A színház bármelyiket örömmel látja...” Aláírás: Hubay Miklós, Benedek András és Major Tamás. Márpedig adódott a kérdés: ha Major 1961-ben igazgató, jogilag minek tekinthető korábbi aláírása? Egykor „ellenforradalmár” a mai Nemzeti igazgatója? Hozzá: Benedek András pedig változatlanul dramaturgi megbízatásban a Nemzeti tagja maradt. Alighanem a gazdasági igazgató, a színház jogtanácsosa és Major azért is értekezett az ügy csillapító megoldásában, mert Tamási és dr. Zalán között felmerült, hogy pert indítanak a színház ellen. 1962. január 25-én dr. Zalán arról tájékoztatta az író, hogy a Nemzeti

jogtanácsosától levelet kapott, melyben közölte: a szerződés érvénytelenségének dolgában változatlan a színház álláspontja, „annak ellenére, hogy e nyilatkozatot – mint az intézőbizottság egyik tagja – az igazgató is aláírta”. A politikai minősítések lám már eltűntek, mert hiszen Major érintettsége kínossá élezte a helyzetet. Dr. Zalán levelének további szakasza már tolmácsolta a Nemzeti egyezkedő ajánlatát, alighanem Major ötletére az alábbi békéltető fordulattal folytatódik a tájékoztató: „Figyelemmel azonban az Ön nevére és egyéniségére a Nemzeti Színház előterjesztést tett a Művelődésügyi Minisztériumnak az ügy rendezése érdekében.” Bizonyos szinte, hogy a minisztériumot Aczél György jelentette, aki már azt is tudta: fél év múlva igazgatói tisztéből röpíti Majort, de még szívességet is gyakorolt azzal, hogy a politikai-pénzügyi csapdából kimentette, egyúttal alighanem Tamási igényét is teljesítette.

Az 1962-es év: Tamási az alkotás és a közélet kettősségében lejtmenetezett a politikai hullámvasúton, hiszen januárban a *Kortárs* új s egyben utolsó színjátékát közölte *Boldog nyárfalevél* címmel. Az ó idők szokása szerint, elvi eligazításként a darab előtt T. E. (Török Endre) az író életművének siket ismeretében politikai éberséggel turmixolt előítallával kábította az olvasót. Ami bemutató kedvében persze kellően riasztotta egy színház hajlandóságát. Radó Vilmos, a kecskeméti színház igazgatója 1962. augusztus 5-én az írónak címzett levelében bizonytalannak érzekelte az óhajtott előadást, mert: „...a darabok bemutatása fölött nem egészen mi döntünk.” S az aczéli taktikát ismerve, kérdés: miért, hogy decemberben mégis jóváhagyták a bemutatót? Alighanem egy politikai szempont folytán: 1962 júliusában Tamási a moszkvai Béke Világkongresszuson a magyar küldöttség tagja, s *Hófehér galamb* című írásában (*Magyar Nemzet* 1962. szeptember 23.) el nem hangzott felszólalását is belefoglalta, majd *Úti villanások* címmel utazásának élményeit is felvillantotta az *Ország-Világ* 1962. november 14-ei számában. Utóbbi furmányos kis írás; mert az első kis történet az indulást, benne küldött-társa, Benkő Gyula színművész vadásztörténetét adja elő, s a második-harmadik rész egy-egy színes fordulat a búcsú, a távozás élményében. Amely biblikus képzelettel a vadászat két szarvasbikája „hidrogénbombás agancsainak” összeakaszkodásától félti a világot. S hogy a moszkvai út és vele a *Hófehér galamb* fontos volt a politikának, hagyatékában jelzi: a *Hungarian Press* szeptember 25-ei száma angol fordításban is közreadta, és postázta a nagyvilágnak, s a 224. számú, sokszorosított példányt október 7-én bizonyos Gy. jelzetű ismerőse küldte az Alkotás utca 51/b-be. Ilyenképpen a hétköznapi oda-vissza játékok kis békességgé sarjadva növekedtek, és rendszerhaszonná, igazolássá öszszegződtek a kádári politikában.

ELEGYES LEVELEK, változatos értesítések, meghívók, jegyzetek... – Tamási életének tükörcserepeit villantják elő a forradalom utáni időkből. Egy sokszorosított lap: a Londoni Magyar Segélyegylet értesítése, miszerint élelmiszeradományként 2 font cukrot, 1-1 Fontnyi rizs-, dara-, kávé-, kakaó-, csokoládé-, küldemény mellett 1 csomag leveskonzervet és 7 dkg fekete borsot küld szeretettel. Talán bélyeget is juttatni kellett volna az írónak, mert az átvételi bizony-

lat is ott található a lapon, mely arról tudat, hogy kérelem ellenére Tamási nem küldte vissza az átvételi igazolást a 8 Cumberland House London W. 8 címre. Dr. Zentai János, a Magyar Rádió Irodalmi Osztályának helyettes vezetője értesítette, hogy 1957. április 5-én 20.54-től 21.24-ig „...az Ön által javasolt Író és műc. sorozatunkat az Ön új novellájával, mely elé Baránszky Jób László írt bevezetőt a jövő héten megkezdjük”. 1957. május 11-én dátumozott levelét a *Bölcső és bagoly* című művének kíséretében Mermout úrnak, a Lausanne-i Guilde du Livre-nek postázta, amely Nagy Péter fordításában az *Ábelt* franciául közreadta. Most emlékiratát ajánlja Tamási: „Nagy Péter, akit Ön ismer, a nyersfordítás munkájára szívesen vállalkozik. Öt különben informáltam ama szerződés pontjairól, melyet még 1945-ben az én akkor megjelent könyvemre vonatkozólag Ön a Révaival kötött.” Tamási óhaja akkor nem teljesült, de a Éditions Héros-Limite (Genf) kiadó Járfás Ágnes új fordításában 2009-ben az *Ábelt* (*Abel dans la forêt profonde*), majd 2011-ben novelláinak gyűjteményét *Erdélyi csillagok* címmel (*Étoiles de Transsylvánia*) is megjelentette franciául.

1957. (június? – a hónap római számjelzete pontosan nem olvasható) 28-án egy gépiratos levelet fogalmazott Csoma Sándornak, a Színház és Filmművészeti Intézet munkatársának, aki vélhetően valamely színház dramaturgjaként az író művei és darabjainak előadhatósága esélyeiről érdeklődött. Korábbi műveit említve írja Tamási: „...az *Énekes madár* iránt a Déryné Színház (faluszínház) érdeklődött, hogy jövőre esetleg műsorra tűznék. Azt hiszem, vidéki előadásokra, főleg humora és a szerelem tisztasága miatt alkalmas is volna. Esetleg fel lehetne újítani a *Tündöklő Jeromost*, mely a régi politikai idők egy szélhámos politikusát viszi a színpadra. És fel lehetne újítani a *Csalóka szivárványt*, mely egy falusi nagygazda tragédiája, aki művelt ember és filozófus akar lenni. Elő nem adott darabom az *Ördögölő Józsiás*, melyet 1952-ben írtam. Mesejáték... A Nemzeti Színház fontolóra vette, hogy előadja ezt a darabot. De a jelek szerint ebből egyelőre nem lesz semmi. Jelenleg egy új darabon dolgozom a Néphadsereg Színház felkérésére. A darab címe: *Világi zsoltár*. Ha minden jól megy, majd a jövő idény első részében bemutatásra kerül.” Keserves leltár, mert valamennyi színpadesélyes mű élete a semmibe hullott. Az *Ördögölő Józsiás* Nemzeti-beli közönytársát már említettük, aztán csaknem negyed századig papírszínházában szendergett; a *Világi Zsoltár* majd *Hegyi patak* címmel véglegesült, de sem a Néphadsereg Színház, majd a Madách Színház se tűzte, tűzhette műsorára, majd csak húsz év múltán a Sepsiszentgyörgyi Állami Magyar Színház vitte színre 1977-ben. Kedvére lehetett az Akadémia Kiadó szerkesztőjének, Akác István-nak a levele szeptember 9-én, melyben tudatja, hogy a *József Attila Összes Művei* kritikai kiadásának jegyzetében közölni óhajtják a *Népi szellemet a Duna mentén* című írását. Mert: „Amennyiben 8 napon belül ellenkező értelmű válaszát nem kapjuk meg, azt hozzájárulásnak vesszük.” Kényelmes ajánlat: Tamási nem válaszol, s a közöny hasznossá fordulhat, mert a kiadás 391-992. lapján olvasható hozzászólása egykor a *Magyarországban* jelent meg *Zilahy Lajos Új szellemi frontot!* című vitaindítójához kötődve. Egy megviselt távirat, némi késéssel,

1957. október 19-ei pecséttel található: szerkesztősége, a *Magyar Nemzet* nevében is küldte [Dernői] Kocsis László: a következő 60 évre „sok vidámságot, örömet kívánok, hogy írásaiddal és barátságoddal még szebbé, gazdagabbá tehesd életünket” – Tamási cifrán élte hatvanadik esztendejének hónapjait: már májustól kihallgatásokra járt, novella helyett belügyi tisztjének jegyzőkönyvére válaszolt a Gyorskocsi utca 31-be címezve, majd író társainak perében tanúskodott – miközben maga is félhette a kádári időt.

Amelyben Tamási Áron megbékéltető, lélekemelő színpadi zsoltáira különösképp nem volt szükség.

1958 januárjában Visegrádon nyugtatta magát a tűnt esztendő kálváriás eseményei fölött. És már Alkotás utcai otthonában értesülhetett Kádár János marosvásárhelyi órát járó kedvéről, és arról az elvtársi felfedezéséről Marosvásárhelyen, hogy Romániában „magyarok is élnek”. Nagy Imrét és társait kivégezte a kádári diktatúra, amely nyomán újabb letartóztatási hadművelet indult itthon és a romániai magyarság ellen. S ebben a rettegetető légkörben az oldás hatalmi játéka: ha már a párt főtitkára rátalált Erdélyre, a testvériség (!) jegyében valószínűsítő kulturális fesztivál kezdődött: 1958 őszén mutatták be a Szabó Pál művéből készült, Máriássy Félix rendezte *Csempészek* című filmet, amely Trianont követően a magyar-román határon játszódik. Néhány héttel később, 1958 november-decemberében a marosvásárhelyi Székely Színház ellátogathatott Magyarországra. Alighanem a fogadtatás légkörének előjátékaként engedélyezte a felsőbbbség azt, hogy eladdig az erdélyi irodalommal csak kivételesen fellépő Jancsó Adrienne „Testvérkezet! Testvérkezet!” című előadástjét bemutassa az Egyetemi Színpadon. Amelyen Török Erzszi énekelt, s bevezetőt szülőföldi illetékesség és politikai megbízhatósága nyomán Köpeczi Béla, akkor a Kiadói Főigazgatóság, vagyis a legfőbb cenzor mondta. A négybe hajtott stencilezett meghívót szépen kerekített betűkkel talán Jancsó Adrienn címezte; s a hatalmas repertoárban román-magyar balladák, versek, prózai írások (Apor Péter, Hermányi Dienes Goga, Tompa László, Bartalis János, Áprily Lajos...) hangzottak el. Az egyetemi színpad műsorát szemlélve, majd a vásárhelyi színház szerzőinek képviselőjében Kós Károly (*Budai Nagy Antal*) és Bródy Sándor (*A tanítónő*) fölött tűnődhetett: ugyan hova is tartozik, ha a nyilvánosság előtt se itt(hon), se ott(hon) nem illetékes Erdély képviselőjében? Véleményes helyzetét persze állhatatossága is teremtette, hiszen Kállai Gyulának címzett levelében kritizálta a párt népi írókról közölt határozatát, s a *Kortárs* csali felkérésére, miszerint közlik a *Hegyi patak* című darabját, ha hozzászól a folyóiratban is tervezett „vitához”. Ám Tamási nem óhajtott fölöslegesen vélekedni, mert Veres Péter és Féja Géza írását se közölték, amúgy pedig Kállainak megírta, amit akart, s már az is soknak mutatkozott.

Egy római meghívásra hajlandósággal válaszolt B. B. Angioletti úrnak, az Írók Nemzetközi Kongresszusa szervező titkárának, aki Nápolyba invitálta az október 18-21-ei tanácskozásra. Tamási nyilván érdeklődött a hivatalosság körében: van-e esélye, módja Olaszországba utazni, mert a július 25-ei, római hívó

levélre augusztus 9-én így írt: „Természetesen örömmel fogok azon részt venni. Személyesen okoknál fogva azonban a részletes és legvégső választ csak ennek a hónapnak a vége felé tudom megadni.” Életrajzából ismeretes: Tamási nem járt Nápolyban. Minthogy az írószövetség még nem alakult újjá, tehát hivatalos küldöttségben közvetlen politikai jóváhagyással a kádári hatalom bizalmasai, elvtárs-írói utazhattak. Az aczéli szokást, taktikai komédiázást ismerve: tartós hi-tegetését követően bizonyos, hogy megtagadták Tamási utazási engedélyét. Ebből az évből még egy apróság: egy MTI-boríték címezése a Szentendre közeli Ságvá-ri Menedékházba szóló levélén: Völgyesi Miklós gépkocsivezető tudatta: „1958 december 31-én délelőtt 9 óra fél tíz között ott leszek kocsival.” A szűkszavú ér-tesítésből kitűnik: az év utolsó napjait Tamási elvonultan, csöndes nyugalomban töltötte, de szilveszterezni, barátok körében koccintani visszatért a fővárosba.

Az Írószövetség 1959-es tavaszi újjászervezésében tisztséget nem vállalt, de a közéleti fuvallat másik szárnya az újrászerveződő Hazafias Népfront megérin-tette. A főtítkár, Ortutay Gyula március 17-ei levelében hívta „időszerű kérdésekről” való beszélgetésre, amelyet más írótársaknak is postáztak. Tamási tartóz-kodó eleganciával formált válaszát sejdítjük, mert a levél borítékján kék tollal elkezdett válaszként előbb annyi olvasható: „Kedves Barátom! Nagyon örülnék annak” – s alighanem Tamási tollának tintája elapadt, mert fölötte zölddel a kerek mondat áll: „Kedves barátom! Nagyon örülnék annak, ha lennél szíves engem felkeresni.” Ilyenképpen feltételezhető: a március 27-ére szóló invitációt meg-előzően Tamási tájékozódni óhajtott Ortutaytól a beszélgetés és a népfrontos mozgalom érdemleges voltáról. S az elegyes levelek között gemkapoccsal össze-tűzve a Móra Kiadó mellett a Magvető és a Szépirodalmi 1959 tavaszán változó dátumozással a nyugdíjtörvény (1959/5) kötelezettsége szerint személyi űrlapok kitöltésére kérte az író. De mint annyi más alkalommal „a dolgozó” stencilezett lapja üresen található a hagyatékban, sőt dr. Hajós Antal, a Szépirodalmi Kiadó jogásza 1959. július 7-én újra megszólította az író: leveléhez ismét űrlapot mel-lélkelve, „minthogy a nyilatkozat a mai napig be nem érkezett...”, s bár az is áll a hivatalos iratban, hogy „...a bejelentés esetleges elmulasztása komoly felelő-séggel jár”, de az újabb kérdőív is kitöltetlen maradt.

S ebből az időből tételezzük azt a három lapnyi megsárgult gépiratos má-sodpéldányt, amelynek címettje „A Főváros Tanácsa Műemlék Fenntartó Osztá-ly”. Szülötte földjének emberei, barátok gyakorta segítséget, pártolást kértek az írótól, alighanem ez a levél is hasonló okból került birtokába. Mert a kérelem így szól a budapesti illetékesekhez: „...a Margitszigeten levő romos, marosvá-sárhelyi, főtéri zenélő Bodor Kut másolatát restaurálni méltóztassék.” S a továb-biakban a beadvány Bodor Péter székely ezermesternek, kinek legendás törté-netét, majd Sütő András dolgozta fel *Az ugató madár című* drámájában, gondosan fogalmazott életét, munkásságát ismerteti. A felújítási kíváncsiságban az is olvas-ható: „...kérjük a Bodor Kút zenélő szerkezetében a Párizs nevű álmáról való székely nótát beleiktatni, melynek szövege nem csupán a székely ízt adja meg és a szülőföld jelleget, hanem az igazi székely demokráciát és emberiséget mu-

tató szellemet is. A szövege ez: Marosszéki piros Párizs /Hej de szép lány a rózsám is / Szép az alma az ágtetőn, / De százszor szebb a szeretőm. / Te magyar vagy, én meg székely, / Az egünkön egy nap kél fel, / Egy nap süt le a mezőnkre, / Mért lennék én külön, mint te? / Ihaja!” Nem tudható Tamási milyen formában segítette a levél célba jutását, de némi abszurdoid látomással olvassuk a jámbor óhajt: miközben az állambiztonságiak éppen az Erdély ügyében mozgolódó írók, szellemi emberek hadművelete ellen szervezkedik, szíva a virágok és a Duna illatát, a Margitszigeten sétáló, napozó, pihenő munkások, földjüket odahagyott falusiak, elvtársak, az „uralkodó osztály” Székelyország dalára andalodik Kádár János honában.

TÉMAJAVASLAT is rejtőzik a leveles dossziében 1961-ből. Olvashatatlan aláírással az egyoldalas levél a *Rendes feltámadás* „nagysikerű” íróját szólítja: írna Feltámadás címmel egy színdarabot! Amelyben Lucifer tanácsára az arkangyalok „titkos értekezletet tartanak”, mely szerint „kezdik feltámasztani a legrégebb hadvezéreket”. A nagy képzelettel áldott levélíró szerint vonulnak a világtörténelem élkatonái: Hannibál, az Iliász hősei, s „jobb fegyverzettel” a későbbiek érkeznek, és „kipusztítják” a korábbiakat. Arabok, törökök, Napóleon „végül Hitler”. Majd: „A világon csend van. Az égben arkangyalok megnyugodhatnak, és az úr megnyugszik.” Nincs nyoma a kéziratban vagy a borítékon, hogy a téves címről is az Alkotás utcába irányított elméncséget Tamási írásban véleményezte volna. Amint arra sincs adatunk, hogy 1962. április 16-án az MTA Történettudományi Intézete osztályvezetőjének, Kovács Endrének a meghívását elfogadta volna. Az alkalom: az Intézetben április 27-én megvitatják Csatári Dániel *A Vásárhelyi Találkozó* című tanulmányát. „Minthogy a megbeszélés eredményessége nehezen képzelhető el azoknak részvétele nélkül, akiknek a nevével a Vásárhelyi Találkozó összeforrt, arra kérlek, ha időd engedi, tisztelj meg bennünket megjelenéssel” – olvasható a levélben. Az viszont bizonyosnak tűnik, hogy Guba Béla hevesi könyvtárvezető meghívására 1961. június 3-án és 4-én az Ünnepi Könyvtér rendezvényére a nagyközségbe, illetve másnap Tarnaörsre utazott Kolozsvári Grandpierre Emil és szervező-barátja, Vitányi János társaságában.

Életrajzának ismeretében az is tudható: Lengyelországban nem járt, noha 1963. szeptember 23-ai levelében Ewa Bonacka-Daszewska, a varsói Nemzeti Színház rendező-színésze „egy hónapi lengyelországi (varsói) tartózkodásra” hívta novemberre, vállalván az összes költségeket. S hogy 1963-ban újra, utoljára szülőföldjére látogathatott, mintha már más tájak s utazások iránti kedve apadt volna. Talán a lengyel utat se ambicionálta eléggé, s a hazai találkozók iránt is lankadt a lelkesedése. Mert 1963. XII. 10-ei keltezéssel az *Új Írás* szerkesztőségének levélpapírján Tóth János riadt levelet postázott: „Döbbenet olvastam baráti soraidat. Serkenteni próbállak arra, hogy lehetőséghez képest mégis csak vállald el ezt az újszászi irodalmi estet. Nagyon várnak ott. Tehát jó lenne Tőled olyan értesítést kapni, hogy fölszaladhatok érted.” Az előzmény világosan kitűnik a szerkesztőségi nyugtalanságból: Tamási udvarias levélben lemondta az utat, Újszászon pedig a fiatal lap bemutatkozásának közönség-

csábító magasztos eseményét épp Tamási jelenléte ígérte. Kudarcs-ijedelem íratta a levelet a szerkesztővel. Feltételezzük: eredménnyel. Ekkortájt Alízka győzködésére Mátraházán, az Akadémiai Üdülőben pihent, s Illés Endrének 1963. december 17-én írott levele alapján vélhetjük: Tamási engedett, és kénytelen, de elment a találkozóra, mert: „...három ízben elvittek innét író-olvasó találkozóra, mely jó és érdekes ugyan, de nagyon múlandó” (A só íze). Feladatai között szerepelt: az Irodalmi Színpadnak ígért egyfelvonásost kell írnia Mátraházán. Mert november 12-én Szendrő Ferenc igazgató bélyeg nélküli levelet küldött Tamásinak: „Megbeszélésünk értelmében felkérlek, hogy az idei műsortervünkben szereplő 3 egyfelvonásos egyikének megírását a legutóbbi személyesen ismertetett témából elvállalni sziveskedjél. A bemutató időpontját januárra, legkésőbb februárra tervezzük. A kézirat anyagát legkésőbb december 15-ig szeretnénk megkapni.” Vélhetjük: több oka is van annak, hogy Tamási nem írta meg a kért jelenetet. Érvelt benne a nemdolgozás ördöge is. Mert ha eddigi játécai, köztük egyfelvonásosok is, még nem juthattak színpadra vagy egyenesen betiltattak, ugyan miért írjon újat? Imént jeleztük: Mátraházán az Akadémiai Üdülőben pihent, s mint Illés Endrének címzett levelében olvasható: három novella mellett egyfelvonásost készült írni, de késedelem szorította, hiszen 15-én már át kellett volna adnia a színháznak. Témák és tervek félálomban is előtűnnek előtte, ám az írás dolgában a bénultság gyakran erősebb az ambíciónál. A színi direktor jelezte szoros határidő legfőnnebb ürügy lehetett arra, hogy lemondja a színházi kérelmet. Munkára kész ugyan, de a megélhetési, alkotói üzembiztonsága lengetegnek mutatkozott. Nyűg és mulandó immár az irodalmi találkozások alkalma, szerény a TIT-honorárium, miközben fogyasztja az időt, kevés a szellemi hozam, fogyatkozik az ereje, írni valója pedig egyre maradozik. Illés Endrének küldött sorait is áthatja megélhetésének aggodalma, mert valamely könyvének új esztendei kiadását javallta, „vagy pedig úgy, hogy a Szépirodalmi januártól kezdve adna nekem havonta bizonyos összeget” (A só íze).

SZÓCIKK A LEXIKONBA. Írógépes másolat igazolja: elmélyült tárgyi és stilisztikai gondossággal tanulmányozta és javította az Akadémia Kiadó Lexikon-szerkesztőségében készülő *Magyar Irodalmi Lexikon II.* kötetébe készülő *magyar irodalom Romániában* szócikket. A kötet felelős szerkesztője, Szerdahelyi István 1964. február 13-án a szócikk kísérőlevelében írta: „Tekintettel a témával kapcsolatos nehézségekre, kíváncsún tartjuk, hogy a szöveget minél több hozzáértő véleményezze. Azzal a kéréssel küldjük meg ezért Önnek a lexikonban közölni kívánt cikket, hogy sziveskedjék azt átnézni és véleményét, javaslatait szerkesztőségünkbe lehetőleg mielőbb eljuttatni.” A Lexikon 2. kötetében megjelent szócikket összevetve Tamási hagyatékában található szerkesztőségi tervezettel kitűnik: az eredeti lexikonszócikk több ponton módosítva véglegesült, bővült, árnyalódott. De lássunk néhányat Tamási igazítási javaslataiból, amelyek a politikai ideológia és a szellemi szempontok küzdelmét is dokumentálja.

Áprily, a lexikoni kézirat szerint: „...a transzszilvanizmus hangulatában kezdett alkotni...” Tamási a „hangulatában” szót „emelkedett világában”-ra javí-

totta a lapszélén, de a lexikon szerkesztője és a szócikk írója (Köpeczi Béla) nem változtatott. „Erdélyi Helikon irodalmi szervezetet” – olvassuk a kéziratban, az író a „szervezetet” „szabad munkaközösséget”-re javította. Maradt persze az eredeti, mert ez már rendszerkritikai kérdésként is visszhangozna: hol van ma (1964-ben) itthon vagy Romániában szabad szellemi társulás?... Hasonlóan csökkent maradt az *Erdélyi Helikon* céljával kapcsolatos fordulat is. Mert a kéziratban ez olvasható: „azt a célt tűzte maga elé, hogy az irodalomból kizárja az irányzatosságot...” Tamási módosító javaslata: ...az irodalom különböző irányzatainak »népfrontos egységet adjon«...” De hogy Köpeczi Béla pártbürokrataként és tudósként milyen képzeletfogyatékos szöveggyárosnak mutatkozott, azt egyetlen szó értelmezése jelképesen is igazolja. Kós Károly *Varjúnemzetsége* miként ábrázolja „...a 17. századi Erdély egyszerű embereinek életét...” Tamási az „egyszerű”-t „színes”-re javasolja módosítani, mert gondolhatta: Bartók, Kodály vagy az ő, Kós és más írótársának munkássága nem éppen azt igazolja-e, hogy micsoda szellemi és lelki gazdagsággal éltek, élnek, énekeltek, meséltek ezek az emberek? Tamási árnyalatos javaslatával ellentétben maradt Köpeczi kifejezése. Nyíró József jellemzésében pedig Tamási kizárta, hogy vele hasonlítsák, mert a kézirat szerint: „Ugyancsak a székely parasztság életét ábrázolja, sokkal felületesebben és művésziileg is kevésbé hitelesen...” Tamási a lefokozó fordulatot dicsérőre váltja: „...a székely parasztság életét ábrázolja erős nyelvi erővel és balladás tömörséggel”, ám a szerkesztői diktátum ebben sem engedett. S abban sem, hogy Nyíró rangját az *Uz Bence* mellett zárójelben a *Jézusfaragó ember* és az *Isten igájában* is hitelesítse. A marxista viszolygásnyilvánvaló, hogy „istenes” műveket ne kelljen leírni dicsérőleg. Egy kérdőjel áll az erdélyi írói csoportosulások, a *Korunk* jelentőségét tárgyaló sorok mellett, s aláhúzva: „a népfront politikához”, miszerint a kommunisták kezdeményezte mozgalomba sokfelől érkező írók csatlakoztak. Ami bizony hamis teoretizálás; az erdélyi bolsevik mozgalom plafonja alá szuszakolni a szabad szellem híveinek színes seregét?... A Lexikon kézírata 1964. december 1-jén érkezett a nyomdába, s 1965-ben jelent meg, de Tamási Áron már aligha észlelhette, hogy voltaképp egyetlen javaslatával se jobbították a romániai magyar irodalomról kiizzadott szöveget.

Tamási eleganciáját is jellemzi: szaggatás nélkül, szépen, egyenesen, papírvágó késsel nyitotta fel a borítékokat. A benne nyugvó levelek sorából egy újabbat olvasva: a Magyar Írók Szövetségének Drámai Szakosztálya, Hubay Miklós titkár és Mesterházi Lajos elnök s.k. Balatonfüredre invitálta: „...az elmúlt színházi évad mai magyar bemutatóiról szóló vitánk”-ra 1964. június 19–21-re. Nincs jelzés a levélben és a borítékon: válaszolt-e Tamási, s ott volt-e Füreden? Bizonyos szinte, hogy nem utazott, legfőnnebb a szívkórházban időzhetett volna, mert színházi kérdésekben csak arról szólhatott volna, hogy darabjai általános közöny légkörében hiábavalóan várják életre támadásukat. Hozzászólása az eszmecseréhez: érintettségé híján nem veszi tudomásul a füredi gyülekezést.

Az 1965-ös évet Ágota gondoskodásában már átbetegeskedte. S már csak álmodta új terveit, amelyekről egy a hagyatékban, jóváhagyásra küldött, de

javítatlan interjú első példányából is értesülhetünk. (Dátum nélkül, a postai bélyegző halovány, vélhetően 1963-as jelzetű.) Bibliográfiában se adatolt, vélhetően eddig nem közölt beszélgetés, talán más, nyomtatásban megjelent interjúnál részletesebben formálódó írásairól beszélt Gál György Sándornak: „Kecskemét környékét csavarogtam be és csak ámultam, hogy a falusi-tanyasi emberek vidéken növekedő, vidéken élő fiatalok mennyi tudást, ismeretet, műveltséget gyűjtenek össze manapság, egészen egyszerűen megszüntetve ezt a kellemetlen és sértő megjelölést, amit valaha oly könnyen kikottyantott az ember: provinciális! Hát én mondhatom, nagyon tetszettek nekem ezek a homoki talajban nevelkedő fiatal férfiak, fiatal nők. A most készülő egyik regényemet nekik szentelem.” Már a témája is körvonalazódott: „Nászutasok. Valahol fenn a hegyekben töltik mézesheteiket, vagyis csak töltenék. Mert első nap úgy elkeverednek az erdőben, hogy nem találhatnak haza. Teljes egy hét a vadonban. Szerszám, fegyver s minden egyéb felszerelés nélkül. Vizsgálják férfi is, nő is. Vizsgálják emberségből és szerelemből. Persze jól vizsgálznak.” S a tervezett kötetbe még egy téma kívánczozott: „A másik história egy kis mackóról szól, akit úgy hívnak: Töksi. Az ő cammogását követem az első csetlés-botlástól – nyugdíjazásáig.”

GYÖNGÉLKEDÉSE folytán mackójának bolyongását már csak álmaiban kísérelhette, miképpen további terveit is: „hat-nyolc könyv, melyeknek a témáit magamban hordom, az eddigi könyveim közül hiányzik, de ezt a hiányt az elmúlt kincstári irodalmi politikával együtt viseljük” – írta a *Hegyi patak* című, korábbi drámájának címét idéző vallomásának befejezéseként. Amelynek írására száz író között *A mai magyar irodalom – önvallomásokban* című sorozat szerkesztőjeként Tóbiás Áron őt is megszólította. S ha levelét Tóbiás nem is dátumozta, tőle tudjuk, hogy Tamási írása 1965 januárjában a *Tükörben* jelent meg, s majd ezt olvasta fel novemberi szerzői estjén a Kossuth Klubban, amikor is kedves emberei, Czine Mihály, Bihari József, Palló Imre baráti társaságában örökre búcsúzott közönségétől, barátaitól és a nyilvánosságtól. Az esztendő folyamán Töksi mackó nyugalmaztatása helyett súlyosbodó betegségének hírére az ő nyugdíjával foglalkozott a politikai vezetés; 1965. július 6-ai döntése szerint havi 2000 forintot állapított meg. S hogy a gyógyszerek árjában az diétás étkek előteremtésének anyagi terhei túlnőttek havi illetményén, azt még otthonában kézhez vett levélből is sejthetjük. Bizonyára szerkesztői kérelemre írást küldött, melyre a *Nők Lapja* szerkesztője, Galsai Pongrác 1966. január 15-ei dátumozással válaszolt: „Kedves Áron bátyám! Kéziratodat köszönettel és nagy sajnálattal visszaküldöm. A szerkesztőség több tagjával elolvastattam; sajnos, az írásból kiderül, hogy évtizedekkel korábban írtad, a történet ideje azonban nem derül ki világosan, s némely utalás (a románokra) a közlést politikailag lehetetlenné teszi. Legalábbis nálunk, a *Nők Lapjában*. Természetesen nagyon örülnék, ha ezt a novellát kicserélnéd valami másra, hiszen jelentkezésed mindig kitüntető számunkra.” Csak tűnődhetünk: a szerkesztés kérelmére, új írás híján, mit küldhetett a karácsonyi számba? Éppen két évvel korábban a *Magyar Nemzet* főszerkesztője (Mihályfy Ernő) *Vörös fenyő* című novelláját nem közölte,

kímélendő egy éppen Budapesten vendégeskedő román küldöttség érzékenységet. Az üzletét államossítással elveszejtő borbély története karácsonykor játszódik, aki ugyan a szövetkezeti létformát felismeri, mégse egészen ünnepi érzéseket sugallt a hatalomnak, mert bibliográfiája szerint akkortájt lapokban nem jelent meg, majd *Susogó fenyő* címmel került a kései novellásgyűjteményekbe. Vélhetjük: ezt, a két évvel korábban elutasított novelláját újra próbálta közzélni a *Nők Lapjához* postázva. De a lapok változatosságában és az idő múlásában is az aczéli éberek üzembiztosan működtek.

A róla készült utolsó felvételeket nézem: 1966 októberében; testvérei és Ágota körében. Egyiken tán az együttlét örömében erőltetett-mosolyosan ül, a másikon komoran előre tekint. Közös bennük, hogy a játszi fény kihunyott a szeméből. Akkor már utolsó útjára készülődött: 1966 januárjában az Alkotás utcából a Kútvolgyi Kórházba költözött sohavisszanemtérésre. Betegszobájából a pintyők röppenését és a rügyek bomlását nézte, és tavaszi reménységgel a *Vadrózsa ágát* diktálta Ágotájának, és szerelmes-vallomásos sorokat írt „Édes madará”-nak. S mint egész élete, úgy végrendeletes írásai fölött is a megbékélés anygala örködött. Aztán a világló éjszaka 1966. május 26-án örökre besötétedett fölötte.

Életműve, küzdelmei pedig el nem halványulnak, amint az öt sirató versében Nagy László jövendölte: „Sírodra, tudom, hívsz majd / csupa-dér magányos ordast, / golyó-verte szűggyel szétdúlt / szivárványt, mesét, idillt, / illőn felgyöngyöz könnyel, / az anyaföld fagyát bevért, / s felvonítja égig a kint, / amit nem lehet kimondani!”

Az anyaföld fagya most is bevérezve.

És a Kín ma is égbe hasító.

És kimondhatatlan.

JEGYZETEK

Tamási Áron hagyatékát a Petőfi Múzeum őrzi, de néhány anyag az örökségét gondozó kuratórium birtokában maradt. A fentebbi dolgozat két dosszié érdekesnek vélt anyagait szemlézi és idézi. Egyéb adatok az általunk írott Tamási tanulmányokból való (*Bartók Béla kertjében*. 2003, Püski K.; *Szín-Vallás avagy az Őrnagy Úr feldarabolásának szükséges voltáról*. 2008, Kairosz). Illés Endre a neki írt Tamási-leveleket *A só íze* című munkájában közölte (1976, Magvető K.). Sipos Lajos: *Tamási Áron* című élet és pályarajza (2006, Elektra Kiadóház) is hasznos eligazításokkal szolgált. Tamási közölt s dolgozatunkban idézett publicisztikái a *Jégtörő gondolatok II.* kötetéből valók (Összegyűjtötte és jegyz.: Tamási Ágota és Z. Szalai Sándor. 1982, Szépirodalmi K.).

Köszönöm Ugrin Arankának, a Tamási Áron Alapítvány kuratóriumi elnökének a segítségét.

Gál Sándor

Kilenc táltos pentaton suhogása

amikor egyetlen nap
egyetlen végtelenné tágul
s e felfoghatatlan távolságban
minden ami megtörtént
újra megtörténhet
kinyílik a szabadság kapuja
s a távolból
előtűnnek egykori lovaim
kilenc táltos
világokat háborúkat megélt
gyermekkori társam
harcokat láttak
ágyúkat vontattak
és halottakkal sebesültekkel
megrakott társzekereket
látomásaim magasán
menetelnek ma is
dűlőutakon poroszkálnak
betartván az örök párhuzamok
távolságát a térben
éjszakák és ágyútüzek
sötétjében
sörényük lobogása
fénylő pentaton suhogás
patáikkal szétrepesztik a bolygót
földkérget morzsolnak semmivé
habzó szügyük
tengerré árad
s tarajlik magasságokká
körējük himaláják térdepelnek

s orrlíkukból a kitörő pára
elfedi a felkelő napot
aztán ahogy elvonult
a tűzáradat pokla
s ahogy a pipacsok
és a lőtt sebek vöröse
eggyé forradt
odaálltak a béke jászla elé
szilánk tépte combjaikra
rászivárgott a hajnal bíbora
s ekkor egyetlen napunk
újra egyetlen végtelenné tágult
s ma illő megidézni
csillagos homlokukat
szemük mélyén otthonunk mását
szájukban a széna zizegését
mozdulataikban
a szépség csodáját
illik meghallgatni
még egyszer nyerítésüket
a nyerítés félelmetes remegését
valamint
az aknarobbanások között
a csendet

Sors I. Kaloda (triptichon, olaj, 1990)

Szünet van

A tavasz katarzsisát forradalom nélküli nyár követi, állapotította meg Kornél.

Radiátorrá vált, lehúzott redőnyök mögötti sötét szobákban izzadtak, a tévé gügyögése mellett aludtak, és a szabadságukat töltötték a falu lakói, akik a földszintes és kertes katlanok mélyére menekültek a Nap elől. A jóllakott, kitartott macskák parazitaként tapadtak a kerítések hideg kőoszlopaira vagy a házfalak nyirkos tövébe, ahol csukva tartották szemüket, nyújtva a lábukat, lógva a farkukat. A fák és a bokrok a besűrűsödött, nehéz, szinte fortyogó, lélegezhetetlen levegő ellenére megállíthatatlanul csiripeltek a tél vége óta, a párázás befejeztével elnyújtott és céltalanul – de dalukat csak az hallotta, aki odafigyelt rá.

Kornél egy doboz eperrel közeledett Emeséhez, hogy még egy nappal meghosszabbítsák májusban kezdődött kapcsolatukat, a hön vágyott beteljesülést, utána pedig Alexanderrel akart autókázni a földutakon, hogy megünnepeljék annak friss jogosítványát.

Emese a nyakába csimpaszkodott, mikor „végre” megérkezett. Egyszerű, rongyos ruhák voltak rajta, az otthoni nemtörődöm viselete; nem festette ki magát; hajában, amely enyhe csípős, ecetes szagot árasztott, apró korpadarabkák gyűltek. Elégedetten nyögött a karjaiban, akár az imént látott, régen megfialt macskák, amelyeknek immár egy jó darabig semmi csábítanivalójuk nincsen, csak dorombolva hagyják, hogy gazdájuk életben tartsa őket. Kornél el akarta lökni magától, nem bírta tartani, elfáradt a gyaloglásban, a Nap az úgynevezett „életető sugaraival” inkább elszívta, semmint növelte erejét – de most már ő is biztonságban volt zsarnoksága elől. Csiklandozással próbálta lerázni magáról a lány terhét, de nem járt sikerrel. Fölmutatta hát az epret, ami viszont már elfogadásra talált: a lány eleresztette, s ajándékával vigyorogva a konyhába szaladt. Mosolygott, és Kornél is mosolygott.

Megmosta, felszelte és cukorral szórta be, majd bement a szobájába. Kornél követte. Emese filmet akart nézni. Kornél nem ellenkezett, nem volt jobb ötlete.

Emese szorosan melléült az ágyon, a befüggönyözött helyiség szürke mozdulatlanságában. A homlokukon fortyogó verítéket az ütemezetten feléjük forduló ventilátor szárította, amelynek bűgásától nem hallották a szerelmi vallomásokat, de mosolyogva feltételezték, hogy elhangzottak, akár az örök madárcsiripelés, mivel a szereplők boldognak tűntek.

A film a katarzis, a szerelmesek egymásra találása után öt perccel ért véget. Az eper elfogyott. A ventilátort lekapcsolták, amely így dermedten a semmibe révedt, mint aki szégyenkezik: rúdon ringó kurva volnék? Emese Kornélhoz bűjt, akár az imént látott hősök. Odaadón, figyelmesen hallgatták az óra súlyos, minden elékerülő pillanat fölött halálos ítéletet hirdető kattanásait.

Emese még éhes volt. Te mit kérsz? Mindegy. Amit te. Pirítóst rágtak trapista sajttal. Kornélnak íztelen volt, és gumyszerű a darabka megmerevedett tej, kenyeire pedig megkormosodott. Nem szólt, nem panaszkodott, ahogyan az egykori tej és a kenyér is belenyugodtak visszafordíthatatlan állapotukba, s mindamellettnémán túrték, hogy nyelvek zsonglörködjenek velük.

Visszatelepedtek az ágyra, ugyanoda, ahol az előbb ültek, ahol mindig ülni szoktak. Panaszkodtak a hőségre, s megegyeztek abban, hogy az rossz. Emese föltett egy lemezt, és énekelt. Kornél mosolygott. Remélte, nem kéri meg, hogy tegyen fel ő is valamit, amit ő szeret, mert félt, nem tetszene neki, az övével nem egyező véleményt alkotna róla. Majd Alexanderrel. Száll utánuk a por, az ablakot lehúzzák, úgy üvöltenek torkuk szakadtából a hörgő művésszel együtt a szélben lengő búzának; alkonyatkor pedig felfekszenek a motorháztetőre, és nézik a vörösödő eget, meg isszák a sört. Jobbnak látta, ha lassan indul is.

Emese snapszerozni akart. Kornél úgy vélte, még belefér az idejébe egy parti, de megjegyezte, hogy ő mellesleg szívesebben sakkozna. Emese fűjt, nyávogott. Kornél az eperre gondolt, amiért cserébe várt volna valamit, és az almás pitére, amit Emese süített pár napja, s amiért viszonzásul hajlandó volt elmenni vele egy mozi ihlette piknikre az erdőbe, de nem szólt semmit. Eszébe jutott, amit az utcán figyelt meg a forradalom nélküli nyárról, s valami arra ösztönözte, szólania kéne erről Emesének. Aggódott, egy beszélgetés parttalan, irányíthatatlan voltából fakadóan veszélybe sodorhatná órarendjét, nem úgy, mint egy kiszámítható, az idő tengelyéhez láncolt, két pont közé zárt film vagy zeneszám.

Emese nyert, és ennek örült, Kornél veszített, és annak örült, hogy ennyi közös élmény, ágyon való mocorgás, ide-oda nézés és bámulás, figyelem bizonyosan elég lesz mára, kötelességét teljesítve, büntudat nélkül elmehet. Egymásra pillantottak és mosolyogtak, mint akik kétséget kizáróan egyre gondolnak. Emese ezen felbuzdulva Kornél ölébe szökkent, s szívni kezdte a nyakát. Kornél érezte, nem visel bugyit, melltartót; bimbói kihegyesedtek a pólója alatt. Az eperre gondolt, és arra, hogy Alexander és a sehova se vezető, szalagkorlátok és tiltótáblák nélküli földút már várhatják. Aztán megérintette a lány gubancos haját, aki akart valamit, s akinek ez az akarás kitöltötte egész testét és szellemét, amelynek beteljesítéséért olyan keményen küzd – lám, fehérműt se vett föl,

s milyen szorgalmasan, hízelgően, dorombolva szívja őt –, hogy vétek lett volna erőfeszítéseit semmibe venni. Még az is lehet, meghálálja valamivel, ahogyan ő az almás pitét, vagy mint neki kellett volna az epret.

Megragadta csípőjénél, és maga alá gyűrte. Nézte a kígyózó gerincet, a párnával betömött száját, az embert, akit ütemes, gépies csípőmozdulatokkal taszított az öntudat tűfokáról a gyönyör kútjának fenekére. Aztán arca grimaszba rándult, egy órakattanásnyi időre ő is megremegett, s hagyta, a nő hadd szívja el utolsó csepp erejét is. Lefeküdt, Emese hozzábújt. Heverték, akár a macskák, az egyre sötétebb szoba fehérjeszagú, áporodott levegőjében. Tétlenül hagyták, hogy különféle testnedveik bőrükre száradjanak. Kornél a fehér plafon semmijébe révedt, mint aki elvégezte munkáját, hasznos volt, s most a polcra tették, lekapcsolták. Valamiféle szégyenszerűséget kezdett érezni, aztán a tavaszi forradalmak rémlettek fel előtte, cselekvések és történések, sötétben rejtőzködő csókok és tervek, kitérősek, mozgások és üvöltések, amelyeket kiváltott valami – talán egy szenvedély? –, de nem tudta, mit gondoljon ezekről. Talán Emese?

Emese ekkor beszélni kezdett. Szeretne utazni, tóparton sétálni, étteremben enni, szép ruhákat venni, bókákat hallgatni, homályos utcákon kézen fogva osonni, nevetni, sokat nevetni és csókolózni, és mindenféle ehhez hasonlót, amit a filmekben látott. Azt mondta, szereti, imádja, boldog, vagyis csupa olyasmit, amit Kornél természetesnek, magától értetődőnek vett, akár a madarak állandó zsivaját. Mosolygott. Senkei Kornélné, ízlelgette a lány. Kornél az ütemes csípőmozdulatokra gondolt, az almás pitére, arra, hogy mindebből nem ért semmit, felállt és öltözködni kezdett.

Te engem nem is szeretsz, mondta Emese.

Kornél kezében a gatyájával megállt. Az eper, az semmi? De a cukrot ő adta. Csiklandozni kezdte a lányt, aki nekirontott, akár egy lázadó, aki követelt valamit, ami neki igenis jár, mint mikor megérkezett. Ezúttal becézgette is közben. Azt mondta, lángoló oroszlánsörényes, cukormázbőrű tünemény, édes, piros mellű csoda, márványoszlopcombú királynő. Emese kacagott és mosolygott. Kornél is mosolygott. Mind a ketten mosolyogtak.

Amikor elindult, már besötétedett. Alexander felhívta, most már ne törje magát, az apja estére nem adja oda a kocsit.

Nyáron nincsenek forradalmak. De mégis, miért és ki ellen kellene lázadni?

Horgászat

A gyorsvonat elhagyta az északi hegyeket, vészesen, visszafordíthatatlanul suhantak a végállomás felé. A kék szerelvény fürge folyamként robogott lefele, a folyómeder mellé épült város irányába, a maguknak való erdők és a vén, mogorva falvak között. Az eddigi látványt mamlasz ipartelepek, lapos raktárak, szinte lepénnyé préselt áruházak és a semminek páváskodó irodaházak váltották fel. Rohamosan és menthetetlenül közeledtek céljuk felé, amitől Emese elkedvetlenedett, mert a másfél órás menetidő alatt nem sikerült elérnie, hogy a vele szemben ülő Imre megszólítsa.

Imrét azonnal megkedvelte, amint felszállt a vonatra, és jegye mögül rásandított. Imre magán viselte lemoshatatlan stigmáit a boldog szülők által óvott gondtalan gyermekkoruk: haja tiszta volt, szellős, mályvás bőre puha, amelyet még nem érintett munka, mozdulatai kimértek, és kisugárzása nyugalmat árasztott. Mosolyában, amellyel új útítársát köszöntötte, ott bujkált édesanyja szeretete, helytelen testtartásában viszont, amivel könyve fölé görnyedt, a rossz, vélhetően lusta apa mintaképe. Ruhái szertelensége, ízléstelensége is az életéből hiányzó szigorrról árulkodott. Nem ismerhette meg a *szabályokat*, s ezért még egészen gyerek volt, magatehetetlen az élet kihívásaival szemben. Ám mindez nem zavarta Emesét. Pár hete ért véget bizonytalansággal és kiszámíthatatlansággal terhes, holnaptan „szerelme”, amelyben egy pillanatra se tudott békét lelni, lába alatt örökké tenger volt a talaj, vagyis most olyan kapcsolatra vágyott, amiben nem kínozzák meg, biztonságban lehet, s úgy vélte, ezt Imrétől megkaphatná – aki emellett helyes is volt. Éppen ezért örült, hogy a fiú addig józan szeméből egyszerre eltűnt az értelem fénye, amint megpillantotta őt, mert ebből tudta, hogy máris az övé lett.

Amint a vonat megkezdte útját, Emese türelmes várakozásba kezdett. Nem sejtette, hogy Imre még mindig serdülőnek hitte magát, akinek arcán pattanás serken pattanás hátán, és hogy a lányokról továbbra is azt tartotta, hogy barátnővé csak sportolók vagy zenészek mellett hajlandók válni, s emiatt – bár akarta – nem mert kibújni könyvéből, hogy Emeséhez közeledjen. Úgy vélte, gyilkosként hamarabb megláthatná Isten arcát, minthogy izzadó tenyerével akár csak egyszer is megérinthetné a tőle karnyújtásnyira pihegő lányt. S Emese valóban valamiféle misztikus lényvé lényegült át előtte, akinek műzsai nyelvét nem értette, és nem is volt szabad értenie, mert a faforgácsként göndörödő haj kacagása, a delejező, súlyos barackillat és a sötét harisnyák között megbúvó titok biztosan nem neki szólhatott.

Imre hallgatott. Olykor kihúzta magát, nyújtózkodott, esetleg kihajolt az ülések közti ösvényre, hogy a kalauz jöttét figyelje, de Emesét nem vezethette meg, ő ugyanis nagyon jól tudta, hogy ezek a mozdulatok, ez a színdarab neki

szól, hogy alkalmanként végigpillanthasson rajta. Emese készségesen részt vett a játékban, a zöld és barna csíkokká elmosódó erdőt szemlélte, s mintha nem venne észre az egészből semmit, ártatlanul hagyta, Imre hadd teljen el kemény munkával megformált teste és különös körütekintéssel összeválogatott öltözéke részleteiben.

Am Emese lassan elunta a várakozást, s belátta, ha el akar érní valamit, magának kell cselekednie. Azon morfondírozott, hogyan provokálhatná ki az első lépést Imréből, mivel ösztönözhetné kezdeményezésre, amikor megérkezett a kalauz. Emese, miután fölmutatta az ellenőrnek, szórakozottan maga előtt forgatta diákigazolványát, úgy tett, mintha lenyűgöznék a különféle színű és mintájú, hitelességet igazoló matricák, és a fekete-fehér kép elfuseráltságán sopánkodna, hátha Imre észreveszi, hova jár egyetemre, és tesz rá egy beszélgetésindító megjegyzést. De Imre csupán azt szúrta ki, hogy „1992. 11. 18.”, Skorprió, állapította meg. A szurkálódó, támadó skorpió nem jó párosítás a bizalmatlan, kemény páncélja védelmét élvező, oldalazó járása közben örökösen veszély után kémlelő rákkal – mint az *köztudott* –, így Imre végre lecsillapodhatott, lett kifogása, amivel hibátlanul igazolhatta tétlenségét. Hiszen az apró aranykereszt Emese nyakában ezzel a csillagállással nem feltétlenül egyszerű dísz, hanem lehet a bigottság jele. Ha pedig ez később beigazolódná, akkor állandó lenne közöttük a viszály, lévén Imre nem akarta magát egy vallás vagy világnézet mellett sem elkötelezni, biztos, ami biztos alapon inkább mindenből csipegetett. Imre nem látta többé szentnek Emesét, de még csak egy bráhmanának se, sőt felsőbbrendűnek érezte magát vele szemben, s immár büntudat nélkül, bátran vonult vissza könyvébe, a vaskos papírkötegerődbe.

Válaszul Emese női magazint húzott elő táskájából, sértődötten attól, hogy szépek tartják, de annyira már nem, hogy meg akarnák szerezni. Imre sebet ejtett nőiességén, és fölhangyva a horgászással inkább ő is olvasott. Nyakától elhúzza, ujjai között pödörgetve a kis keresztet, akár egy hajtincset, unottan lapozgatott, a kettőjük között álló asztalka fölé hajolva tájékozódott a tavaszi pozitív energiákról, amelyek az előrejelzés bizonyossága szerint jótékonyan fognak hatni a szinglik szerelmi életére, illetve horoszkópjáról, ami kíméletességre intette a héten.

Kisvártatva megérezte, hogy Imre ismét őt figyeli. Imre úgy gondolta, Emesének nem fog feltűnni, ha időleges görnyedtsége révén láthatóvá vált, a vonat zakatolásával együtt ringó, meleg melleit bámulja, amelyek naivan, mit sem sejtve légyapír, csalétek voltukról, tudomást se véve a világról, piros, csipkés fészükben heverésztek. Emese elmosolyodott magában, büszke volt, hogy öntudatlanul is milyen leleményes, és feloldozva Imrét bűnei alól, új terven töprengett, amivel magához édesgetheti a prédát, a bátortalan gyermekeket.

A keresztrejtvény! – világosodott meg, amint a magazin utolsó oldalához ért. Toll után kutatva turkálni kezdett táskájában, majd maga elé motyogva azt füllentette, elfelejtette bepakolni. Imre mindeközben arra jutott, horoszkópjukban talán aszcendenseik összeillhetnek, s már nyúlt is volna tolláért, amikor ráeszmélt, hogy nála tényleg nincsen.

Emese egyre elkeseredettebb lett, egyre megalázóbbnak érezte, hogy erőfeszítéseit nem követi jutalom. Bosszúsan tömkölte vissza az olcsó magazint a női táskák kozmikus káoszába, mikor véletlenül kiejtett belőle valamit, amiről agyafúrtan nem vett tudomást. Imre kifogások nélkül maradván szemlélte a különös tárgyat, amelynek felvételére nem csupán az általánosan elvárt jó szándék, de a férfiaktól megkövetelt, a nők iránt tanúsítandó illedelmesség és figyelmesség is kötelezte. Nem maradt más választása, az asztal alá hajolt, karja súrolta Emese könnyű anyagú szoknyáját, amely úgy simogatta, akár a szentlélek. A tárgy egy műanyag boríték volt, benne a megmászhatatlan bizonyítékkal, hogy Emese: nő, amit egyszerre mind a ketten szégyellni való dolognak találtak. Olyan vörösek lettek, mint Emese melltartói, s bárgyún mosolyogva igyekeztek valami érdekeset és elmulaszthatatlant találni az ablakon túl.

Imre hamarabb lecsillapodott, mint a megfáradt Emese, aki az utóbbi percekben minden idegszálát megfeszítve próbálta magához vonzani őt. Valami tréfán dolgozott, amellyel az addig gyülemelő feszültség kirobbanása okozta katasztrófa nyomait eltüntethetné. Ezt az elszántságot növelte benne még az a gondolat, hogy állítólag a lányok szeretik, ha a pasi idősebb náluk, márpedig ő két évvel volt tapasztaltabb és jártasabb az életben, mint Emese, ám akkor megcsörrent a lány telefonja. Imre biztosra vette, hogy Emesét a párja hívta. Szégyellte iménti szándékát meg az egész úton át tartó nyálcsorgatását, mintha lejáratta volna magát egy láthatatlan közönség előtt, amelyet az egész világ alkotott. Ostobán meredt a könyvére, benne kettőt ha lapozhatott, mióta Emese leült vele szemben. Nem értette, hogyan is gondolhatta, hogy ő, a szemüveges, a csökevényes izomzatú, megérdemelhet egy ilyen telt, vidám és elégedett mellű nőt. Emese elrakta a telefont, s csak később tudatosult benne, amikor a helyzetet már képtelen lett volna megmenteni bármilyen motyogás, hogy figyelmetlenségével és kapkodásával elriasztotta Imrét. Nem értette, miért mondhatta azt apjának, én is szeretlek, mikor annak érzélgősségét nem szokta viszonzni. Gyűlölte apját, aki csak afelől érdeklődött, mikor érkeznek meg, nem is sejtve, jó szándékkal rombolt és nem segített lánya életén. De legjobban magát gyűlölte, hogy hagyta, eluralkodjanak rajta érzelmei, és egy óvatlan pillanatban nem tudott tiszta fejjel cselekedni.

Amikor befutottak az állomásra és leszálltak a vonatról, Imre előreengedte Emesét. Az útitársak, a harcostársak, az örök ellenségek, a vad és a ragadozó, a férfi és a nő dobtak egymásnak egy-egy félszeg, sértődött sziát, s mindezt úgy, mintha csak régi cimborák búcsúznának egymástól egy fél napra, majd kielégítetlenül, a következő alkalomban reménykedve elváltak egymástól.

Dobai Péter

Semmiben nem érdemes kételkedni

Ha üvöltök, ha artikulálatlan szavakká változom,
ha esküvőre vonszolt leánnyá változom,
akkor is kék az ég!
Méghez a direkt kökénykék!
Ha kínomban guggolok,
ha rongyokba öltözöm,
mint színpadon, kánpadon teszi ócska ripacs,
ha hagyom, hogy a tükörben meggyilkoljon
tulajdon arcom... ha éjt nappallá téve hazudok,
ha hazudozok még köszönés helyett is,
mint politikusok... Ha ép eszemre térve:
időben hazát cserélek, ha másnap már nem élek:
akkor is kék az ég, éjfélkék, Adria-kék, berlinkék,
kék és kékjével fenyeget, üldöz feléd, ó, szent
egyszínűség, ó színtelenség!
Ó sivatag, higanykék, arzénkék, raffaellókék
a rám eső, az egy főre termelt világkék –:
a szobámat fölrobbantja!
Ha egész életemből viccet csinállok,
(amely már félig az is), ha ölök, mint a tábornokok,
ha utánzok, ha abba is belefáradok,
ha égő kötélre mászok,
akkor is, mint azért is: a felhők úszó cellái mögött,
kék, mint előbb, az ég –

S íme megcsendül a csönd

*...s a hajó tizedik napja
törtet az egyhúrú horizont felé,
mely forrás nélkül egybesimul
az előző horizontokkal...
Ó tenger, te csak hasonlóságot
merítesz önmagadból,
és mégis mindenestül
megpróbálsz átváltozni...*

Jules Supervielle

Hirtelen egy egészen más vers tónusa,
zenéje, tébolya jut eszembe, mely nem
harmonizál a szép mottóval... Hiába.

.....

Über allen Gipfeln csend ül... halott, régi csend - - -
Százados sírhantok között, sőt tömegsírok fölött
tesszük meg mindennapi egészségügyi sétáinkat...
volt emberek, kifordult kőkeresztek között sziesztázunk...
A holtak, a *másszor* éltek: semmit nem üzennek,
és ha mégis üzennek, ugyan hogyan adnánk át
az ő halottaiknak, milyen nyelven, hol van a szótár
az ő nyelvükhöz?
Minden ajakon, minden szájon csend ül...
Igaz, beszédes ez a csönd,
emlékek fájnak ebben a csendességben...
Csöndesek a virágok is.
Tegnap Alexandr Szkrjabin nesztelen, rejtélyes
zenéjét hallgattam, noha szárnyalását követni
nem tudtam. Ó, hattyú-úszású zongoratanárnők!
Sosem volt gyerekszobám. *Márai* írta (talán a
Kassai őrvárban?), „A proletároknak még családfájuk
sincsén.” Őriz ez a csönd. Nekem sincs hozzá szavam.
- - - távolból hirtelen megszólal egy rádió... hát legyen!
Legyen Tiéd, ó, csak Tiéd a szó, csak dalolj nekünk
nagy Caruso... Forog, forog a régi, recsegő bakelitlemez,
visszahozza a tűnt évtizedeket... holt áriákat. Ó, Sorrento!
Dalolj a gyilkoló csend ellenében grande Caruso,
mert én félem a csendet, amikor magamat, csak magamat
vélem hallani... szinte kórusát magányomnak.
Dalolj, csak dalolj egyre, Enrico, hiszen nincsen halál.

Pálmák és renováció

Lazio, Ladispoli A. S. N. 1969 nyarán
Mária-Priscával

És mégis szép a múlt,
a villámló, tékozló pusztulás,
mert a távlatait egyre veszítő
emlékezetben, névtelen és ismeretlen:
újra meglátjuk szál önmagunkat,
szép épségben és *akkor*, egy régi évben:
megjelenik örök társunk a szerelem
végtelen és sugaras terében...
Napórák, homokórák, vízórák, vekkerek,
lengő ingák, stopperek, magas harangütések:
hiába *mérnek*,
időtlen maradsz,
kívül az éveken: ifjúság!
Örök koszorú kísérfen messzi
visszhangod felé: *első-utolsó* vallomás.

Temesvár, 1990 (olaj)

A rendszerváltozás sorsfordító évei

Antall József miniszterelnök – egy valahai jogfilozófus munkatárs szemével

Az a nem túl hosszú időszak egy élet során, amelyről beszámolni s amelynek tanulságait latolgatni a következő lapokon megkísérlem, éppen sűrűségével és meghatározó jelentőségével életre szóló élménynek bizonyult. Kevés ilyen kivételes eseménykoncentráció lehetősége adatik meg bárki számára is egyetlen emberöltő során.

Számomra az első ilyen a felnőtté válás küszöbén az érettségimet követő közel másfél éves bányászkodás volt. „Kizsákmányoló” minősítéssel megbélyegzett szülők gyermekeként, a bennünket kísérő hatósági iratokban X-esként jelzetten eleve aligha lett volna lehetőségem, hogy egyetemre kerüljek. Rögvest jelentkeztem hát csillásnak a Pécsi Szénbányászati Tröszthez, ahol a próbahetek sikere után valóban mélyszinti csillázó lettem, majd beosztásom változatlanul hagyásával felrendeltettem figuránsként a mérnökségre. A *schichta* attól kezdve napi több leszállást feltételezett, akár veszélyes körülmények közt, például egy szerencsétlenséget eredményező sujtólégrobbanás utáni terepfelmérés végett. A mai napig meghatódva, az istenképmás-embert¹ minden körülmények közt megillető tisztelettel gondolok megnyilatkozásaikban nem csekély mértékben darabos és durva, mégis teljes ember akkori idősebb társaimra: vajúrókra, akik féltő figyelme nélkül aligha élhettem volna túl baj nélkül a napirend szerinti visszatéréssel nem ritkán adódó kritikus helyzeteket. Ma nem úgy gondolok vissza minderre, mint sikeres kalandra, hanem hogy ekkor, tényleg megismerhetve népünk e bizonyosan többségi, a legszorosabb értelemben is dolgos szelét, váltam s válhattam országát megismerő magyarrá igazán.

Ehhez képest a kommunizmus megrendése három évtizeddel később történt. Saját élettörténetemben pontosan annak mintegy zenitjén, amikor bár minden esetben akadémiai jóváhagyással ugyan, mégis a magam erejéből és saját sikerként érkezhettem el nemzetközi meghívások egymásra toluó garmadához. Fél év Canberra, majd Tokió másfél hónapja után erős évnyi New

VARGA CSABA (1941) professor emeritus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Jogbölcséleti Tanszéke.

1 Vö. <http://en.wikipedia.org/wiki/Image_of_God>.

Havenben a Yale, végül pedig ismétlődő hónapok Edinburgh egyetemén, hogy átmeneti brüsszeli vendéglőadások közbejöttével végleg csak az első szabadon választott kormányzatot eredményező választások két fordulója közti időben érkezessen haza időközben úgyszólván nemzetköziesedett figuraként. Hiszen jórészt efféle merőben tudományos kihívások közt formálódott ekkoriban életem, olyanként, mint aki éppen nem ápol a hazai politikai bomlással s egy mámoros újrakezdés útkereséseivel akkoriban sűrűn szövődő kapcsolatokat. Az ifjúkori barát, Sólyom László e folyamatokba beépültsége ellenére érdemlegesen nem segített; számomra így egyedüli kapcsolódási lehetőségként a Magyar Demokratikus Fórum központja maradt, az a Bem teret uraló, nem kis épület, amely akkorra gyakorlatilag teljesen kiüresedett, hiszen addigi aktivistái parlamentbe, kormányzatba, külszolgálatba, alkotmánybíraskodásba özönlöttek be időközben. Külügyi részében lett először szükség rám, amit s különösen aminek angol nyelvi területi ágát valameddig vezettem is; majd a jogi bizottság következett. Ennek számomra legizgalmasabb pillanata akkor érkezett el, amikor a taxisblokádnapján gyalogosan a Bem térre összegyűlten – s a parlamentiek tehetetlenségét érzékelve, annak érdekében, hogy túljussunk a beállott politikai *impasse*-on – nekünk is a helyzet jogi megfogalmazásának lehetőségén kellett eltűnődnünk.² Eközben pedig rá kellett jönnöm, hogy valamiféle véletlennek köszönhetően talán egyedül vagyok Magyarországon, akinek tényleg némi tudása lehet arról, mit is jelent valójában egy bizonyos (s az akkori honi beszédben voltaképpen ismeretlen) bűvös kifejezés – *civil disobedience*³ –, amelyet a hon liberális agytrösztjei az általuk éppen akkor összeeskábált taxisblokádnál állítólagos politikai normalitása és becsülendő kiállásként eleve büntethetlensége varázsszavaként próbáltak a nemzet torkán lenyomni, s amely terminus alkalmazhatását a betegségében pizsamás kórházi interjút adó miniszterelnök alkalmi szóhasználata eleinte maga is elfogadni látszott. Nos akkor megfogalmazott közös állásfoglalásunk nemcsak az állammal szemben helyénvaló, polgári jogi igényeket is támasztó bűncselekmény-sorozatként azonosítva tette

2 Oda csatlakozásomkor Kelecsényi Erzsébet vezette e bizottságot Tallós Emil elvi és Varga Győző jogsegélyszolgálati részvételével; a helyzet rendkívüliségére tekintettel ekkor átjött hozzánk Jobbágyi Gábor a kereszténydemokratáktól, és én még saját ismeretségi körömből Molnár István jogtanácsost hívtam el e tisztázó tárgyalásra.

3 Véletlenszerű emlékként rögzült ez három jogirodalmi beszámoló írásom nyomán a *Jogi Tudósító* [MTI & MTA ÁJI], I (1970), 13–14. számában megjelenlen: A polgári engedetlenség és a jog [Frank M. Johnson: Civil Disobedience and the Law. *Tulane Law Review*, XLIV (1969), 1, 1–13], 27–28, Polgári engedetlenség és a jelenkori alkotmányosság Amerikában [Wilson Carey McWilliams: Civil Disobedience and Contemporary Constitutionalism: The American Case. *Comparative Politics*, I (1969), 2, 211–227], 29–31 és A polgári engedetlenség helye a mai amerikai demokratikus gondolatban [Paul F. Power: On Civil Disobedience in Recent American Democratic Thought. *The American Political Science Review*, LXIV (1970), 1, 35–47], 1–32; mindez újranyomva in Varga Csaba: *Jogi elméletek, jogi kultúrák*. Kritikák, ismertetések a jogfilozófia és az összehasonlító jog köréből (Budapest, 1994, ELTE „Összehasonlító jogi kultúrák” projektum), 438–443. [Jogfilozófiák].

egyértelművé az országot immár megbénító helyzetet,⁴ de külön sikerrel azonnal eljuttatott személyes feljegyzésem a kormányfőhöz nyomatékosította is, hogy pontosan e bűvös szóhasználat alkalmasságáról s használhatóságáról, amit liberálisaink gátlástalanul belemagyaráztak egy főként amerikai használatú fogalomba, a mögötte megbúvóan tökéletesen altruizmus-hiányos, önérvényesített önérdék okán s a felelősségéből patkánymenekvést tanúsító logikája folytán éppen nincsen szó.⁵

Ez a véletlen hozott közel a miniszterelnök Antall Józsefhez, akinek némi átmenetek után Tanácsadó Testülete tagjává is lehettem. A főlépcsőház északi oldala főemeleti szintjének öt termét foglaltuk el⁶ együtt a miniszterelnök egykori barátaival, a pályájukat közgazdaként külföldön befutott személyi tanácsadókkal⁷ s persze előbbinek és utóbbinak a részben közös titkárságával. Legfontosabb megjegyzésem talán onnan indult közös időnkéből, hogy Antall József jelenléte felemelő hatású volt; erkölcsi komolysága s nem csekély olvasottsága, lenyűgöző elemzőképessége még a leghétköznapiabb munkára is rá tudta nyomni bélyegét. Testületünket is beleértve minden egyes kormányzati szereplő hozzá igazodott; ennek köszönhetően pedig kiváló aurája lett mindannak, ami egyáltalán az akkori erőfeszítésekkel kapcsolatos volt. Ebből fakadhatott tehát, hogy bármely részterületről legyen szó, megemelődött a bárha akármennyire rutinnak tetsző cselekvés is, hiszen közösen osztott felfogásunkban ez eleve történelemformáló komolyságúvá változott. A Miniszterelnöki Tanácsadó Testület pedig egy egyébként komoly csapat elit testülete volt – roppant egymásra figyelemmel, ügybuzgalommal, tetterekészséggel, maximális kölcsönös bizalmat sugallva; függetlenül egymástól akármennyire eltérő személyiségeink, háttereink, szakértelmünk és véleményeink természetes különbözőségétől.

*

- 4 Lásd másnap, szombat hajnalra megjelenően a tán két lapra nyomtatott nyolcoldalas kiadványt Kőszeg Ferencről, benne [Kelecsényi Erzsébet, Molnár István, Tallós Emil, Varga Csaba] [Az MDF jogi bizottságának szakvéleménye] *Beszélő* különszám (1990. október 28.), 6, kiforgatva értelméből mintegy az SzDSz-mögöttesű *Beszélő* szerkesztőségi véleményeként pedig hozzácsapva [-szeg]: Zápolya népe, *uo.*, 6.
- 5 Vö. Hack Péter – Jobbágyi Gábor – Rockenbauer Zoltán – Tallós Emil – Varga Csaba: Nem állampolgári engedetlenség – Közkegyelmi törvény kell: A *Reggeli Pesti Hírlap* nyilvános vitaülése [Enyedi Nagy Mihály vitavezetésével] a fuvarosblokádjogi megítéléséről, I-II. *Reggeli Pesti Hírlap* (1990. november 12-13.), 179, 8, 180, 8, valamint Varga Csaba: Polgári engedetlenség: Jogfilozófiai megfontolások s amerikai tanulságok a jog peremvidékéről in *A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban*. A Bibó István Szakkollégium 1991. március 9-10-ei konferenciájának előadásai és vitája. Szerk. Csapody Tamás, Lenkei Júlia (Budapest, 1991, T-Twins Kiadói Tipográfiai Kft.), 158-163. [Twins Konferencia-füzetek 2].
- 6 Az általam megismert felállásban Kiss György (munkapszichológus) és Kodolányi Gyula (amerikanista irodalmár), valamint nemzetbiztonsági tanácsadóként Ferencz Csaba (ürrkutató mérnök) és vélem nagyjából egy időben érkezett még M. Kiss Sándor (legújabbkori történész) munkálkodott ott. Utóbb a stábhoz további három hölgy kapcsolódott.
- 7 Mindenekelőtt O'sváth György és Tar Pál s átmenetileg még Hieronymi Ottó.

Számomra már a politikai fejlemények első pillanataitól kezdve a leginkább foglalkoztató dilemma egy zavarba ejtő kérdés volt: mihez is értek személyesen én vajon? Azaz mire is készített fel engem negyed évszázadnyi elmélyült tudományművelés? Hiszen intuitív belátás eredményeként máris csaknem kész lehetett a válaszem, hiszen alig vetődött (amint hogy nem is vetődhetett) fel kérdés, amelynek megválaszolásához saját szakértelmem biztos fogódzót kínált volna – ironikus módon talán a legelső, engem történetesen a miniszterelnök közelségébe segítő roppant kivételes alkalmon kívül, amikor az MDF-központban egyszersmind a taxisblokád ő általi megítélését is mérlegre kellett tennünk. Ugyanakkor a „mihez is értek személyesen én vajon?” kérdése bármennyire konkrétan hangzott, mégis már eleve magában rejtette úgyszintén egy konzervatív alapállás ízének a vallatását. Hiszen bármiféle mértéktartó válaszadást kísérelnénk is meg, ez csakis olyasfajta ösvény mentén haladhatna, amelyik például bevallja, hogy nem feltétlenül a saját értelmünk igazíthat útba. Ráadásul nem is feltétlenül logikai levezetések nyomán cselekszünk – mint ahogyan az észközpontúság apostolaként akkoriban egy lecsupaszító lélektelenség hirdette,⁸ szemben mások lassanként beérő, mert fokként lépegetve már-már az összes képességünkkel, vagyis emberi létünk teljességével egészében számoló emberséggel.⁹ Merthogy tudnom kell akár hallgatni is; ez szintén a lehetőségek egyike. Hallgatni tehát. De mire is? Nos figyelve másra – múltra, környezetre, néplélekre, hagyományra, emberi megtapasztalásra és bármi egyébre egyaránt.¹⁰ Amint egy eleinte feminista rekonstrukcióiról elhírhedett amerikai szerző – egykori ottlétemkor s azóta is úgyszólván baráti kapcsolatomban – egyszer (környezete számára meglepően) kijelentette, hogy kizárólag értelmünk soha

8 Kis János: *Az abortuszról. Érvek és ellenérvek* (Budapest, 1992, Cserépfalvi), 236. Megjegyzendő egyébként ekkori morálfilozófiai alapállásának a lárvaarcszerű képviselésére, hogy addig természetes szövetségese és barátja, George Fletcher, a nékem általa közös vacsoráink során elmeséltek szerint éppen az általa gyakorolt, végtelkéig racionalisztikus kritikának – hiszen az ő köreiből a kritikus ezzel megtisztelni szokta azt, akire/amire időt s szellemi energiát fecsért – a szerző merev visszautasítása okán romlott meg a barátságuk. Miután ezzel amerikai–magyar kollégám csalódott a Szabad Demokraták Szövetségének egész nyugatiasnak propagált habitusában, visszatért honába, New Yorkba, a Columbia Law Schoolra.

9 Vö. a szerzőtől Visszavont emberi teljesség? Eszmeuralom és tetszőlegesség. *PoLiSz* (2005. március), No. 82, [Külvilágunk – belvilágunk, 4], 14–21 & <<http://www.krater.hu/krater.php?do=3&action=a&pp=1006>>.

10 Szerda délutáni/esti szokásos kibővített nemzetstratégiai beszélgetéseink egyik visszatérő vendégeként az orvos zeneszerző, klasszikus zenei jazz zongoravirtuóz, Szabados György szállította visszatérően a beszédes, szimbolikus értelmű példát a birodalmában névtelen utazgatásai közben népének hangjára figyelő kínai császárról, aki rögvést megérzi, ha vihar, felfordulás, lázadás közeleg, mert az egyszerű ember megváltozó énekhangja akaratlanul is elárulja, hogy a dolgok kifordultak rendes medrükből. E példa üzenete ugyanúgy kettős, mint ahogyan a Szent Gellértől éjszaka hallott szolgálóleányi éneklet lehetséges értelmezése is, mert hogy a megfigyelő alázatos figyelme esetén mind a kíváncsi normalitás, mind a túróképeség mértéke egyaránt kiolvasható egy-egy spontán megnyilatkozásból.

nem kényszerít ki megegyezést; mert erkölcsi meggyőződéseink tapasztalásunk s empátiánk eredményeként változnak, nem pedig pusztán érvelés okán.¹¹

Érdekes módon hozzám viszont akkoriban – közmédia csatornáiból csakúgy, mint későbbi kormányzati/politikai találkozásokból – folyvást mások abszolút biztonsgtudata érkezett el; akkor is, ha meglepően irritatív volt, mert nem tudtam egyébnek betudni, mint hogy bizonyos pozíció (azaz hatalom, tehát tényleges hatásgyakorlási/befolyásolási lehetőség) birtokában sokaknál ilyesmi tudja/szokta leplezni bárminemű saját vélemény, mérlegelhető tudás vagy megfontoló bölcsesség voltaképpen hiányát; egyidejűleg persze felmutatva kételyek nélküli igazodást egy olyan környezethez, amely viszont történetesen igényli bármiféle biztonság tudatát. Nos ilyen pillanat lehetett az, amikor egy privatizációs sikert megkoronázó díszebéden a tőzsdeguru Hardy Ilona és az országgyűlési képviselő Magyar Bálint közé ültetve könnyed fecsegésbe burkoltan próbáltam kipuhatolni társnőmtől, vajon évtizeddel jogi tanulmányai befejeztével miből meríti most annak közgazdasági bizonyosságát, hogy a minden óvatosságot felülíró s ezért hajszoltságba vitt privatizáció jelszavára és összes tetteire idők múltán is büszke lesz majd utókorunk? Nos kedves mosoly volt előbbi részéről csupán a válasz, mintegy megbocsátásként nehéz felfogásomért. – Az sem fakadhatott más töről, amikor egész addigi szakmai életében kizárólag magánjogász Sólyom László egyik napról a másikra közjogról kezdett el értekezni – noha tudjuk, hogy egyik s másik gondolkodásmódban, mentalitás-ban diametrálisan ellentétes princípiumra épül, mert eltérő szakmai kultúrát s ebből fakadóan ellentétes észjárást takar: előbbi az államot alkotó népközösség integritásának és értékeinek védelmezéséből indul ki, míg utóbbi annak kíváncsi, hogy érvényre juttassa bármely, az atomizált közösségből szerződéses megegyezés alanyaként kiemelkedő egyénnek a csupán kivételesen korlátozható szabad akaratát.¹² – S hasonlóképpen furcsálhattam, hogy saját köreimben akkor is s részben azóta is rossz fátum gyanánt – mint az akkori, ellenzékünkéből érkezett, ám oda vissza is sündörgő köztársasági elnök mefisz-

11 „The core of our moral beliefs is constituted, not by reason, but by our experiences and by our emphatic sense of the experience of others. [...] moral convictions are changed experientially or emphatically, not through argument. [...] Reason simply will not move us – but experience, empathy, and reflection might.” Robin West: *The Constitution of Reasons*. *Michigan Law Review*, 92 (May 1994) & <<http://scholarship.law.georgetown.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1666&context=facpub>>, 1434–1435, idézet 1436 és 1437. A teoretikus kifejtés egyébként elrejt a szem elől a szemléletes lényegét. Szerinte ui. magzatelhajtás vs. magzatvédelem ügyében sok beszéd helyett be kellene mutatni valaha abortuszt kívántak olykor éltük végéig önmagukat pszichikai önelvesztésbe taszító öngyöttrést, s persze azon „anyag”-feldolgozásokat, melyek során ezen emberkéek egészét/roncsait valamiféle „hulladékosítás” okán péppé darálják.

12 Eleinte talán a *Heti Világgazdaság* hasábjairól, talán 1990-hez pusztán közeledve, még ilyesfajta általa megszemélyesített magabiztosságon rökönyödtem meg, ahogyan történetesen az egyházak kívánatos közjogi státusát ilyen váltással megtárgyalni vélte: – Egyesület. – Közönséges? – Igen. – Akár mint a bélyeggyűjtőké? – Igen, hiszen jogilag ugyanazt takarja.

tói szellemét mint levitézlett ügy szolgálóját, az ország javainak kiszolgáltatóját – kárhoztatták egyébként akadémiai kollégám, Sárközi Tamást és törvényét; de noha új kormányerőnknek a parlamentben többsége volt, módosítást mégsem kezdeményeztek, ráadásul a még formálható privatizációs szerződéseket sem tették sem feszesebbé, sem teljesületlenség esetén semmisséget eredményezővé, sőt számonkérhetőségére továbbra is változatlanul rutinrövidségű határidőt szabtak, mintha csupán pusztá falusi lóvásárról s nem az ezredéves magyar államiság történelmének egyik legnagyobb horderejű tranzakció-sorozatáról volna szó. S miközben kései baráti társaságától nagy nemzeti gondolkodóvá adorált másik kollégám, Mádl Ferenc, noha pontosan az ő szakterületéről – és tudósként is, hatóságként is saját kompetenciájáról – volt itt szó, sem megelőző pártállami vagyonügynök-potentátként, sem a mi kormányzatunkban kormánytagként nem kezdeményezett semmiféle változtatást, nem állott ki ilyenért. – Folytatva a történet felidézésével a példázatot, amikor a Tanácsadó Testületbe kerültem, olykor akadt egy-egy felülről kapott hivatali feladatunk is, így egyebek közt az, hogy változatokkal készülünk az 1992 szeptemberében esedékes kormányzati félidő *The State of the Nation*-típusú kormánybeszámoló-kiadványához. Nos ami ebből emlékezetes számomra, az az, hogy fentről érkezett utasításra éppen a tőkebeáramlás és privatizáció párhuzamos (s Közép-Európában, a vi-segrádi akkori hármakban páratlan) sikerével¹³ kellett bizonyítanunk¹⁴ a két év során bekövetkeztetett társadalmi változások nagyszerűségét.

Faggattam volna, persze, társadalomtudományunkat, amelyről vélni tudtam, hogy van valamelyes átlátásom benne; általam addig elsődlegesen munkált részére – a jogtudományra, valamint a Kulcsár Kálmán ethosza szerint művelt¹⁵ szociológiára s a velük társ politikatudományra – kifejezetten büszke is voltam; semmiféle problémás előkérdésre azonban, ami számunkra akkor és ott létfontosságú volt vagy lehetett volna, saját józan értelmemen túl azokban semmiféle választ nem találtam. Így már eleve zavart az a kioktató, „felvilágosult misszionárius” hangnem, amely főként amerikai klónozással úgyszólván tömegesen előállított emberjog-hiénák képében mindenütt körülvelt bennünket, s akiket persze arcátlan jöttmentként vissza kellett volna utasítanunk ahe-lyett, hogy komoly képpel hallgattuk volna betanult monológjaikat. Élénken

13 Egykori osztálytárs- és barátként olykor Kiss György (1931–1999) közvetítésével érkeztek hozzánk „Jóska” megfontolásai, többek közt az annak meggontolásából eredő kiindulás is, miszerint történelmünk során mindaddig visszatérően csakis ártottak nekünk, mert pusztítottak a megszállóink, ám a jövőben – saját (?) sikerünként – immár a sajátjukat fogják védeni a mi földünkön.

14 Végső változatában lásd *Félúton*, 1992. A Nemzeti Megújódás Programjának első két éve. Főszerk. Marinovich Endre (Budapest, 1992, Miniszterelnöki Sajtóiroda) 159, valamint idegennyelvű tömörítvényei *A metà del cammino / Halbzeit / Midway through a Term* főcímmel.

15 Tehát nem arra, aminek felváltására az MTA Szociológiai Intézetébe kinevezték igazgatónak, vagyis a volt miniszterelnök, Hegedűs András szovjetunióbeli meneküléskor hirtelen elsa-játított szociológiai zsurnalizmus vagy a Heller Ágnesztől s társaitól akkoriban csaknem pro-vokációként művelt szélsőbalos nihilizáló kritikája a „létező szocializmusnak”.

emlékezetemben él például annak eseményekben dús volta, amikor először tölthettem egy hetet a falon túl, Nyugat-Berlinben, a *Freie Universität* rektori meghívására, és a hivatalos programon kívül találkozhattam Balla Bálint szociológussal, aki a város műszaki egyetemén tanított. Nos ő akkoriban védve meg disszertációját,¹⁶ hosszan mesélt nekem egy XVIII. századi erdélyi protestáns parasztcsalád jellegzetesen önkiegyensúlyozódó önújratermeléséről, egy olyan önfenntartó, dinamikusan megújuló rendszerről, amelyben saját méltósággal s felelősséggel intézte gazda és asszonya a külön-külön egyikük vagy másikuk által ellátandó dolgokat.¹⁷ Ennek fényében persze – hiszen bölcs érettségben, természetes szerepmegosztásban évszázadokkal a bennünket felvilágosítani akaró primitív neofiták előtt jártunk – igencsak visszatetsző volt az a mód, ahogyan ottlétemkor amerikai *gender*ként begőzölt lányagitátorok hangyanyüzsgő agresszivitással lepték el egy Vilnius vagy épp egy szokásaiban a vallási gyökerekhez még makacsul ragaszkodó Ankara köztereit, állami méltóságok általi fogadtatásukban kifejeződő respektust is szemtelenül kikövetelve, hogy boldog-boldogtalant saját öndugába dőlő feminizmusuk útjára tereljenek. – A szimbolizmus erejéről tanúskodik, hogy utóbb igenis nagyon mélynek éreztem Csath Magdolna egyik alkalmi megjegyzését arról, hogy akár egy kisiskolás írka borítógrafikájának a tetszőleges változtatgatása is önmagát megsokszorozó hatású hazafiatlan tett lehet, mivel a hagyomány érzetének fontosságát rombolja, hiszen a felnövekedők lelkében a „minden véletlenszerű és megállapodatlan!” teljességének érzetét fejlesztheti ki. – Eltűnődtem azon is, vajon mikor volt utoljára bármiféle szervesülés (volt-e persze szorosan véve valaha is?) a magyar történelemben? Ha volt, úgy annak valamelyest mérhető oldalát láthatnám-e a környezeti feltételek s a kormányzati erőfeszítés azon szerencsés öszvejátszásában, hogy a nemzet, vagyis egyenként mindegyikünk külön-külön divergáló, hasznos időnkéből egyre nagyobb részt kiszakító energiatartalékát egy cél, közös hazánk jövője jegyében termőre tudjuk fordítani? És szép lassan efféle tűnődéshez csapódtak gyermekkori élményeim, a bélyeggyűjtés során megismert egészséges stílusegységtől akár a még Kodály Zoltán szellemiségétől is jegyzett elemi iskolai tankönyvek természetességéig, vagyis érlelődő benyomások arról, hogy talán a két háború közti korszak s ennek rövid utóélete lehetett az utolsó időszak, amelyben még valamiféle megnyugtató izlésbeli harmónia mutatkozhatott hivatalos megnyilatkozásoktól a magánember magánaktusaiban megmutatkozó szellemi tartalomig. Lehet, hogy ez egy még mélyebb egységre, tényleg közös ügyre utalt?

Kik vagyunk? Milyen állapotban leledzünk? Mi is az voltaképpen, amelyben most léteznünk adatott? Nos mihelyst valóban tájékozódni szeretnénk ilyen és

16 Bálint Balla: *Soziologie der Knappheit. Zum Verständnis individueller und gesellschaftlicher Mangelzustände* (Stuttgart, 1978, Enke).

17 Egyikük stratégiai, távlatos fontossággal szántóföldön s legelőn, négylábú állataival, másikuk a napi létfenntartás perspektívájában otthon s a konyhakertben kétlábú baromfiaival.

hasonló végső kérdésekben, iránytűt már hasztalan keresünk. Nos újabb példa: akár saját szakmai (akadémiai/egyetemi) körökben, akár a lassan polarizálódó politikai csoportosulások látványától hajtottan (vagy visszariadtan) tűnődtem el egyre jellegzetesebbé váló személyes és családi életútmodelleken, egy talán a tudománytól is alátámasztandó lehetséges válasz várásában mégis megválaszolatlan maradt számomra: vajon egy család és elköteleződés nélkül intellektualizálásban tetszelgő és merő önmegvalósításban kimerülő minta mint életmód, mely egyre csak repdes, de céltalanul – mint ahogy az új stíllel s erőszakos publicizálásával megtapasztalásként mindannyian találkozhattunk –, vajon szintén biztosíthat kielégítő kiegyensúlyozódást s fenntarthatóságot? És ha történetesen nem csak én vélném, hogy olyan út ez, mely folytathatatlan, lévén emberellenes, úgy leírható-e az illet kitermelő háttér, s bizonyítható-e az általa kínált minta zsákutcsa volta a tudomány eszközeivel?¹⁸ – Avagy tisztában lévén a gond súlyosságával, milyen választ tartogat számunkra a „demokrácia” civilizációját fenntartó tudományosság azután, hogy fél évszázad kommunista diktatúrája általi pusztítás már-már kikezdhetné nemzeti létünk alapjait is? Hiszen könnyű ígérgetni az utca emberének. És bármiféle párt, politikai vagy szellemi tömörülés, és – mert időközben liberalizáltattak a körülmények – valóban, bármifajta belülről vagy külföldről pénzelt médiaakció¹⁹ rájátszhat a kisember primitíven csodaváró elégedetlenségére – az ország és erőnléte olyan feltételei között, amikor csakis Churchill egykori, tényleg hiteles kiállása lehet az adott körülmények közt kizárólag realizisztikus: „Nem ígérhetek mást, csak vért, erőfeszítést, verítéket és könnyeket!”²⁰ Nos semmiféle kérdésre abból a tudományból, amelyet egyáltalán faggathattam, nem kínáltatott válasz. Nem is következett be más, mint kormányzatunk bukása. Ez lett a tényszerűen beálló következmény.

Vajon miniszterelnökünk is tudott-e töprengeni így vagy más módon, miközben országának hajóját megkísérelte Scylla és Charybdis közt optimálisan kormányozni, nehogy zátonyra fusson, és hanyódni kezdjék nemzete hajója? Nekem csak a fáradhatatlanul újratöprengő Nobel-díjas egykori bécsi közgazda jut eszembe, ki önjellemzéseként egyszer két gondolkodói típus között tett különbséget. Egyfelől azokat jellemezve, akik mindent eleve biztonsággal tudnak, mert az agyukban megőrzött, gondosan klasszifikált hívószódobozaikból könnyedén előkapható a mindenkor kész tudás; ezért persze csakis panelsémákban

18 Mint ahogy Oláh Sándor: *Politikai psychopathák* [Különlenyomat a *Népegészségügy* 1922. évi 19–20. számából] (Budapest, [1922], Eggenberger...) mérleget vont az akkoriban sűrűn feltűnt szereplőkről egyéni és tömegpszichológia, valamint rend és bomlás vetületében, fegyelem és fékezőerők összjátéka kérdéseként az úgynevezett Tanácsköztársaság bukása után.

19 Már a XX. század elején ez volt a tömegdemokrácia világának állapota: olyan „jövendői” adomány, amely egy amerikai egyetem falán még rézplakettre sem érdemesítene, más világításként viszont már egy egész ország úgynevezett értelmiségét megvehetővé teszi, amint ezt Soros György közép- és kelet-európai szerepjátszásában akkoriban megfigyelhettük.

20 Bővebben lásd <http://en.wikipedia.org/wiki/Blood,_toil,_tears,_and_sweat>.

szoktak és tudnak is az ilyenek válaszolni – következésképpen persze érdeketlenül is, mert bármiféle újragondolásnak az eredetisége nélkül s ezért persze egyben haszon nélkül. Másfelől pedig azokat írva le, akik folyvást csak problematizálnak, így esetleg soha nem is érkeznek el határozott válaszhoz. Ez utóbbiak gondolkodása mégis – noha és mert körkörösén makacsul mindig valamiféle alapdilemma körül forog – minden ízében érdekes és releváns, új és megoldással kecsegtető lesz.²¹ Nos nyitott a kérdésem: Antall József melyik típushoz tartozhatott inkább? A választ nem tudván, számomra mindenekelőtt egy dolog bizonyos: az, hogy bármiféle ítéletalkotásban szerénynek kell lennünk, hiszen egy miniszterelnök gondolkodása immár nem a benne is tovább munkáló magánemberé. Mindazonáltal úgy vélem, hogy komoly osztályozó tanultságával erőteljesen meg lehetett áldva az elsőként említett típus némely jegyével is, miközben nyitottsága bármi új gondolatra okvetlenül jelenvaló s bennünket, akár legtávolabbi társát is bátorító volt.

*

Egy jogbölcsestől valamelyest véleményezhetően ezen időkben a politikai bölcsesség megnyilatkozási terepeként volt néhány olyan apró jel vagy témakör, amellyel mint környezeti összetevőből esetleg a személy s az intellektus jellemzésében mindenekelőtt a jog felfogását s akkori szerepjátszatását illetően célszerű tovább példálózunk.

Egy miniszterelnök részéről e nézőpontból mindenekelőtt talán a joghoz való viszony lehet érdekes. Ezt távolról megvilágító első példám az akkori visegrádi három országot reprezentáló egyik munkálátogatás alkalmával, miután Brüsszelből már Washingtonba értünk, nem véletlen kérdésfeltevésem a Pentagonban a Vezérkari Főnökök Egyesített Tanácsának főnökéhez arról, hogy mit s miként mérlegelne, ha egy sorsdöntő, például a polgári kormányzattól hadművelet indítására felhívó döntést kellene operatív paranccsá átfórmálnia. Roppant rokonszenves közvetlenséggel Colin Powell kizárólag a személyes felelősségvállalás momentumát hangsúlyozta, mondván: csakis azért fohászkodnék, hogy legyen elegendő ideje töprengésre, például egy imázsámsolyon átvirrasztható éjszakája, mely után bizonyosan csakis olyan eredményhez érkezne, amelyet lelkiismerete a nemzete számára a legjobbként sugallhatna – ám annak bármiféle biztonsága nélkül (s így e megfontolás a döntésében nem is játszhatna közvetlenül szerepet), vajon e pillanatokért utólag majd nemzete hőséneke vagy ügye elárulójának fogják-e tekinteni. S ugyancsak nem cinizmust, érzéketlenséget, hanem éppen a jog természetes helyének természetes tiszteletét éreztem abban, hogy Québecben, ahol történetesen ama szeptember 11-e tragédiájának az idején tanulmányúton voltam, s Bjarne Melkevik barátommal

21 Friedrich Hayek: Two Types of Mind [Encounter 45 (September 1975)] in F. A. Hayek: *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas* (London–Henley, 1978, Routledge–Kegan Paul), 50–56.

ettől kezdve napokon keresztül a tőlünk alig nyolcszáz kilométerre lezajló s akkor még bizonytalan kimenetű esemény történéseit (hiszen utam utolsó állomása volt ez, a repülőterek és minden légiforgalom azonban bizonytalan időre lezáratott) televízió naphosszat hallgattam, nos a televíziós nyilvánosság előtt (is) zajló megszakítatlan tanácskozásban jogászt megkérdezni nem láttam. S egyetlen, de fontos üzenetet véltem mindebből kiolvashatni: a nemzet bajban van; felelősei felelősen teszik dolgukat; s ha ebből gond adódna, úgy annak felelősei majd szintén felelősséggel eljárnak. Miközben nálunk viszont – sem ezekben az években, sem azóta úgyszólván máig – másról sem szólt és szól a közbeszéd, mint bármiféle szükség parancsa szerinti természetes eljárás jogi lehetetlenségéről: erről zengett akkortól kezdődően a média, s a járható utak előzetes úgyszólván túlbiztosításáról szólt nemcsak a miniszterelnök közigazgatási államtitkárságának mindennapja, de annak – a kimondhatóságnak, egyáltalán a vágyhatóságnak – a horizontja is, amivel a miniszterelnök bármiféle politikai értékelés határvonalait eleve és előre megvonta. Azaz: aknamentesítőként először járjon be minden gondolható utat pontos kockázatszámításokkal a jogász, hogy majd utána felelősen léphessen az államférfi is. S ha ezután egy nem túl régi évfordulós emlékezésen Sólyom László megkülönböztető jelzőként majd Antall József megnevezésére az „alkotmányos ember” kifejezést használja,²² azzal bizony a közügyek vitelében elsődleges preferenciájaként azt tünteti fel, ami teoretikus semlegességgel aligha nevezhető másnak, mint valamiféle redukcionista homogenizáló denaturációnak. S ennek egyik gyökere talán az lehetett, amit a miniszterelnökhöz címzett egyik feljegyzésemben éppen „Bibó-szindróma” veszélye gyanánt jelöltem – ti. hogy az akkor felnövekedők generációjának a tagjaként mintha ragaszkodott volna annak a II. világháború utáni szovjet megszállás alatt létrejött koalíciós kormányzás előtt álló dilemmájának a Bibó István-i megválaszolásához, mely a kapitalizmus/szocializmus közötti aktuális választás megejtéséhez képest elsődlegesnek tekintette egy bármiféle politikai kultúra kiépítését, hogy az már a maga idején és menetében szükségessé váló sorsválasztást is megejtse²³ – kifejezve saját személyes félelmemet, hiszen váltig úgy érzem, hogy a diktatúra utáni újrakezdés nem maradhat foglya sem egy ilyen nemes valahai eszmény élményének, sem egy elmúlt kor, legelőbb is a XIX. század oly sokaknak, így az egyként történész Szabad György és Antall József számára is kiváltképpen kedves gondolati világának.²⁴

22 *Magyar Nemzet*, LXVI (2000. december 13. szombat), 290, Magazin, a halál évfordulójának szentelten. „Ami – írom majd ennek értékeléseként – legempathikusabb értelmezés szerint sem jelenthet mást, mint hogy nemzete fundamentális értékét áldozta fel egy eszközérték kedvéért.” Varga Csaba: *Válaszúton – húsz év múltán*. Viták jogunk alapjairól és céljairól (Pomáz, 2011, Kráter). [PoLiSz sorozat kötetei, 7].

23 Papp Zsolt: Bibó István – Társadalmelemzés és politika. *Kritika* (1980), 11, 11–15.

24 Mulasztások, hibák láthatatlan utakon is összegződhetnek a fenti vagy más módon. Az elődrezim ostromozásában akkor is, azóta is nagyok voltunk; tetteinkben viszont a múlt egészét, bűneit s nemzetrontó kifosztásait gyakorlatilag asztal alá söpörtük. Aligha mentegethetően

Hiszen – visszatérve a bennünket most érintő joghoz – másodikként, jog-filozófusként, minden politikai melléköngétől függetlenül is arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a jog (jelen)léte nem olyasmiben rejlik, mintha elmondhatnánk a jogról, hogy „van”, hanem abban az intézményesített társadalmi gyakorlatban, amelynek során egy erre hatáskörrel rendelkező szerv kimond valamit a jog nevében, mellyel, mondjuk úgy, aktualizálja azt, amire „jog” gyanánt hivatkozik; minden egyéb pedig, ami a jogi eljárásban vagy egyáltalán a jogi gondolkodásban zajlik, csak annak hivatalos/nem hivatalos előzménye vagy referenciája, amivel az előbbi az adott közösségben igazolni szokták.²⁵ Ezt a mára kiérlelődött felismerést – amelynek angol–amerikai (de a nemzeti kodifikációk, tehát a jogpozitivizmusok előtti időkben kontinentális jogszemléletünkben is honos) gyökérzetében a két fenntartó pillér egyfelől annak tudatossága, hogy a jog valós mivolta mindig a soron következő *judicial event*-ben, azaz a jog nevében történő hatósági döntésben testesül meg, másfelől pedig annak rekonstrukciója, hogy a jog lényege eszerint a jogra hivatkozó hatósági gyakorlatban, logizált kifejezésében tehát a szakmában mindenkor elfogadott érvelési kánonban fejeződik ki²⁶ – tudatosította úgy egy mai nemzetközi jogász, hogy ha komolyra fordul a dolog, értelmezhetetlen a kérdés, vajon „mit mond” a jog – mert nincs ilyesmi, tehát „a jog” sem nem alanya, sem nem tárgya bármiféle cselekvésnek –; az azonban elvárható tőle, a szakértőtől, hogy jellemezze:

ennek esett áldozatul a Magyar Demokrata Fórum *Justitia*-programja is. Pedig már a II. világháború utáni megítélésből, a nürnbergi és tokiói perek üzenetéből elég korán megtanultam, s a sokféle gyökérzetből kommunista aktivitásban elmerülő, majd onnan további gyökérzet-növesztésekbe menekülő Szabó András (1928–2011) büntetőjogász akkori kolléga-barátommal, e *Justitia*-program majdani alkotmánybírói lehetetlenítőjével, az 1960-as évek vége felé beszélgetéseink során tisztáztam, hogy az akkori friss büntető törvénykönyv (1961. évi V. törvény) „emberiség elleni büntett”-paragrafusai egyfelől valamikor majd a szovjeturalom összefüggésében is alkalmazhatók lesznek, másfelől pedig, hogy valóságos súlyában és üzenetében, tehát történelmi perspektívában, már a II. világháború utáni megítélés tényleges tétje sem a bűnösök, hanem egy egész kurzus szankcionálása volt, vagyis egy effajta, bűncselekmények elkövetésén épülő teljes rendszernek a kiiktatása a jövőben szabadon választható politikai irányok mint alternatívák sorából. Ebben az értelemben BIBÓ problematizálása pedig választóvonalon túli, idejét múlta volt; extrapolálhatatlanul, alkalmazhatatlanul az épp a kommunista diktatúrát túlélte, újrakezdő társadalmakra. Mindennek visszatérő kimondására lásd a szerző tollából *Jogállami átmenetünk*. Paradoxonok, dilemmák, feloldatlan kérdések (Budapest, 1998, [AKAPrint]). [A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának könyvei, 5], *Jogállami? átmenetünk?* (Pomáz, 2007, Kráter). [PoLiSz sorozat könyvei, 6], valamint *Válaszúton – húsz év múltán*. Viták jogunk alapjairól és céljairól (Pomáz, 2011, Kráter). [PoLiSz sorozat kötetei, 7], végül – szerkesztésében – *Kiáltás gyakorlatiasságért a jogállami átmenetben* (Budapest, 1998, [AKAPrint]). [A Windsor Klub könyvei, II].

25 Leginkább kidolgozottan lásd in Varga Csaba: *A jogi gondolkodás paradigmái*. [1996], 2. átdolg., bőv. kiad. (Budapest, 2008, Szent István Társulat), de laikus számára is kellő érthetőséggel in Varga Csaba: *Közös felelősségünk a jogért. Magyar Szemle*, XVII (2008), 3–4, 94–108 & <http://www.magyaraszemle.hu/cikk/kozoss_felelossegunk_a_jogert>.

26 [‘canons’], különösen in *Összehasonlító jogi kultúrák*. Szerk. Varga Csaba (Budapest, 2000 [Osiris] [újrand. 2006]). [Jogfilozófiák].

adott idő gyakorlata szerint milyen közösségben mikre hivatkozó milyen érvelések szoktak elfogadtatni e létezőként amúgy fenn nem álló úgynevezett jog meghivatkozottsága nevében.²⁷ Gyakorlatiasabb közegben tehát a jog az és nem más, mint ami a hivatásbeliek szakmai eljárásaiban – akár/és a döntésben, akár/és ennek teoretikus/dogmatikai magyarázatában/kritikájában – testet szokott ölteni.

Furcsállhattam, harmadik lehetséges vonatkozásként, hogy tisztázatlan maradt – vagy eleve eldöntöttként kezelt lett – mind a magyar történeti alkotmány, mind benne s általa a Szentkorona-tan sorsa, vagyis akár hallgatólagos folytatása, akár immár egy szabaddá vált ország szabad akaratától megpecsételt elhallgattatása. Miniszterelnököm ugyan elküldött egyszer, hogy eleget tegyek egy néki valamely emigrációs történeti kutató fórumtól érkezett meghívásnak, óvatos beszámolómról azonban – mely (bármiféle akkori megbízható doktrinális háttér nélkül) csupán annak megállapításához juthatott el, miszerint a jövő ránk fog nehezedni, ha így vagy úgy megfontolt, perspektivikus választ nem fogalmazunk meg azon kihívásra, hogy az az erő, mely eddig munkált e történeti hagyományban, saját elve szerint nélkülünk is ugyanúgy munkál, függetlenül esendő reagálásmódunktól – nem érkezett semmiféle válasz.

Pedig – negyedikként – bármilyen sikeres vagy esendő alakulásában is, ez a formálódás kora volt, a jövőendő stíluszabásáé, melyben a jog nem egyszerűen a társadalom homogenizált közegeinek egyike, hanem az akkortól kizárólagosan játszható játékszínpad kizárólagos berendezőjeként közös jövőnknek is a keretezője. Sokan bábáskodtak hát az úgynevezett rendszerváltásban, strukturális/struktúráló felelősei azonban a jogászok voltak – dicsőségükre, ha sikeredett, de gyalázatukra, ha kisszerű lényeg-nem-látásból rosszul rendezték be eleve a közösségi játéktér színpadát. Így válik érdekessé számomra, vajon tudatában volt-e a közjogi műveltségéért sokaktól dicsért Antall József, hogy annak folyamata, szerves fejlődése a háború utáni szovjet megszálló közigazgatástól kezdve megszakadt, s szemben a civilisztikával, melynek hagyománya, ámbár bűvópatakokon keresztül, az alakuló áruforgalom igényeitől hajtva mégis vissza tudott lassan áramlani a szocialista polgári jogba, nos az ezredévi magyar közjogi hagyomány gyakorlatilag kihalt; s hogy nem volt, nem lett, egyszerűen mára sincs folytatója; tehát amire mindazonáltal a szocialista államjogból merő átkereszteléssel immár alkotmányjognak nevezett diszciplína ma építkezik, az jobbra homok, innen-onnan szervetlenül előrángatott előfordulások valamiféle véletlenszerű szerzői aggregátja? Ami nélkülöz közös elvet, mert hiányzik saját tudományos megalapozása, s így nincs dogmatikai kiműveltsége sem? Merthogy genealógiája többnyire csupán a magyar alkotmánybíráskodás eseti döntéseiben történetesen megtalálható, ám mindig egy valahai konkrét, vitatott esetre szabottan megfogalmazott kifejtésekre alapozottságra nyúlik visz-

27 Martti Koskenniemi: *From Apology to Utopia. The Structure of International Legal Argument* (Helsinki, 1989, Lakimiesliiton Kustannus) és *ua.* új utószóval (Cambridge–New York, 2005, Cambridge University Press).

sza? Hiszen a magyar közjogi hagyomány sorsa nem a diktatúra, a szovjet megszállás előidézte több évtizedes kényszerhelyzet által pecsételtetett meg, hanem mai, emelt fővel szabadon vállalt gyakorlati elutasításával, amelyben – történetesen hallgatással – szintén az első szabadon választott kormányzat mutatott máig erő példát. Már pedig ha nincs történetileg alakult vagy gyakorlattól szentesített alapmodell, valamiféle megszenvedett, megélt, megtapasztalt saját út, úgy csakis és leginkább véletlenszerűségektől telített eklekticizmus állhat elő.²⁸

Ebből a bizonytalanságból adódhatott, ötödikként, a jogállami újrakezdésben alapított Alkotmánybírósághoz fűződő kapcsolat tisztázatlansága, többcúsága, amelybe belefért mind a feltétlen alárendelődés, mind egy feltehetően politikai célzatú kihasználása is a létrejött hatalmi kettősségnek, akkor, amikor számára kényelmetlen politikai szükségességet kívánt a kormányzat mégis elhárítani, ráadásul úgy, hogy közben külső fórumra, egy vitathatatlanul mesterséges, magasabb rendű (s kormányzatpolitikailag így kérdésessé nem tehető) értelem jelszavára hivatkozzon – amint ezt az egykor szocialista termelőszövetkezetekbe kényszerrel bevont termőterületek visszaadásának vagy a *Justitia*-programnak a lehetetlenítése mutatta. De ilyesmire utalhatott abban a megbocsáthatatlan gesztusban rejlő esetleges racionális üzenet is, ahogy a miniszterelnök az alkotmánybíróság erőteljesen politikai döntéseit illető kritikai távolságtartásra felhívó, saját tanácsadójától – tőlem – származó feljegyzést elsőként a kritikával illetett alkotmánybírósági elnöknek továbbította (amint hasonló, egy rokon miniszterét érintő bírálat kapcsán, egykori iskolatárs tanácsadóval is megcselekedhetett), avagy az, ahogyan a *Justitia*-program helyénvalóságának és jogosultságának nemzetközi szakmai megerősítésével kecsegtető konferencia-javaslatomat látszólag elfogadta, operatív intézkedésként azonban a számára tekintély, a kérdéses ügyben viszont eleve csakis viszolygásra, ellenzésre és ellenállásra sarkallt akkori akadémiai elnök, Kosáry Domokos²⁹ szervezésére bízva, eleve kudarcra ítélte. Nem éreztem ugyan sem meggyőzőnek, sem védhető mentségnek – hiszen a 'jogszerűség', 'alkotmányosság' végképp nem bármi tényleg fennálló minőség, hanem egy mesterséges, intézményi operációs

28 Nem véletlen, hogy az utolsó, még élő, valódi közjogászként Szabó József szegedi professzor a „tisztá parlamentarizmus” hagyományával mint az angol megoldással rokon saját mintával történő felhagyást érzekelte minden ezután bekövetkező rossz részválasztás, aránytalanság, egyoldalúság végső okozójaként. Lásd a szerző gondozásában Szabó József: „Que usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra”. Avagy a rendszerváltozás és a kommunizmus átmentődésének jogi logikája (elemzés 1991 decemberéből). *PolíSz* (2010. tavasz), No. 127, 3-16 & in <<http://www.krater.hu/krater.php?do=3&action=a&pp=19864>>, bemutatva a hátteret is – Varga Csaba: A rendszerváltoztatás kritikusa. Dr. Szabó József posztumusz tanulmányáról, uo. 17-20 & in <<http://www.krater.hu/krater.php?do=3&action=a&pp=19867>>. Vö. még pl. Grosschmid Béni: *Werböczy és az angol jog* (Budapest, 1928, Franklin). [A Magyar Jogászegylet Deák Ferenc Irodalmi Bizottságának kiadványai 3. évf.] és Hantos Elemér: *The Magna Carta of the English and of the Hungarian Constitution. A Comparative View of the Law and Institutions of the Early Middle Ages* (London, 1904, K. Paul-Trench, Trübner).

29 A háttéraktivitásra kellő hitelességgel lásd Kulcsár Kálmán: *Kanadai napló*. Egy nagykövet feljegyzései (Budapest, 2005, Századvég).

(klasszifikációs) fogalmiasításnak csupán saját, szintén mesterséges, intézményi operációs tagadó fogalmiasításával szembeszegezetten (tehát kizárólag önnön dichotómiáján belül) értelmezhető terméke; következésképpen az alkotmányos megítélés olykor indifferenciát is kimondhatott volna³⁰ –, mégis talán bizonyos lényegről szolt az a később katolikus jogi kart alapító alkotmánybíró-társ, aki személyében ismeretlenként, de kormányzatunkat képviselő felkeresésemkor vallott a végső motivációról, miszerint a politikai szféra összevissza beszéddel leplezni kívánt elszántsághiánya láttán maguk sem kívánták vállalni bármiféle „gesztenye kikaparását”.

Persze, hatodikként, végül is mi volt ez az alkotmány? És mi ez az alkotmánybíróság? Az előbbi pedigjét illető aggályokat elviccelhették ugyan, mondván, hogy az egykori sztálinista 1948. évi XX. törvény azóta paragrafusonként maradéktalanul újraépült (s poénként hozzátették: persze a főváros Budapestként megnevezése kivételével); de jogászai műveletlenséget, merő politikai retorikát takar e viccelődés, hiszen éppen az maradt meg benne/belőle minden ilyesminek ellenére, ami a jogot illető modern felfogásunk veleje s önazonosságkulcsa, bármi jogelv lehetséges relevanciájának előfeltétele: ennek az alkotmánynak a szerkezete, vagyis rendszere, ami az akkor mögötte állott bolsevik államfelfogásból eredt, annak szolgálatára s legpontosabban hű tükreként. Hiszen bármely paragrafusának újratételezése pusztán mondatnyi nóvumot s korrekciót hozhatott az eredeti sztálini(sta) struktúra, belső elrendezés, tehát kifejezés változatlanul hagyásában, következésképpen csakis annak szerkezeti logikájában értelmezhetően. Ezen értelmezésre pedig rányomta bélyegét az addig magánjogászok túlsúlya, akik abból, hogy szakmailag, jogfelfogásukban a személy autonómiájából, választási szabadságából induljanak ki, és ennek maradéktalan valóra váltásán munkálkodjanak, máról holnapra (ha egyáltalán s annyira, amennyire) váltottak – senkitől sem tanulhatva, de ugyancsak máról holnapra a nemzetnek egy ma éltetett közjogot fabrikálva; úgy, ahogy ez ilyen körülmények közt egyáltalán megeshetett. Ráadásul kisebbségük sem adódhattott másból, mint hosszú szakmai életem át ezen kommunista alkotmány mögött álló szocialista államjog művelőiből, akik számára nem nyugat-európai/atlanti mintaadás, hanem saját „béketábor”: a szovjet s népi demokratikus megvalósulás adhatott csakis műveltségálatot, tanulságot.³¹

*

30 Hiszen az igazságtételi törvény alkotmányellenessé ítéltése sem alapult máson, mint egy operative használhatatlan, mert gyakorlatilag semmitmondó alkotmányi tömondaton: „A Magyar Köztársaság demokratikus jogállam.” Az ilyen és hasonló önkényes értelmezések, visszaélések boncolgatására lásd a 25. jegyzetben foglalt irodalmat.

31 Saját emlékeim, de az egykori pécsi Király utcai Egyetem-történeti Múzeum kiállított könyvszekrényének – magánkönyvtárának – tanúsága szerint is az egyik legműveltebb államjogász professzor, Bihari Ottó akadémikus személyes gyűjteményében a nyugat-európai-atlanti műveltséget pontosan azon – s nem más, nem több – kiadvány képviselte, mint amelyek ugyanazon amerikai titkosszolgálatilag koordinált könyvküldő akció eredményeként hoz-

A körülmények tükrében, amint ez talán az eddig vázoltakból is kiviláglik, egyértelmű, következetes és mindenben megalapozott új országépítés egészében s részleteiben egyaránt demiurgoszi erőt és főként mindentudást feltételezett volna, amivel nyilván sem egyetlen személy, sem az e munkálatokban résztvevők összessége nem rendelkezhetett. Magam úgy gondoltam – akkor is, azóta is –, hogy mindenki, aki ebben részvételre vállalkozott, a törzsi koponya-reparátorokra emlékeztető elszántsággal járt el: talán a legjobbat tette, amit tehetett, de a járt – kikísérletezett, eljárási protokollban summázottan regulált formát nyert – utak biztonsága nélkül, természetesen.³² A feladat példátlanul egyedülálló volt, s ma már közhelyszerűnek tetszik annak kimondása – aminek

zám, két évtizeddel ifjabb, abszolút pályakezdőhöz is eljutottak. Ma már feltárt háttérre nézve lásd Alfred A.: *Reisch Hot Books in the Cold War. The CIA-funded Secret Western Book Distribution Program behind the Iron Curtain* (Budapest, 2013, CEU Press), személyes mérlegvonásként pedig Varga Csaba: *Találkozások a nyugati irodalommal. Magyar Napló*, XXII (2010), 5, 24–29 & <<http://www.magyarnaplo.hu/images/archivum/2010maj/03-31.pdf>>. A környezet empátiahiányát jelzi, hogy a pécsi egyetem részéről felhívás/felajánlás ellenére sem történt semmi lépés azért, hogy Csekey István professzor, a régi közjogi hagyomány kiemelkedő képviselője, aki család híján magánkönyvtárba építette rengeteg többletambíciójának nem csekély hányadát, értékekből gondosan építkező hatalmas gyűjteményéből akár egyetlen címet is megszerezzen. A szolnoki muzeológus, Szabó István vásároltatta ki ennek óriási raritás háborúközti balti és finn részét – lásd Pomozi Péter: *A Tartui Egyetem és Magyarország (Az észet-magyar kulturális kapcsolatok történetéből). Zempléni Múzsá, III* (2003), 3, No. 11, in <http://www.zemplenimuzsa.hu/03_3/pomazi.htm> –; magam pedig a személyes gyűjteményembe illő nem csekély hányadot, továbbá intézeti igazgatóhelyettesünknek, Kovács István akadémikusnak vásároltam még belőle számos antikvitást (értékes lengyel barokk metszeteket s egy fantasztikus zománcfestékes, nagyméretű réz magyar királyi nagycímet) – miközben még ez utóbbi, tényleg kiemelkedő, gondolkodó, szocialista államjogászt sem érdekelte a magyar vagy a nyugat-európai/atlanti közjog (amit ez utóbbiak eredeti nyelvén persze nem is igen olvashatott volna).

- 32 A gyarmati világközösségében érvényesített egyébként toleráns s a helyi kultúrák iránt erőteljesen megértő angol joguralom az emberi élet abszolút védelme jegyében csakis gyilkossággként kezelhette az ilyen törzsi gyógyító eljárások nem sikerült eseteit, noha saját korában és saját eljárásainak kockázata tükrében éppen nem tekinthette volna nem indokoltnak (vagyis a korabeli angol orvosi praxisnál kevésbé eredményesnek) ezeket a nyilván nem orvostól végrehajtott beavatkozásokat. Lásd Robert B. Seidman: *Mens Rea and the Reasonable African: The Pre-scientific World-view and Mistake of Fact. The International and Comparative Law Quarterly*, 15 (October 1966), 4, 1135–1164; ennek kultúrtörténetéhez pedig <<https://en.wikipedia.org/wiki/Trepanning>> és <<http://neurophilosophy.wordpress.com/2007/06/13/an-illustrated-history-of-trepanation/>>. A kormányzati teljesítmény háttéréhez vö. még összefoglaló – leginkább a gazdasági újjáépítés tekintetében kritikus – áttekintésként pl. *A rendszerváltozás gazdasági joga. Szerk. Sárközy Tamás* (Budapest, 2005, MTA Társadalomkutató Központ). [Magyarország az ezredfordulón: Műhelytanulmányok] és Sárközy Tamás: *Magyarország kormányzása, 1978–2012* (Budapest, 2012, Park Könyvkiadó), korabeli szereplők tollából pedig bíráló megfogalmazásban pl. Szűcs István: *Mérföldkövek az Antall-kormány bukása útján* (Budapest, 1998, Püski) és László Jenő: *A jogi, közgazdasági és a mérnöki tudományok szerepe a magyar gazdaságpolitikai döntések előkészítésében és végrehajtásában. Valóság*, LVI (2013) 4, 64–75; végezetül feltáró emlékként Dobszay Károly: *Dr. Antall József, „a fogoly miniszterelnök”. Új Tanú, Közéleti és kulturális krónika [Népi Írók Baráti Társasága]* (2012), 9–10, 36–41.

a kormányzat a *State of the Nation* félidős beszámolójában teljességgel tudatában is volt, s ezt nyomatékkal ki is fejezte³³ –, hogy elől jártunk ennek betöltésében az egész régióban, beleértve az akkori visegrádi hármak közösségét úgyszintén; tehát aligha volt – lett volna – kitől példákat ellesnünk.

Összegzésként Antall József lenyűgöző jelenlétéről és hatásáról leginkább csak ezt ismételhetném: kivételesen nagyformátumú egyéniség volt, s rendszer-váltó miniszterelnökként kiváltképpen ennek bizonyult. Tudományosan szemlélve, sorsa mégis igencsak evilági esendőségünket tükrözi, hiszen számos emlékező s értékelő íráson túl monográfiája még hiányzik; levéltári s ezen belül/kívül személyes iratanyagának kutatásra bocsátása, áttekintése s feldolgozása még el sem kezdődött. Miközben méltatásai számosak, s maradandó esetenként értékekkel járulnak egy majdani történeti feldolgozáshoz, kormányzati idejének s pártelnöki/miniszterelnöki szerepének tudományos feldolgozása még legkezdetibb lépéseknél tart, s a pártharcok mai időszakaiban ráadásul ezek is rögvest politikai felhangot kapnak. Egyszersmind, sajnálatos módon, gyakran tőle és művétől úgyszólván függetlenül, személyes szerepjátszásától nem reflektáltan zajlanak a napjainkban hazánk sorsának, jövőjének tétjét érintő viták, miközben a társadalomtudományi értelmezésről tudjuk, hogy a jelen megértésének kulcsa a történelmileg befutott útban, a megtapasztalásban s ennyiben az elmúltban, így esetünkben a közelmúlt siker- és kudarcélményeiben (is) rejlik.³⁴

S mindebben talán az is afféle politikai kiskorúság jegye, hogy hagiográfiák korát éljük, amennyiben kortársi közelmúltunk s jelenünk számos szereplőjéről és teljesítményéről írunk; de úgyszólván semmit sem összefüggéseiben tárgyalunk, hanem egy küzdelmekkel teli életút teljességéből néhány év szerepjátszására lecsupaszítottan; amivel mintha egy egész írástudó értelmiség éppen értelmi mivoltából kivetkezve mutogatná s leplezné le önmagát. Legfőbb ideje hát, hogy egyebek közt legalább emlékkonferenciákkal közelítsünk egy tudományosan vállalható összképhez, a mi esetünkben az elemzés szándékával Antall József nagyságának és útkeresésének mélyebb megértéséhez és megértetéséhez.

33 Lásd 13. jegyzet, valamint *Tranzitológia. Átmenet a tervgazdaságból a piacgazdaságba*. Szerk. Marinovich Endre (Budapest, 2009, Budapesti Gazdasági Főiskola Külkereskedelmi Főiskolai Kar).

34 Amely ősi felismerésnek egyik természettudományi mintára kezelt társadalomtudományi kifejeződése az ismert kifejezés arról, hogy „In der Anatomie des Menschen ist ein Schlüssel zur Anatomie des Affen. Die Andeutungen auf Höheres in den untergeordneten Tierarten können dagegen nur verstanden werden, wenn das Höhere selbst schon bekannt ist. Die bürgerliche Ökonomie liefert so den Schlüssel zur antiken etc.” Karl Marx: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*. Einleitung [1857], 26; in Marx–Engels *Werke* 13, 636.

Szentmártoni János

Szilveszter szelleme

Virágzik egy félsikoly,
kertem kövein áttört:
síron túli havazásból
karácsony tavaszába
nyílt üzenet.
Csak a szarkák zörögnek,
leverve csend faláról mindent:
elkószált alumíniumbögrét,
öngyilkos cserepet.
Az udvart ördögszőr borítja:
mintha tövig földbe szúrt
partvisok sörtéi
a haldokló fű helyett.
Köd ül kerítésbeton
szétdobált stonhenge-e fölé,
cigarettám lidérce
parázslik benne.
Jó nézni innen a várost:
mintha máris elfeledne.
Lepukkant környék,
ahol lakom,
s ha *kinézek az ablakon*:
utcánkban alkoholista
nő bolyong:
kapuját nem lelő,
ronccsá lett idegen.
Szomszéd kutyája
lábtörlőn szuszog –
kődöm ablakából
őt is figyelem.
Távolban a trombiták
már el-eltévednek:

SZENTMÁRTONI JÁNOS (1975) költő, író, a Magyar Írószövetség elnöke.

estére hangolnak
alkalmi zenészek
– részeg kurjantásaik
majd fölénk ágaskodnak,
s tomboló jókedvük csúcsán
kialszanak a fények.
De addig is,
elszurkálgom én itt a keddet,
mint karmester a levegő bolyhát,
s kipörögnek elém a szárítókötélen
életem tűzéből kimentett kották.
Lepukkant környék,
ahol élek,
de a vers itt is megterem.
Kihűlt kalandok
szenéből élesztgetem.
Vagy esténként
pohárba töltögeti nekem az emlék,
mintha volna még italom.
Vagy dudorászom csak halkan:
magamnak játék –
vagy egy kóborló kölyöknek
itt hagyom.
Jó nézni innen a várost,
amihez semmi közöm nincsen.
Nem bíznam rá az álmaim,
sem levetett ingem.
Pedig mennyit ácsingóztam,
hogy belessek rá, meghódítsam,
s térdre kényszerítsem.
De csak az én térdem törött,
az én tüdőm fogyott,
az én verseim pattantak
vissza róla: ninivei koldusok.
Mégis: mért, hogy mégsem
alkuszik bennem az,
aki egykor útra kelt,
temetőbogár-múlton is átallépve
teli torokból énekelt!
Most is még úgy néz,
mint akit nem égetett pompeji láz,
sem karthágói só,
mint akiben nem pergett szét,
kihajt a szó!

Mindent magának követel
s nem érdekli az sem,
ha őrütséget követ el.
Kettétört árbochoz lapúl,
ha szirének hangja dúl.
Végül bedarálja a tenger,
újra és újra,
rögeszmés bolondot.
Irigylem érte mégis.
Mert én csupán szorongok.
Napról napra fal föl az idő,
a verstelen sötét.
Kihúl a szívem,
mint félrehúzott,
sparhelten felejtett életek.
De mikor én már
mindent föladnék –
ő vesz még egy bérletet.

Mögöttem a vonat
kanyar köszörűjén felsikolt.
Visszazörgik
a szarkák, ablakok.
Cserép csend hull.
Szárítókötélen pörgő kották.
Az ember áll, csak áll
ebben a ködben – és ámul.
A Gellérthegy szoknyaráncai
kisimulnak,
az emberek gyűlnek, félnek,
tékoznak.
S én a folyó túloldalán még mindig
flakonokat rugdosok.
Gyerek: lukas zsebébe gyűrt
ökleitől aprópénz csörög
téli köveken.
S én ilyenkor már nem kérdem:
mi legyen.
Ne húzzatok, jó halottaim, föld alá,
magatokhoz ne húzzatok!
Elengedni én is megtanultam –
hát ne gomboljatok
zörgő csontjaitokra
szétfoszló ruhának!

Eresszetek a mélyből,
hadd éljek kicsit a mának!
Kert kövén áttört sikolyotokból
virágozzon elő az ének!
Engedjetelek játszani!
Tárgyakkal babrálni,
füttyörészni semmiséget.

Utóirat

Temetőből jövet írtam ezt.
Barátságtalan, rossz idő volt.
Üres, mint a hó hiányától
duzzadó-roskadó égbolt.
De engem melegített
verssorok venyigéje.
Figyeltem, ég-e.
Az ajándék ihlet
huzatának enged-e.
Nem kísért az úton más,
ó, csak Te, jó Herceg:
szilveszter szelleme.

2013. december 31.

Utolsó vacsora (olaj, 2006)

Végvári Biblia

Farsangi álarcok

Hatodik rész

Kartonpapír, papírragasztó, színes ceruza, filctollak, pihetollak, kalapgumi, és indulhat is a móka. Számos gondolatébresztő ötlettel bombázzák az áruházak, a világhálós oldalak a fiatalokat a farsangi készülődéshez. Ezek mind „nemzetközi” jellegűek. Az óvodák és az iskolák nevelői egy kis ügyeskedéssel (ami nem kerül sokba!) még helyes irányba is terelhetnék a nebulók érdeklődését. A télbúcsúztató mulatságot össze lehet kötni népmesei elemekkel, de helyi érdekű történetekkel is. Végváron például be lehetne mutatni Vigh István farkasát, a fáradhatatlan tuskószedőt, a nagyfülű dinnyecsősz, a szőlőtolvajt, a túrós lepényt sütőt, a bográcsost stb. – mindenki válogathatna a saját családjához közel álló történetből. Most azonban másról is szót kell ejtenünk. A farsangi időszak egybeesik a beiskolázásokkal. Ekkor derül ki, milyen „álarcok” torzítják vagy lelkesítik a szülők világlátását. Ragaszkodnak a megtartó anyanyelvhez, vagy egykönnyen feladják egy semmitmondó álarc kedvéért? Amit viselni kell, s nehezen lehet megmagyarázni vagy utólag átrajzolni. A kartonpapír sem bír ki mindent.

(*Lineáris történelem* – 6.) A szekszárdi Wosinszky Mór Múzeum XXIV. Évkönyvében, 2002-ben tette közzé a Balázs Kovács Sándor–Gutai István szerzőpáros a „Sárközi családok megtelepedése a temesközi Végváron” című tanulmányát, amelyben a saját kutatásaikat ötvözték a Szentkláray Jenő, Paládi-Kovács Attila, Reizler János, Fényes Elek, Szmid Lajos–Nikolényi István, Féja Géza, Borovszky Samu, Kádár Károly (kézirat), Szoboszlai-Gáspár István (kézirat) stb. által elért eredményekkel. A két muzeológus sárközi helyismerete elengedhetetlen föltétele volt a pontos és szakszerű munkának. A Rittbergre települt sárközi családokat (házaspárok és gyermekeik) eredeti lakhelyük alapján ismertetik, külön közölve a végleg maradók, a hazatérők és a más faluba, településre távozók listáját. Itt és most a végleg maradókról lesz szó Balázs-Kovács Sándor és Gutai István kutatásai alapján. Sárpilisről végleg letelepedett a Balog István-Csősz

Éva (öt gyermek), Bencze János–Dávid Erzsébet (2), Kubránszki István–Szilágyi Ilona (2), Korsós Ádám–Gatai Erzsébet (1), Korsós Péter–Asztalos Zsuzsanna (2), Márton Szabó János–Mókus Anna (5), Takács János–Asztalos Erzsébet (4), Nagy Sándor–Bencze Sára (2) és végül Zsikó János–Szabó Zsuzsa. Négy család rövid idő után végleg visszatelepedett Sárpilisre, két család más települést választott. Decsről végleg Rittbergen telepedett le: Bogár János–Pap Erzsébet (2), Bogár György–Kiss Erzsébet (3), Marton István–Ifjú Erzsébet (2). Három család hazatért, öt pedig rövid időn belül más falut választott. Az Érsekcsanádról érkező végleg letelepülők: Németh András–Varga Sára (5), Csekei András–Ferdős Julianna (1), Németh János–Csekei Zsuzsanna, Bárdos Sámuel–Lévai Erzsébet, Bárdos Mihály–Csordás Sára, Bárdos György–Ferencz Katalin, Csekei Sándor–Németh Zsuzsanna, Zsikó János–Varga Éva, Zsikó István–Varga Erzsébet, Takács János–Végh Zsuzsanna. Négy végleg visszatért, egy család máshol kereste a szerencsáját. A Dunaszentgyörgyről végleg ide érkezők: Lengyel Mihály–Kecskeméti Erzsébet (4), Ns. Tóth János–Komjáti Erzsébet (1), Kiss István–Árki Erzsébet (1), Gulyás Kiss István–Szabó Anna, Ns. Katona Mihály–Hanga Erzsébet, Szabó János–Juhász Katalin, Demeter János–Petró Erzsébet. Öt család visszatért, négy pedig új lakhelyet választott. Őcsényből és Alsónyékra is voltak betelepülők, ők azonban rövid idő múlva visszatértek szülőfalujukba. Említésre érdemes, hogy Dunaszentgyörgyről két kisnemes is letelepedett Rittbergen. Érsekcsanád szerepe különösen érdekes. A mai Bács-Kiskun megyei település eredetileg a Kalocsai Sárköz, a Vajas vízének Duna felőli oldalán állott, mai helyére 1806-ban költöztek lakói. Megállapítható, hogy a sárközi falvak Rittbergre kerülő családjai szoros rokoni kapcsolatban álltak egymással, valószínűleg ez bátorítólag hatott az ismeretlen vállalására.

(Özvegy Kurdi Pálné Korsós Éva emléke) Van egy olyan ritka személyisége a Végvár-Sárpilis kapcsolatnak, akiről okvetlenül szót kell ejteni. A Rittbergen született, de családot Sárpilisen alapító, életét ugyanott ledolgozó Korsós Éváról, a későbbi Kurdi Pálnéről van szó. Szerencsénkre jeles írónk, Féja Géza több riportban is megörökítette személyiségét. 1961-ben jelent meg a Szépirodalmi Kiadó gondozásában a *Hazai kis tükrök – Magyar írók országjárása 1960-ban* című gyűjteményes kötet, melynek látható célja az volt, hogy népszerűsítse a térszerkesztést. A népi írók táborába tartozó Féja azért vállalta ezt a feladatot, mivel (több utalás is olvasható ezzel kapcsolatban) szeretett volna hétéves, békéscsabai könyvtárosi „száműzetéséből” visszakérülni a fővárosba, az irodalmi élet vérkeringésébe. A kötet 78. oldalától olvasható a „Sárköz tája” című riport, amiből most idézek: „Meglátogattam Sárpilis népkönyvtárának leghűségesebb olvasóját, özvegy Kurdi Pálnét, akit Dédanyának tisztel és becéz a falu. Beszélgettünk mindenféléről, s egyszer csak úgy mellékesen megjegyzi, hogy ő Temes megyében született. – Hát telepes családból való? – kérdeztem meglepetve. [...] Dehogy telepes! Törzsökös sárközi család sarja. – Az öregapám itt született, de később elment. – Miért ment el? – Mivel nem szeretett vízen járni meg halászni. Tehát

fejllett paraszti hajlamai lehettek. A rideg jószág tartása, úgy látszik, nem volt elegendő a megélhetéshez, nyomtatni sem járhatott mindenki Baranyába, halászni kellett, vízen járni. [...] Inkább elment Temesbe, ahol föld kínálkozott. Midőn pedig lecsapolták az itteni tengernyi vizet, visszaszálingózott az egész család ősi jusson földet foglalni. [...] – Előbb németeket telepítettek Temesbe, ám dombos vidék volt nagyon, nem lehetett két lóval szántani, hát elszökdöstek a németek. Mi is addig tartottunk ki, míg vissza nem jöhettünk Sárközbe! [...] Dédanyáék 1892-ben kezdték meg a visszaszálingózást, bár a kapcsolatot addig sem veszítették el a szülőföldjükkel, esztendőnként egyszer hazaszekereztek helyszíni szemlét tartani, rokoni kapcsolatot ápolni. Előbb öt férfi tért haza négy kocsival a kapott földön szántani-vetni. Öregapa özvegy volt, hát rögtön egybekelt egy pilisi özvegyasszonnyal. A kutyánkat is elhozták, s mikor visszatértek Temesbe, hogy az egész családot végleg hazahozzák, a kutyát is itt hagyták, az meg kijárt a földekre, ahol gazdáik dolgoztak, és rítt. Bizony, rítt a kutya.” Eddig szól az idézet. A Féja Géza által csodált Dédanya történetei közül egy a sokból. Amiből kitűnik, hogy bizonyos földrajzi és történelmi tények már elmosódtak, a lényeg azonban rögzült: a népes Korsós család egy része (sógorok, testvérek, unokatestvérek) s nyilván mások is a rittbergi-végvári viszonyokat nehezen szokták meg, s inkább hazatértek a Sárközbe. A Korsós családnév különben Decsen is sűrűn előfordul. S az is köztudott, hogy felmenőik valaha Mohács környékén (Bár-Kalán nemzetség?) éltek, s a történelem vihara, jelesül az 1526-os országvesztés taszította őket a Gemenci erdő nehezen megközelíthető ingoványai és rejtő-óvó lombsátra alá. Azt is el kell árulnom, hogy nekem még szerencsém volt megismerni Kurdi Éva nénémet, aki apám apai nagynénjeként sok szeretettel fogadott bennünket – Szekszárdon. Sárpilisen jártunkkor nem találtuk otthon, s feláldoztunk egy napot a látogatására. Sajnos az egész napos beszélgetésből keveset hallottam, mivel Szekszárdon csatangolva felkerestem minden könyvesboltot, történelmi regényekre vadászva, hiszen volt pénzem... Előzőleg ugyanis segítettem (hátramoszdítóként) Oláh Gyuszi bátyámnak (édesanyja szintén Korsós lány volt) a pörgetésben, s a nagylelkű méhésznémi dugipénzhez juttatott. A Dédanyónál tett látogatás csattanójánál azonban már ott voltam. Könnyek között vezetett bennünket a nagy szobába, ahol kitérta az egyik szekrény ajtaját, s bemutatta nekünk a fia, ifj. Kurdi Pál nagy becsben tartott honvéddörtnagyfi egyenruháját. A fia könyvelőként dolgozott egy térszéken, s az 1948-as, véglegesnek tűnő kommunista hatalomátvétel kerékbe törte katonai pályafutását. Ezt is siratta Éva nénénk.

(*Kele Laci balladája*) Féja Gézát annyira rabul ejtette Sárköz népe, hogy a három éven keresztül utazásai, gyaloglásai, falusi nappali és estei élményeit terjedelmes kötetbe foglalta össze. A budapesti Szépirodalmi Kiadó 1963-ban megjelentette *Sarjadás* című riportösszeállítás 326 oldalon foglalkozik Sárköz népével. Újra megszólaltatja özv. Kurdi Pálné Korsós Évát, aki több oldalon, szabatosan elmeséli a Korsós család végvári letelepedésének, illetve egy részük visszatér-

tének történetét. Meséi közül Kele Laci tragédiája vagy balladája keltette föl az érdeklődésemet. Balladának önkényesen neveztem el, mivel nem tartalmazza az „igazi” ballada minden ismervét. Átadom a szót a szerzőnek és alanyának: „Azután a negyvennyolcas szabadságharc következett, harcoltak a rittbergiek a fölkelt rácok ellen, a pilisi származású legények is beállottak katonának. Kurdi Pálné népmesébe illő epizódot mond el a hőskorból: „– Midőn a magyarok bevonultak Jarkovácra, a rácok látszat szerint szívesen látták a honvédeket, jó vacsorát főztek, puha ággyal kínálták őket. A pilisi származású Kele Laci vacsora után rögtön elaludt, ám egyszer csak fölserkent, hogy az öregasszony keze motoz a fején. Úgy vélte, semminémű jó nem származhat ebből, fölugrott, pus-kájához kapott, azt meg, míg aludt, betömték földdel. Betömvé találta az ajtót is, kitört ügygyel-bjjal az udvarra, most meg a szénaketrecből lőtt ki a rác. Lóra kapott, és az utcára ugratott, de előbb az üstben rotyogó forró kásával gyorsan megrakta az abrakos tarisznát, és lovának a farára kötötte. Zengett az alarm. Sütötte az átforrósodott abrakos tarisznya a ló farát, hát vadul száguldani kezdett, neki az összegyülekezett rácoknak, az egész huszárság meg utána. Így győztek.”

A valóság ábrázolásának ezt a közvetlen melegét, a történelmi eseményeknek ilyen naiv, üde szemléletét egyedül a legnagyobb íróknál meg a népnél találjuk meg. – Mi lett Kele Lacival? – kérdezem. „– A hadjárat folyamán egyre mondogatta, hogy a győzelem után majd a fakóval eresszék haza. Ám nem térhetett meg a fakóval...” A Sárpilisről szóló fejezetben Féja Géza külön foglalkozik a falu pezsgő művelődési életével, külön kiemelve Dédanya, azaz Kurdi Pálné hihetetlen olvasottságát. Vele Thomas Mannról és Balzacról is lehetett beszélgetni. Az meg valóban legendába illő eset, hogy a szekszárdi megyei könyvtárból kellett neki könyveket hozatni szenvedélye csillapítására. Visszatérve Kele Lacihoz: a Szmida-Nikolényi-féle *Végvár történetéből* kiderül, hogy Kele László hazatért a szabadságharcból! Az élő honvédekről szólva megjegyzik, hogy öreg Kele László teste tele van csatákban kapott sebekből származó forradásokkal. Mi több, egy csoportképet is közölnek, amelyen Kele László kitűnik erős testalkatával és ősz bajuszával. Ez lenne a „ballada” vége? A mesének nincs vége, az folytatódik, más szereplőkkel, behelyettesíthető rácokkal.

(Nagy családok) Minél mélyebben beleásom magam szülőfalum történetébe, kiderül, hogy néhány nagy családnak jelentős szerepe volt és van a köz-, a társadalmi-, gazdasági és művelődési élet egykori és mai alakulásában. A családok tagjainak létszámáról és befolyásáról van szó elsősorban. A leghatalmasabbnak a Korsós család tűnik. Esetükben is történetek elhajlások, tragédiák, kiszámíthatatlan események, de magabiztosságukat a családi összetartás, a mindenféle munkához (főleg a földműveléshez) való pozitív hozzáállás és a találékonyság biztosította és biztosítja. A családnevet tovább vivő férfiak mellett a rendkívül szívós és kitartó asszonyok szerepe is nagyon fontos az összetartás bebetonozásában, a létbiztonság megteremtésében. Hirtelenjében az alábbi családokba

bekerült Korsós-lányokról tudok beszámolni (biztosan kimaradt néhány, a felsorolást ábécé-sorrendben csoportosítottam): Fehér, Kádár, m. Kiss, Oláh, Pataki, Szarvas, Szőke, Teleki, Tamássy, Ungor, Valkai stb. Mindezek kapcsán felmerült, hogy napjainkban mely családok kerültek hasonló szerepbe a Korsósok mintájára, de nem annyira hangsúlyozottan? Elsősorban a Bujdosó, Csáki, Domokos, Kele, Oláh, Szőke és Tóth családokról van szó. A jövő eldönti e jóslat valóságtartalmát.

(*A magyar kultúra napján*) Valkai-Németh Györgyné Gaal Zsuzsanna könyvtáros köszöntötte a közösség jövőjét biztosító fiatalokat a könyvtárban megtartott rendezvényen. Felső osztályos diákok az alkalomhoz illő verseket adtak elő, Kölcsey Ferenc és Erkel Ferenc életpályáját ugyanők mutatták be. Részleteket hallgattak Erkel-operákból. Bódis Ferencné Kun Emese Dóra tanárnő Kányádi Sándor *Fától fáig* című versével lepte meg a szép számú közönséget. Az ünnepség a Himnusz eléneklésével zárult. A rendhagyó esemény előkészítése Mátyás Zoltánné Pataki Erzsébet (versek, próza) és Kele Zoltán (zenei bejátszások) felkészítő tanároknak, valamint Gaal Zsuzsanna könyvtárosnak köszönhető, aki: „Szívből kívánom magunknak, hogy akik a magyar kultúráért felelősséggel tartozunk, akik nem kis erőfeszítés árán tesszük a dolgunkat, hogy a mai nap igazi ünnep legyen azzal a tudattal és meggyőződéssel, hogy amit elvégzünk, azzal a jövőnket szolgáljuk” szavakkal biztatta a fiatal nemzedéket magyar kultúránk megőrzésére, megbecsülésére és ápolására.

(*Elfogytak a zenészeink*) Több mint száz éven át a végvári zenekarok (volt, mikor párhuzamosan több is működött!) a vidék, a megye legismertebb és legnépszerűbb együttesei voltak. Ez annak is köszönhető, hogy az idősebb zenészek minden alkalommal igyekeztek tehetséges utánpótlást nevelni, egyúttal erősítve a közösségi szellemet is. A legkedveltebb, legeredményesebb és leghíresebb nevelő zs. Kiss Sándor és Teleki Mihály volt. Mostanában Kele István foglalkozik az ifjak nevelésével, bár neki sokkal kisebb a merítési lehetősége. Az első világháború környékén Kürti Kovács László primás zenekara volt a legkedveltebb. A vasutas hegedűs Budapesten is szolgált, és a szóbeszéd szerint a némafilmek korában filmszínházakban is zenélt. A Kürti Kovács-féle zenekar tagjai közül az említett zs. Kiss Sándor, Béres Ferenc, Faragó István és Hencz Ferenc neve maradt meg az emberek emlékezetében. Tanítványaiknak Teleki Mihály lett a primása. E zenekar képes volt fúvós változatban (lakodalmi felvonulások alkalmával stb.) is felállni. Mivel jelentős szerepet játszottak a falu életében, megfelelő időpontban külön is foglalkozom velük. Baricsa János, Faragó István, Szabó István, k. Kovács János, p. Kovács József, Balogh János, Hencz Albert, k. Varga Lajos, Gillinger János, Csáki József, Korsós Zsigmond, Lehócz Lajos, g. Tóth Lajos, Kun János, Korsós Kovács József és mások voltak a felállását folyamatosan változtató-frissítő zenekar tagjai. A legismertebb végvári zenekar a Kele István vezette Esztrád 69 volt. Ők hivatalosan is elhódították a legjobb

Temes megyei magyar együttes büszke címet egy a Temesvári Állami Magyar Színház égisze alatt szervezett nagyszabású, az egész Temesközt megmozgató vetélkedőn az 1980-as években. Tekintettel a zenekar népszerűségére, máig emlegetett szereplésükre, a falu hírnevét öregbítő tehetségükre, ők is megérdemlik azt, hogy külön is foglalkozzunk velük a megfelelő időpontban. A társaságot összetartó Kele István betegsége miatt mára a zenekarnak csak a híre maradt meg. A faluban a kisebb családi eseményekre még találnak megoldást, a nagyobb mulatságokra azonban idegen együtteseket hívnak. Az Esztrád 69 tagjai közül Szarvas Lajos állja a sarat. Sokszor egyedül, más alkalmakkor változó felállásban lép színre. Az esztrádosok tanítványai közül korban Kele Zoltán van a csúcson. Ő Kele István zenekarvezető és primás fia, zenetanárként fontos szerepe van a falu életében. Az újszentesi, óteleki és temesvári hangszeresekből álló Aszinkron 4+2 együttesben szerepel. Zs. Kiss Attila, szakítva családjá évszázados hagyományával, beállt román népzeneésznek. Elvált gyermeke anyjától, és egy román énekesnővel szerepel. Vass Péter Szeged-Tápén él, ő alkalmadtán szereplésre hívja Szarvas Lajost, de nagyobb zenekarokban nem akar közönség elé lépni. Ennyi aktív zenész maradt a valaha több zenekarra is igényt tartó Végváron.

(Hazatérők és végleg elszakadók) A második világháború után született végvári nemzedékek kirajzása a faluból határozottan gyengítette a közösséget. Ezek a fiatalok a hatvanas-hetvenes években a temesvári (kettő volt még akkor), a lugosi és a zombolyai magyar középiskolák végzettjeiként az ország különböző egyetemeire kerültek, s diplomásokként a munkahely-kijelölő bizottságok áldozataiként szét lettek szórva Románia egész területén. Hacsak... Hacsak valamelyik település polgármestere vagy párttitkára nem lépett közbe valamilyen ésszerű (vagy kitalált...) indokkal, s követelte, hogy ez vagy az a végzős bizony kerüljön vissza a szülőfalujába. Legrosszabb esetben egy év után sikerült ezt elérni. Mindezt konkrét példák alapján állítom. Újságíróként jártam a megyét, sok hasonló történetet ismerek, s most csak egyet említek: a négy nemzetiségű Varjas polgármestere, a különben szerb Szvetomir Rajkov teljes mellszélességben kiállt a saját „végzősei” mellett, s még a pokol fenekére (nemhogy Bukarestbe...) is elment, csakhogy hazavigye a falu szülötteit. Nekem bevallotta, hogy sok alkalommal „csomagocskákkal” (ajándékokkal), kisüstivel és disznótorossal „felfegyverkezve” indult el egy-egy portyára. Varjasnak számtalan előnye származott mindebből. Az iskola tanárai nem rohantak az első vonathoz, cserben hagyva tanítványaikat. Az úgynevezett ingázók kilenckor érkeztek, és már délben visszavonatoztak Temesvárra. A helybeli tanerőkre bármikor lehetett számítani, hiszen nemcsak tanítani, de nevelni is kell a rakoncátlan gyereköket. Nos, Végvár akkori vezetőit nem ebből a fából faragták. Egyrészt állandóan a kevesek által ismert törvényekre hivatkoztak egy olyan országban, ahol senki sem tartotta be a törvényeket. Másrészt (s ezt a későbbiek során feltérképezem) saját gyermekeik viszonylagos kudarcai (nem jutottak tovább

a jó szakmunkás szintjénél) a lelkük mélyén kifejlesztett bizonyos irigységet, sok esetben rosszindulatot a helyből kinőtt értelmiségiekkel szemben. Ez tragikus következményekkel járt a falu jövőjére. Úgy tervezem, hogy felvázolok néhány olyan életutat, amelynek hősei sokat lendíthettek volna Végvár sorsán. Az első most következik.

(*Özvegy Barna Gyuláné Tóth Júlia életútja*) Az 1947-es évfáratot az ábécére (I-II. osztály) ifj. Zöld Zoltán tanította. Sűrűn használta a vonalzót, s ezt a nebulók körme bánta... III-IV. osztály: Virizob Petronella folytatta a munkát. Az általános iskolában Denhoff Gitta volt az osztályfőnök. Kádár István lelkipásztorsága idején konfirmált, akkor a főgondnok Bujdosó Zsigmond volt. Következett a temesvári Loga Líceum: három évig Salló Ervin, egy évig Gartner Gizella osztályfőnökösködése mellett tanultak. Salló Ervin (később az egyetemen oktatott) legendás tanárként maradt meg az emlékezetükben. Barátnőjével, a magyarmedvesi Pósa Irénnel sok kedves emléket őriznek. Egy alkalommal bejött Szervátiusz Tibor tanár úr órát tartani egyik lábán szürke, a másikon barna zoknival. Észrevették, összesúgtak, nem bírták ki kacagás nélkül – ami időtlen röhögéssé fajult. A tanár kizavarta őket az osztályból. A szünetben megkérdezte, mi volt a hascsikarásuk oka. Mikor feljebb húzta a nadrágját, elvörösödött. Megfenyegette őket: ha eljár a szájuk, buktatás lesz a vége! Az érettségi banketten csakazértis alapon elhangzott az emlékezetes zoknicseré története. Más. Veréb szállt az ablakpárkányra. Tóth Juli, milyen veréb ez? Kan vagy tojó? – kérdezte Szervátiusz. Kan veréb, tanár úr! Lám-lám, mivel foglalkozik Tóth Juli biológia órán – hangzott el a fellebbezhetetlen ítélet... A középiskola emlékezetes évei után elvégezte a temesvári egyetem hároméves kémia-fizika tanári szakát. Arra a Magyarorszákosra (Sacosul Mare) került, ahol akkor Csejtei Ferenc molnár, a felesége, Varga Erzsébet és két gyermekük volt magyar, no meg a nőlen Gulácsi István agrármérnök. Magyarorszákoson ő lett az iskola igazgatója, közben elvégezte az ötéves kémia-fizika szakot. 1980 jelentős fordulatot hozott az életében. Megnyerte a lugosi Coriolan Brediceanu Líceum kémia tanszékére kiírt pályázatot. Ennek a tanintézetnek jelentős szerepe volt a romániai oktatás- és kultúrtörténetben. Sok fontos politikus, művész, sportoló és közéleti ember volt és van a végzősei között. Talán a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnáziuméhoz hasonlítható a szerepe. Halkan megjegyezzük: közben soha senki nem kereste Végvárról, hogy nem volna kedve hazamenni? (Tóth Juli rezignáltan hozzáteszi: – Ugyan, Tóth Illés lánya végvári katedrán? Elképzelhetetlen...) Mindvégig románul oktatott, majd elvállalta (1990-től 2010-ig) a lugosi 5. számú általános iskolában a magyar osztályokban a vegytan tanítását. 2007 óta özvegy. Gondozta a férjét, anyósát, annak barátnőjét, apját magához vette, aki 96 évesen hunyt el. A végvári rokonok gyermekeit mindenféle vizsgára felkészíti. Lugoson már legenda alakult ki körötte: több mint száz fiatalt juttatott be az orvosi egyetemre sajátos felkészítési módszereinek következtében. Amikor 2002-ben epe-műtéttel kórházba került, a tanítványai állandó felügyeletet szerveztek az ágyá-

nál. Kanadától Anglián keresztül Magyarországon át el egészen Dél-Afrikáig mindenfelé hívják a volt tanítványai, de nehezen mozdul ki a Temes-parti városból. Amelyhez most már hű marad – akár Végvárhoz, a szülőfaluhoz...

(Az első emeletes ház) A faluban az első emeletes házat közvetlenül az első világháború kitörése előtt húzták föl a Nagy utcán, a piac közelében. Az építtető Papp István volt, aki azért telepedett Végvárra, hogy vasáru kereskedést nyisson. A földszinten vásárolhattak a kovácsok és az építtetők, a mezőgépek tulajdonosai és a szerszámok iránt érdeklődők. Természetesen szöget és drótot, vödört és láncot is lehetett kapni... Papp István banki kölcsönből építkezett. A jótállóg. Tóth János volt, aki negyven lánc földet tett a serpenyőbe. Végül Papp István bal kézzel kereskedett, tönkrement. Csapot-papot, családot hátrahagyva, nyomot sem hagyva maga után elmenekült a faluból. A Papp-fiúk, József és István az édesanyával elköltöztek Végvárról. A hitelező kolozsvári bank dobra verte az épületet, amit Korsós Ádám vásárolt meg. Akkor a Korsós család (a sok munkára fogható fiú mellett) a nagyanya, a jól gazdálkodó és minden garast a fogához verő d. Nagy (Dunaháti) Sára pénzén virult. Korsós Sára és férje, a tragikusan, fiatalon elhunyt tanító, Nagy Árpád lakta a házat, később oda költözött a másik testvér-résztulajdonos, Korsós László is, miután le kellett bontani a tanójukat. Napjainkban Siklódi Zsuzsa és családja kávézó-vendéglőt üzemeltet a földszinten, az emelet a lakóterület. Az udvarban a nyári konyhás melléképület is lakható.

(Légykapó, függőcinege, őszapó, sármány, pinty, tengelic, meggyvágó) Télen szegedi udvarunkon naponta, szinte menetrendszerűen ugyanabban az órában megjelenik egy tizenöt-husz tagú kék cinege és öt-hat egyedből álló fekete rigó csapat. Februárra nyilvánvaló lett, hogy kialakult valamiféle együttélés (szimbiózis) a madarak között, s a „cinkék” (végvári elnevezésük) és a rigók előnyt kovácsolnak az együtt járásból, a nagy tuja látogatásából. Mindezt azért elevenítem föl, mivel Végvárról évek óta eltűntek az énekes madarak! Gyerekkoromban még naponta láthattam-hallhattam süvöltőt, az udvar vagy a kert egy sarkában felhalmozott tavalyi gallyak között bujkáló őszapót és ökörszemet, megjelent a fák törzsén a lefelé kúszó csuszka, fuvolázott a sárgarigó, támadta a röpködő rovarokat a rozsdafarkú, meresztette a mellét a vörösbegy, több cinkefajta takarította a fákat, és a nehezebben észrevehető, de nagyhangú barátkáról is tudhatta az ember, hogy a magasból figyel... Télidőben a vegyes csapatokba verődő kenderike és tengelic a határban fosztogatta a bogáncsot. Mi maradt mára? A templomudvaron, egy nagyobb fán húsz-huszonöt fülesbagoly vészeli át a telet. Veréb van minden mennyiségben. A vetési varjak és csókák megszámlálhatatlan egyede lepi el a házak környékét. Sok, mind több a balkáni gerle is. Szerencsére a gólyák és a fecskék nem hagyták el a falut – tavasszal megjelennek, fészkelnek, szaporodnak, ősszel itt hagynak bennünket. Csak az énekes madarak hiányoznak... Mi lehet az oka? Egyrészt, a falu környékén minden fasort,

kis erdőt, facsoportot módszeresen kiirtottak. A környéken is. A legnagyobb baj pedig, szerintem, a szarkák elszaporodása. Ezért is hagytam utoljára. Végváron – a határban is – a szarkák száma a szemtelen varjakéval vetekszik. Az oly kedves, fekete-fehér szarka a lehető legnagyobb fészekrabló. Elsősorban az énekes madarak fészket teszi tönkre. Persze ökelme is fel kell nevelje a fiókáit. Sok a lakatlan épület, ezek udvarai és kertjei jó búvóhelyei a ravasz rablónak. Már a lakott épületek udvarait is sűrűn látogatja, annyira szemtelen. Mi a teendő? A mindentudó természetvédőktől nem várható, hogy ilyen apróságra felfigyeljenek. Helyileg kellene valamilyen megoldást találni. S végrehajtani...

(Kisrégiós találkozó 2014. február 6-án) Az RMDSZ megyei vezetői és a helyi szervezetek képviselői közötti közvetlen párbeszéd újraindításával a májusi Európa Parlamenti választások előkészítése és a helyi közösségek megoldásra váró gondjainak, igényeinek a feltérképezése volt a cél. A végvári művelődési ház könyvtárában megtartott találkozón a Temes megyei RMDSZ szervezetet Halász Ferenc elnök, Molnár Zsolt parlamenti képviselő és Csáki-Gál Károly végvári polgármester, az Önkormányzati Tanács elnöke képviselte, továbbá részt vettek a buziásfürdői, józsefszállási, ötvösdi, temesfalvi és a végvári RMDSZ szervezetek elnökségének tagjai. A helyi RMDSZ szervezetek tavaly feladatul, mintegy „házi feladatul” kapták a települések magukat magyarnak valló lakóinak azonosítását és nyilvántartásba vételét. Kiderült: a Temes megyei magyarok mintegy kilencven százalékát sikerült összeírni. A népszámlálási adatok és a regisztrált magyarok száma közötti kisebb-nagyobb különbségek azt mutatják, hogy egyes településeken, mint Végvár, gyakorlatilag befejeződött a regisztráció, Buziásfürdön viszont a magyaroknak kevesebb mint a felét találták csak meg az összeíró biztosok, ezért a munkát folytatni kell. (Amit érdemes megjegyezni: Tőkés László már a kilencvenes években sürgette a magyarság belső kataszterének felállítását. A Markó-féle vezetés többek között ezért szüntette meg a szatmárnémeti kongresszuson az RMDSZ tiszteletbeli elnöki tisztét, eltávolítva a szervezetből a püspököt. Úgy látszik, a Kelemen Hunor-féle vezetés belátta Tőkés akkori igazát...)

(Korsós Julianna nem gondoz több állatot) 2014. első távozója, a 44 éves korában elhunyt középkorú asszony élete nem mondható szerencsésnek. Korsós József és m. Kiss Ildikó lánya élete utolsó éveit – mielőtt elvitte volna a gyógyíthatatlan kór – özvegy édesanyjával töltötte a Gátson, és állatgondozóként dolgozott több magángazdaságnál. Első férjétől elvált, a másodiktól született egy kislánya, aki tragikus körülmények között halt meg. A balszerencse végigkísérte Korsós Julianna negyvennégy évét.

(Baja Sándor 61 éve) Ennyi adatott a tanult hegesztőnek, az Esztrád 69 zenekar egykori tagjának. Fúvós hangszeren, trombonon játszott. Jó kiállású, feszes fi-

atalembert volt. Válás után betegnyugdíjasként özvegy édesanyjával, Izmendi Rozáliával élt egy háztartásban. Szívinfarktus végzett vele. Nővére, Gurmai Mihályné Baja Rozália is a községben él. A Tóth Évával kötött házasságából született Baja Éva a végvári kultúrotthon igazgatója, akinek a lánya, Craciun-Baja Emőke a végvári iskola egyik nagy reményekre jogosító tanulója. Baja Sándor fiatal korában nagy baráti körrel büszkélkedhetett, amelynek tagjai az idők folyamán szétszóródtak a nagyvilágban. A bejáró Fehér Imre volt.

(Még egy balszerencsés asszony: özvegy Kozma Andrásné Farkas Éva) Áttétellel súlyosbított mellrák volt a végzete a 44 éves korában végleg távozó Farkas Évának. Kozma Andrással a kilencvenes években sokáig Magyarországon dolgoztak, ahol azonban nem vertek gyökeret. Két fiuk született: az idősebbik Tamás Németországban dolgozik, és a család fő támaszának bizonyult, míg Andor hetedik osztályos. Kozma András tüdőrákban halt meg. Utána a börtönből szabadult Logofatu Florin költözött Farkas Évához, e frigyből egy most hatéves, hátrányos helyzetű kislány született. Farkas János és Bíró Rozália lányának két fiútestvére, János és Tibor Németországban dolgozik, Ibolya egy román férfihoz ment feleségül. A bejáró id. Radics István volt.

(Aki „mindenkit túlélte”: özvegy Tóth Ferencné Haág Erzsébet) A „mindenkin” férjét, id. Tóth Ferencet és nevelt fiát, ifj. Tóth Ferencet kell érteni. Végelgyengülésben 88 éves korában távozott ebből az árnyékvilágból. Kis testi fogyatékoság (az egyik lába rövidebb volt) kísérte végig az életét. Ereje teljében tsz-tagként sok normát teljesített. Idős korában özv. Szarvas Sándorné Haág Rozália volt az eltartója. A bejáró Kerekes Zsolt volt. A 2014. év első két hónapja után – a három asszony és egy férfi halottal – Végvár magyar lakosságának száma, ezen belül az „összmagyar” és a „beszámítható összmagyar” aránya az alábbiak szerint alakult: 958–896.

(Megemlékezés egy jóakarónkról) Dr. Szász Pál az idősebb végváriak, általában az erdélyiek és az Erdélyi Részek (Partium) lakói között megérdemelt népszerűségnek és főleg tiszteletnek örvendett a két háború között. Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület elnökeként fáradhatatlanul járta településeinket a korszerű gazdálkodást népszerűsítve. A másik mérvadó, nemzetfenntartó gazdasági egyesületünk a Hangya Szövetkezet volt. Jellemző eset: a Hangya 1944. évi, 21. közgyűlését türelemmel végighallgatta Márton Áron katolikus püspök, Nagy Ferenc református püspök-helyettes, Gál Miklós unitárius egyházi főgondnok és dr. Szász Pál. Ők nagyon jól tudták, mit jelent a történelmi hazából kiszakadt dél-erdélyi magyarság életében a gazdasági lehetőségekbe való kapaszkodás. Számtalan történet kering Szász Pál tetteiről. Végváron például állatkiállítás szervezett, délután lóversenyre volt hivatalos a falu apraja-nagyja a Kiscát körül kijelölt pályán. Állandóan arra biztatta az embereket, hogy olvassanak, tanuljanak, majd alkalmazzák a tanultakat. Volt olyan tél, hogy egy

hónapra két egyetemi tanárt is küldött Végvárra tanfolyamok megtartására. Az egyik előadó az a Koppány Rezső volt, aki nemesítő munkája során előállította a Koppány-féle paprikát. Ezt manapság Romániában Kapia néven futtatják és „elfelejtették” Koppány Rezső nevét... Szász Pál megszervezte a magyarországi vetőmagsegélyt, amikor bajba kerültek a gazdák tavasszal. Amikor kiderült, hogy nem mindenkinek jutott a vetőmagból, keményen beszámoltatta a kiosztókat, megelőzve az esetleges korrupció kialakulását. Amikor Szász Pál meghívására Aradon tartottak megbeszélést a Hangya és az EMGE képviselői, a résztvevőket elvitte Purgly József mintabirtokára. A végváriakat képviselő Ungor István sokáig mesélt az ott látottakról, mindehhez hozzátéve, hogy a mintabirtokos Magyarország kormányzójának, Horthy Miklósnak az apósa. Szász Pál sorsának második háború utáni alakulásáról sokáig keveset tudtunk, az is csak büntetőintézeté volt. A korszerű mezőgazdálkodást, a nemzeti túlélést egész életében támogató Szász Pál 1953-ban éhen halt a börtönben... Amikor mindezt elmondtam apámnak, egy napig szó nem hagyta el az ajkát. Csak ült a székében és hallgatott... Miután kialudta magát, másnap csak ennyit kérdezett: – Igaz, hogy dr. Szász Pál éhen halt? Nem álmodtam?

(A közbirtokosság szerepe) Dr. Szász Pál nagy támogatója volt a Gazdakör felügyelete alatt tevékenykedő közbirtokosságnak. Közbejárt az apaállatok beszerzésében, kritikus időszakban több alkalommal döntő segítséget nyújtott a vetőmag biztosításában. Alapvetően mi is a közbirtokosság? A Magyar Néprajzi Lexikon szerint a közös tulajdonban levő (erdő és legelő) ingatlanok használatának szabályozására az érdekeltekből alakult társulás. A közbirtokosságok az egykor fennállott közös birtoklás vagy haszonvételek osztatlan fenntartása következtében, máshol a korábban megvolt földközösségek maradványaiként, ismét máshol kisebb-nagyobb érdekelttség által közös tulajdonként szerzett birtokok (legelő) által maradtak fent vagy alakultak meg. Működésüket saját maguk által alkotott alapszabály szerint folytatták. Miként gazdálkodott a végvári közbirtokosság? Választott képviselői révén, akiket bármikor beszámoltathattak tevékenységükről. Az utolsó vezérkart, illetve dolgozókat sorolom föl, akik megpróbálták a túlélésre felkészíteni a rendszert – erőfeszítésük hiábavalónak bizonyult. Az 1800 ha legelőn gazdálkodó utolsó vezető Korsós András volt. A könyvelést Faggyas András végezte. A legelőhasználatra alapozva, a közösség olcsóbb és biztonságosabb állattartásának elősegítésére kialakították azt a rendszert, aminek lényege a minőségi apaállatok beszerzése és gondozása volt. Bika- és lóistállót emeltek, a kanoknak is téglából rakott rekeszeket állítottak. A bikákat Baricsa Péter etette, az istállójukat takarította. A csödörökkel Szarvas József és Varga György foglalkozott. A fiatal Varga István és Gyula ügetett ki a lovakkal, a hajtás és a járatás mindennapi program volt. Az Arad megyei Ménésről és Pankotáról vagy a Temes megyei Parácról biztosították az utánpótlást. A kanokat Baja Dezsőné Pataki Julianna gondozta. A közbirtokosság egész vagyonát „átvette” és elgazdálkodta a kollektív gazdaság. Csak egy példa a „közös”

vezetőségének lokálpatriotizmusáról: amíg a helyi elárusítóhelyükön a tagság megtermelte paprikát 3 lej/kg áron adták, addig ugyanez a végvári termék Temesvároton, az erzsébetvárosi piacon 1,50 lejbe került.

(*A református egyház ládája*) A parókia padlásán Bódis Ferenc lelkipásztor talált egy ládát, sok lepecsételt, felbontatlan, levélszerű „küldeménnyel”. Ami soha nem került postára, ugyanis az volt ráírva, hogy (név) végnyilatkozata, (házassági) egyezség ez és ez között, móringlevél, egyességlevél apa és fia között, végrendelet, térítvény, szerződés, örökösök egyezsége stb. A lelkipásztor, Ungor Csaba szobrászművész és e sorok írója volt jelen. Finom pengével felbontottunk néhány írományt, s kiderült, a falu életének jellemző kordokumentumait tartjuk a kezünkben. Százötven év távlatából rálátásunk nyílt a családi viszonyok alakulására, az esetleges vitás kérdések rendezésének módjára, de leginkább megelőzésére. A lezárt és felbontatlan borítékok azt jelzik, hogy ezekre nem volt szükség, nem volt vita, tehát a családok tudomásul vették a bennük foglaltakat, aszerint cselekedtek, a hagyatékozó vagy rendelkező akarata természetes módon érvényesült. Akkor ott hárman úgy döntöttünk, hogy az anyagok közlésére a Végvári Biblia hivatott: egyrészt közérdekű volta miatt, másrészt senki sem kérdőjelezheti meg a kordokumentum minősítést. Következzék az első közlés.

(*Rittbergi lakosnő özvegy sz. Szabó Jánosné született Gubacsi Sára végnyilatkozata*)
Végnyilatkozat A mindenható Atya istennek nevében (Pecsét)

Miután még józan ésszel és gondolattal bírok, tehát a további perlekedés elkerülése végett, mint hív anyja gyermekeimnek, ily végnyilatkozatot teszek, ugyan is

1ször János fiam kapott egy zsellérházat és egész szesszió földnek a felét, két ökröt, két hámos lovat és 1 éves tsikót, továbbá egy ökrösszekeret, két hízó disznót, 70 forintos búzás kast, egy vas fogas boronát, egy egész ekeszerszámot húzó szegekkel, káposztás kádat, szapuló dézsát, mosóteknőt, a volt zsákoknak felét, és midőn 1856 Évbé Ferencz öccsével megosztottak, akkoriban az egész vetésnek felét János, felét pedig Ferencz kapta, az az 12 Lánc búza vetésből 6 Láncot János, 6 Láncot pedig Ferencz kapta, kukorica vetés 7 Lánc volt. Három és felet János, három és felet Ferencz kapott.

2szor Ferencz fiam kapott egy házat és a fentemlített egész szesszió földemnek felét, három hámos lovat, és két üsző borjat, a melyből egyik egy éves, a másik két éves volt, egy öreg tehenet, egy öreg búzás kast, egy ótska kocsit, három ótska vas kerékkel, eketaligával, ló után hátulsó kiséfával, szapuló dézsát, sütő teknőt, zsákoknak felét, egy ótska asztalt mivel asztal helyett János fiam egy ládát kapott. Ennél fogva miután fiaim János és Ferencz még életemben kapták osztály részüket, kinyilatkoztatom, hogy egyiknek a másik ellen semmi törvényes kereseti joguk nem lehet.

Ami pedig István fíjamat illeti, az elébb volt kielégítve adott is egység levelet János és Ferencz testvéreinek, melyet az aláírásával megerősített. Jelen végnyilatkozatom, a meghívott Tanuk jelenlétében történt legyen, nevem előtti kezem jegyével bizonyítom.

Kelt Rittbergen 1861 május hó 20án Történt előttünk mint Tanuk előtt Szőke Mihály Bíró Oláh Mihály Eskütt Gurmai István Eskütt Név aláíró Jurmany jegyző Özvegy sz. Szabó Jánosné született Gubacsi Sára

(*Iskolai jegyzőkönyv*) Melyből kiderül, hogy januárban nem ült össze a tantestület, most viszont iskolai, gyermeki „gazdasági ügyekről” és kemény érdekvédelemről tanácskoznak, megoldásokat keresve a református tanítókat sújtó törvénytervezetek semlegesítésére.

Felvétetett Végváron, 1913. év február hó 15-én a református iskolai tantesület gyűlésén. Jelen vannak Zöld Zoltán igazgató elnöklete alatt: Bányai Péter, Nagy Sándor, Valkay György és Kádár Sándor tanítók.

1/1913. szám. Elnök üdvözli a tantestület teljes számban megjelent tagjait s a gyűlést megnyitja.

...3/1913. azám. Igazgató jelenti, hogy folyó évi január 6-án és 7-én dr. Páris Sándor kir. segédtanfelügyelő iskolánkat meglátogatta s teljes megelégedését fejezte ki a növendékek előrehaladása fölött. Öröndetes tudomásul.

4/1913. szám. Igazgató jelenti, hogy 8 tanuló, akik csak szeptemberben vagy októberben töltik be a 12. életévüket, kéri, hogy a tantestület engedje még az idén konfirmálni. Ezek név szerint sz. Kiss Béni, sz. Kiss András, Balogh Eszter, Temesvári Sára, Szabó Mária, Szabó Zsuzsanna, Bujdosó Julianna és sz. Varga András. A tantestület kérelmüket méltányosnak találja, s pártolólág terjeszti az iskolaszék elé.

5/1913. szám. Igazgató jelenti, hogy a növendékek között nagyon elharapózott a csereberélés és vásárlás, amelyek igen sok fegyelmi eljárást okoznak. Kéri a tantestület minden egyes tagját, hogy a legszigorúbban tiltsák meg a növendékeiknek úgy a csereberélést, mint a vásárlást. Tudomásul vétetik.

6/1913. szám. Jelenti továbbá az igazgató, hogy megalakult az intézetben az iskolai takarékpénztár, amelynek forgalma a múlt hóban több mint 50 korna volt, amely talált pénznek tekinthető. Öröndetes tudomásul.

...8/1913. szám. Kádár Sándor szóvá teszi a Magyarországi Tanítóegyesületek Országos Szövetsége vezetőségének az eljárását a fizetésrendezési mozgalmakban. A vezetőség kötelessége lett volna mihelyt a fizetésrendezési törvényjavaslat sérelmes voltáról meggyőződött – tehát azonnal a javaslat benyújtása után –, minden lehetőséget elkövetni, hogy abból a szégyszertervezetből ilyen alakban törvény ne legyen. Nézete szerint a vezetőség ezt úgy teljesítette volna a leghatározottabban, ha azonnal egy demonstráló nagygyűlést hív össze, és mi – és minden bizonynal számos kartársunk – utolsó filléreinket feláldoz-

va – ha adósságra is –, de fölmentünk volna még egyszer hallatni egyetemleges panaszszavunkat. Hiába vártunk s hiába vártunk egyéb erőlesebb akciót is a szövetség részéről. A bizottság nagy dicshimnuszok közepette letárgyalta a javaslatot anélkül, hogy valami lényegesebb változtatást eszközölt volna azon, sőt megtévesztve az elnök üdvözlő sürgönyétől és a hírlapi nyilatkozatokból Zichy még csodálkozik, hogyan lehetséges az, hogy a tanítók nincsenek megelégedve azzal, holott ő teljesítette kívánságaikat. Indítványozza, hogy a tantestület fejezze ki bizalmatlanságát az MTOSZ vezetőségének a magyar tanítóság anyagi érdekeinek védelmezésében tanúsított lanyha eljárásáért, s e határozatáról értesítse az MTOSZ vezetőségét. Bányai Péter örömmel járul hozzá a gondolathoz, de azt a módosítást ajánlja ahhoz, hogy a bizalmatlansági nyilatkozat tétessék közzé néhány tanügyi lapban. A tantestület egyhangúlag hozzájárul az indítványhoz, s bizalmatlanságát fejezi ki az MTOSZ vezetőségének, mivel a magyar tanítóság egyetemének az érdekeit nem képviselte olyan eréllyel, mint azt a tanítóság elvárta tőle. Elhatározta továbbá, hogy ezen határozatot közzéteszi a fontosabb tanügyi lapokban.

9/1913. szám. Igazgató kéri a tantestület tagjait, tegyenek előterjesztést március 15-ének a megünneplésére vonatkozólag. Hosszabb vita után a tantestület úgy határozott, hogy március 15-én délelőtt 8 és 9 óra között minden tanító saját osztályának megmagyarázza a nap jelentőségét.

10/1913. szám. Igazgató jelenti, hogy a presbitérium 69/1912. szám alatt azt határozta, hogy az 1912. november 9-én hozott 33/1912. számú határozatunkban kért bérpótlékot megadja, mihelyt állandó segélyt kap, a családi pótlékot pedig kérelmezi az egyházi felsőbb hatóságtól. A tantestület nem veszi tudomásul a presbitérium határozatát, s megfellebbezi azt az egyház-megyéhez. A fellebbezés elkészítésével megbízza Zöld Zoltán igazgatót.

11/1913. szám. Bányai Péter indítványozza, hogy a tantestület kérelmezze a presbitériumtól, hogy a törvényjavaslatban az állami és nem állami tanítók fizetése között a III. fokozatban előálló különbözetet egésszé ki. Zöld Zoltán szívesen járul hozzá az indítványhoz, de korainak tartja azt, mivel még nem törvény az a javaslat, s változtathatnak rajta. Kádár Sándor indítványozza, hogy mihelyt a javaslatot ilyen alakban a képviselőház elfogadta, azonnal hivassék össze egy rendkívüli gyűlés, s akkor kérjük az egyháztól a fizetés egyenlősítését. A tantestület minden tagja örömmel járul hozzá Bányai Péter javaslatához, de megvárja, míg kérésükkel egy elfogadott törvényre hivatkozhatnak.

...Egyéb tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja. Kmft. Kádár Sándor tantestületi jegyző Hitelesítette: Nagy Sándor. Zöld Zoltán elnök

(Maradjunk humorunknál: az elveszett jegygyűű) Az ötvenes-hatvanas években igazi sportélet dúlt a faluban. A sok fiatal számára ez jelentette a kultúrotthon mellett a kikapcsolódást és a közösségi élet iskolán túli megnyilvánulást. A női kézilabdacsapat, a birkózók, a tekézők szép sikereket értek el, a figyelem kö-

zépöntjában azonban leginkább a focisták álltak. A későbbiek során mindezzel részletesen foglalkozunk, most Patkós István történetei közül egyet szemeltem ki, oldva az eddig leírtak megkívánta figyelemösszpontosítást. Patkós Pista a csapat villámgyors jobbszélsője volt, most is magam előtt látom, amint megállíthatatlanul robog az ellenfél kapuja felé... Az eset, ami megesett, egy Ötvösdön lejátszott hétközi kupameccs következménye volt. Átadom a szót Patkós Istvánnak: – Ötöt vágunk az ötvösdi testvéreknek, s emiatt nagyon jó kedvű volt a csapat. Valamelyik szurkolónk eperpálinkával kínált bennünket, körbejárt a butykos, fogyott a nedű, tetőre hágott a hangulat. Nádasdi Sándor vezette a kolhozautót, mi ott szorongtunk a rakterében, a platón, padokon ülve, s hazáig nótáztunk volna. Ahogy ilyenkor lenni szokott, valami le kellett forrázza a társaságot. Egyszer csak fölkiált Pataki Jóska, a középpályás, hogy eltűnt a jegygyűrűje! Ugyan már... Tényleg, komoly az ügy. Nádasdi megállt, tűvé tettük a kocsí minden zegét-zugát, volt jegygyűrű, nincs jegygyűrű... Jóska, aki elég bohém legény volt, a könnyeivel küszködve könyörgött, találjuk meg már azt a fránya gyűrűt... Mindenki átérezte gondját-baját, s ismerve menyasszonyát, a rátarti Tóth Lidit, következményekkel is lehetett számolni. Úgy váltunk el, hogy mindenki hallgat, mint a sír, Jóska valahogy csak megoldja ezt a sohasem volt helyzetet. A gondviselés azonban közbeszólt: másnap Facsar Sándor megtalálta a gépkocsi egyik részében a gyűrűt... A focicsapat fellélegzett. Csak könnyebb a pályán helytállni, a szurkolók ugratásait hallgatni...

(Folytatjuk)

Léka Géza

Röhögnél rajtam

Dzsó, öreg Dzsó, ha tudnád, mennyire
hittem neked – hiszen éppen neked ne? –,
te most úgy röhögnél rajtam, hogy még a
sírköved, ama rédicsi gránit is beleremegne.

Hármat vagy négyet is ölelhetnél egyszerre! –
vigasztaltál. Öld ki magadból, fiú, aki s ami bánt!
Gondold meg, akár keresztül is fekhethnél rajtuk,
mint egy gyönyörű, kovácsoltvas kapupánt! –

mennydörögted, hogy zsongott a fejem, a világ,
s vártam, hogy ami mindent befogad, mi emberi,
s amit, ha százszor vakon is, de elhittem neked,
hogy igenis a költészet fog engem megmenteni.

Elhittem, vezethet egérút a kimért sorsból is,
s nem az én apám lesz, aki évtizedes holtan,
a zugligeti templom falából suttogja felém:
kisfiam, olyan egyedül vagy, mint az ujjam.

Dzsó, öreg Dzsó, ha tudnád, mennyire
hittem neked – hiszen éppen neked ne? –,
te most úgy röhögnél rajtam, hogy még a
sírköved, ama rédicsi gránit is beleremegne.

Posztmodern Kossuth-díj

A magyar költészeti hagyományok megújazásáért.

Se papír, se penna

Dzsó,
öreg Dzsó,
ha tudnád, hogy nekem már se papír,
se penna nem kell a versíráshoz,
untig elég egy klaviatúra meg egy monitor,

nem sokat vacakolnál,

fölkapnád a Kossuth-díjadat
– a kormányzói főt is tele szalajtvá vérrel –,
és azzal próbálnál meg agyonütni.

Eszedbe se jutna, hogy más szemmel nézz rám,
netán megsajnálj,
vagy bármiért is szánakozz rajtam.
Egy fenét!
A miérttek téged sosem érdekelték.

Te még nem ismeresz engem,
sziszegnéd megint felemelt ujjal,
huszonhat év után is pontosan ugyanúgy,
mintha most sziszegnéd először.

Ám majd megismeresz, de meg ám,
mert a beledet is kitaposom, Gézám!

Én pedig
mintha világéletemben csak erre vártam volna,
olyan féktelen, kirobbanó örömmel
reszketnék a színed előtt,
hogy nemcsak ez a *Júdás idő*, Mester,
de még a kakasszó is leperegne rólam.

A létérzékelés dinamikája

Kádár Tibor művészetéről

Egy régi, csaknem két és fél évtizeddel ezelőtti interjúban Banner Zoltán, az erdélyi magyar művészet megszállottja, értelmezője így felelt a „Mi az életfilozófiád?” riporter kérdésére. „A cselekvő transzszilvanizmus. De nem a régi fajta, a lírikus, a romantikus, a hősi... Hanem az a háromágú hazaszeretet, ami egy fele mutat, és amire Erdély három népe tanított századokon át. Olyan három nép, amelyik nem fogja egymást gyűlölni. Mert a népek, a közemberek, mióta világ a világ, nemcsak megtűrik, de szeretik egymást. Mert nincs okuk a gyűlöletre.”

Az alkotói humanizmus kinyilvánítása? Az is, de még inkább okos gyűjtőlencsége annak a lángnak, amelyet a zseniális Kós Károly gyűjtött meg, az egész életművet is ideértve, a *Kiáltó* szóval (1921), és évtizedek szorgos munkájával megannyi szellemi ember táplált. Az írók, a tudósok, a képzőművészek, a színházi emberek egész hada. Kádár Tibor szülővárosa kiváltképp eme magatartás szimbóluma. Az őrző, vigyázó Bethlen-bátyával, a főtéri Szent Mihály templommal és nem utolsósorban Fadrusz János Mátyás király-szobrával.

A Sétatér pillékönyű lépteit Dsida Jenő kottázta, Bánffy Miklós húzta a harangot (Kolozsvárt is, Budapesten is) ünnepkor és veszedelmekkor, Páskándi Géza a lehetetlennel harcolva abszurdoid felhőt küldött az igaztalanok fölé, Harag György lázas színpada az ígét hirdette. A testvériségét, a megmaradásét, a nemzeti (kisebbségi) sorsét. Úgy cselekedtek, miként tanítójuk, Kós Károly mondotta volt: a mi igazságunk a mi erőnk, építeni kell! Csak az a miénk, amit kikövetelünk magunknak.

Hogy ebből az alapállásból Kádár Tibor mennyit szívott magába, nem tudhatni. Azt viszont igen, hogy látását, gondolkodásmódját – ecsetjének ívét – nagyon is meghatározta a szülőföld. Nem a romantikája (egy kissé az is), nem a hősiek múltat (főleg a politika által) feledni igyekvő jelen megannyi furcsasága. Nem a tájszeretet és nem a lélek csinosságát hordozó tárgy kultusz. Nagy Imre közlékeny zsöngői fénye sem, és Mohy Sándor mogorva kubista szigorúsága

sem. A kolozsvári grafikai iskola fényhálójának beszédes némasága (Cseh Gusztáv, Feszt László, Deák Ferenc) úgyszintén nem.

Hanem, aligha tévedek, mindez együttesen. Föloldódva mindabban, ami erdélyiség, ugyanakkor az expresszív lét dokumentációra hajló ecset, irón, tus-toll önmagára ébredését követve. Van ebben az eufóriában a klasszikus festésre való visszatekintés is – lásd az emlékezet és a színvilág mélyrétegében tobzódó *Bálványosvár* című pannószerű triptichont (200×500, olaj-vászon) –, ugyanakkor a szerkezetet csaknem szétrobbantó feszültség is. Figurális meghatározottság és a tömör folthatások révén az absztrakció felé való nyitottság ugyancsak.

Szó se róla, egy múltat idéző szép tárgy, valamely ünnepi vonulás – csak úgy villognak a viseletek –, a falu álmvilága és népeinek: a drámát hordozó arcok feszültsége, a tájba gyökerezett ember-kereszt mindent túlélő méltósága magával ragadja. Az érzelmi kivetülések például egy behavazott templomon, egy búcsú sokadalmában megbúvó lázasan örülő arcon, vagy egy nemzedékek szépségeszményét hirdető-tudatosító főkötőn éppúgy ott vannak, mint aombok igézte árnyék tájköltészetének személyes mértanán.

A festőművész, sokakhoz hasonlóan, először lelkével akarja érezni a múltat – mintha a szorító kötések és a történelem szabta kalodák szinte húsba vágó fenyítését nem is érezné –, hogy az álmodott egész igézetében cselekedjék. Évről évre, napról napra foszlik a világ – lent nehéz lesz a megélhetés, az anyanyelv őrzése, fent földrészekről függetlenül (háborút játszva) stukák köröznek –, s ő az ecset lelkiismeretére hagyatkozik. Mintha ebben az összegző, szépségleltározó őrzésben ott volna – ott is van! – a drámai helyzetekből kivezető, sokszor fájdalmas út is. Sosem az önfeladás vezet a tisztító helyzetek gyakorlásához, hanem az ellennel vívott csata. Önmagunk igazságainak kiküzdése, mert az ecset és a toll tisztességes ember kezében sosem hazudhat.

A szülőföldről való kiszakadás drámáját, Kádár Tibor is osztotta eme érzésben, az író Páskándi Géza – akit a börtönviselt évek kényszerítettek Erdély elhagyására – ugyancsak megérezte. Nem véletlen, hogy éleselméjűséggel éppen ő tapintott rá, az 1989-es leányfalui kiállítást bevezetvén, az őrzés – a szemünk által félig-meddig még ép „egész” képpé álmodásának – fontosságára.

„Kádár F. Tibor (az alkotó akkor még megkülönböztette magát a többi Kádár Tibortól – Sz. L.) festményei, rajzai: utolsó pillanat a kiüresedés, a szétszórás előtt. Még büszke a kalotaszegi főkötő, még nincsenek az Etnosznak népviseletei, »mocskos rongyai«, még él a ballada itt-ott, és festőnk drámaian, expresszíve, mint a valóban történelmi színpadon, a zord szelek, idők világát hozza elibénk. Adyval szólva: *Feszület, két gyertya, komorság*. Siratóasszonyok állnak tán mindenütt: tetemrehívást várnak, hogy tudják, mit kell elsíratni végül is. Vagy éppen síró önmagunkat? Ilyen maga az Etnosz, a természete. Itt még felpirkadnak a közösség szertartásai, ünnepek... Húsvét... Búcsújárás... kenyérszegés, tánc s a templomok. A behavazott Farkas utcai.” S a kis esszé utolsó mondata: „Kádár F. Tibor azt teszi, amit kell: fenyegetőn tornyosít reményt.”

Balladai hangoltság? Az is. Az erdélyi lélek azért szántotta föl, az eke élességénél nagyobb pontossággal, a földet – Kallós Zoltán legjobb adatközlője, a klézsei Miklós Gyurkáné Szályka Rózsa ezt ösztönszerűen tudta –, hogy kivilágoljon a mítosz valósága. Avval, hogy a Földanya, mindnyájunk szülője, berendezte magának a kozmoszt, az embert a föld (búza, élet) részévé tette. Festőnk mitikus kirándulásában, megannyi Földet tartó Atlaszt álmodván magának, a félfigurális foltok zárt némaságát emelte talapzattá (*Föld-oltár I.*), kihasználván a fehér és a barna közti kontraszt robbanását is. Az oltár, mint tudjuk, szakrális közép-pont, az Istennel való kapcsolattartás legfőbb eszköze. S az organikus élményt csaknem konstruktív szerkezetben élővé, a jelzésszerű pontok ellenére is komor méltósággá avató festménye, a *Népvisélet* pedig avval üt el az ilyesfajta témák szokványos megidézésétől, hogy a különféle emlékezésrétegek színskombinációja egyúttal drámai létigazságot sejtet: múltban a jövőnk.

A festő életművében könnyű fölfedezni, hogy az ábrázolt – szó se róla, érzékenyen, sőt tetszetősen ábrázolt – látványvilág (amely a Páskándi által említett toposzokat tartalmazta) miként fordult át, jóllehet nemegyszer egymás mellett menetelve, balladai és társadalmi létigazságok tükrözőjévé. Ennek az átváltozásnak rajzilag egyszerűbb változatai is vannak – lásd a paraszti gazdálkodásból jól ismert jármot jelentésszerű triptichonná avató *Kalodát*, illetve a bonyolultabb térszerkezetű, a bedeszklázás révén drámai kiáltássá növvő *Kapu II.* című (vegyes technikájú?) festményt –, és olyanok is, amelyek a rajzi virtuozitás (folt, vonal, korpusz) sejtelmével összetettebb mondanivaló tükrözői (*Ballada I.*).

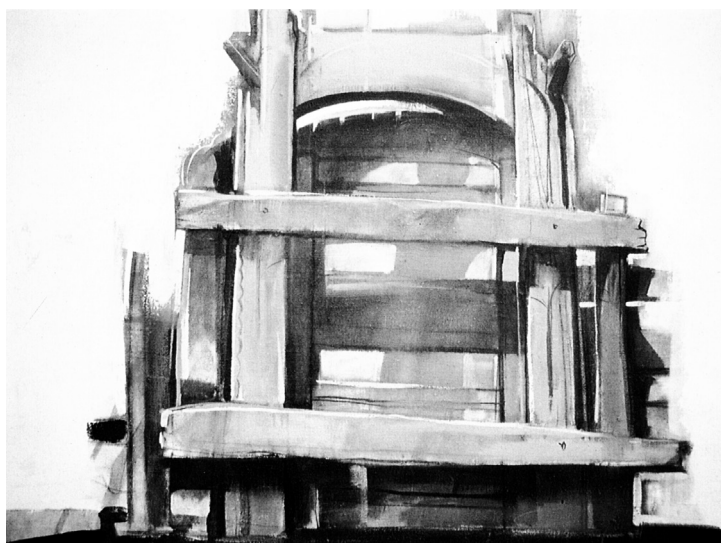
Avval, hogy Kádár a bibliai jelképtárat megnyitotta – életművében a ballada és mítosz legtöbbször együtt hat –, el tudta érni, hogy történés és mese épp a drámai mondanivaló minél érvényesebb megjelenítése érdekében szövetkezzék. A szenvedés legmagasabb fokát, Krisztus kereszthalálát jelképező korpusz így válik a romániai történelem – egyetemesebben a zsarnokot magáról levető igazság – szimbólumává, amelyet a diptichon figuráinak drámai hangoltságú ellentéte csak még jobban erősít (*Temesvár*, 1990).

Ám a *Megfeszített teste* – dráma a drámában – akkor alakul át, megtartván biblikus eredőit, társadalmi-történelmi figurává, amikor a golgotai történés túl lép a bibliai példázaton, és valahol korunk égető valóságában landol. Egyszer a képszerkezetet a diagonálisan elrepülő – elrepülni vágyó? – alak uralja, a mozgással még életessé téve a figurák közti feszültséget (*Közép-Európa I.*), másszor a keresztformát fölvevő – azzá lényegülő – korpusz kerül a fókuszba, méghozzá úgy, hogy a haloványabb, organikus sövénykerítésre hasonlító háttérrel (a táj itt is mindenképp szenvedő hatást kelt) szintén keresztformát alkot (*Közép-Európa III.*). A bravúros tusrajz izgékonny vonalhálója (*Közép-Európa*), amelyben a háromszögletű „sátor” szintén valaminő figurát rejt, ugyan nem magyarázat a fönti nagy hatású lapok képileg kitűnően megoldott drámájára – csupán tematikai a hasonlóság –, de az illúzió túllepő kalauz talán közelebb visz az életünket meghatározó földrész (földrész mint társadalmi valóság) bonyolultságának az értelmezéséhez, rejtélyének megvilágításához.

A grafikai kifejtést, áldozván a költői szónak – ami Nagy László esetében mindig erkölcsöt jelent – a művész műveltségélménye is segíti. Az erdélyi grafikusok – éhesebbek lévén a költészetre, a versre, mint másabb körülmények között élő társaik? – sokszor fordultak a képzeletüket meglódító irodalmi példázatokhoz (a régen halott Baász Imrétől – *Kalevala* – a fiatal Részegh Botondig – Kányádi Sándor versei – hosszú a társművészet által önmaguk képét is fölfedező alkotók sora). Kádár Tibor vonalköltészete, a kalligráfiát szintén hangsúlyos elemmé téve, úgy öleli magához a *Csodák csodáját* s a *Medvezsoltárt* s velük együtt a költő Nagy Lászlót, hogy érezni a grafikai lapokból sütő erőt, a mítosz emberségnövelő hatását. Az együttgondolkodás és a klasszikus előtti főhajtás itt nyilvánvaló.

A festőművész akkor is izgalmas, amikor szakrális köröket érint (*Mennybe-menetel*), de még inkább akkor válik elementáris élménnyé eme átváltozása, amikor a *Biblia* kapuit nyitogatja. Ilyenkor visszatér a figuralitáshoz, s a történes maivá tételével a mítoszt a valósággal összeköti. A *Szentírásból* ismert *Máté evangéliumának* veresetei – ezért erős bölcséletünk talpköve – ezerféle okos titkot, a példázatnál erősebb példázatot tartalmaznak. Mikor a festőművész-grafikus nagy hatású lapja címéül – elhárítható-e a zuhanásnak kitett alak fájdalma? – a *Máté 2006*-ot választotta, nagyon is földhözragadt eseményt akart megörökíteni: a hatalom általi megalázottságunkat. Az *Utolsó vacsora* pedig hatalmas tabló; a bibliai elárultatással szemben – nem biztos, hogy mindannyian júdások vagyunk/leszünk – ott a kiéhezettek végtelen serege. A kép két részre van osztva: a klasszikus bibliai történet megidéző esemény felett – kazettákra bontva a hosszú asztalokhoz kényszerült-kényszerített embertömeget – ott az ismeretlen, a Földet elnépesítő áradat szakrálisnak tűnő, bűnbánati menekvése.

Balladai homály? A látomáson túli, némelykor égető valóság.

Kürti László

vonatos vers, haza

szeptemberi délutánon
hová visz e sín pár?
rozsdá pereg a nyomunkban,
jönnék gyalog inkább.
botlanak a ritmusai,
legyint csak a bakter,
aki itt él, tényleg mai?
nem csak árnyék, nap kell!
huzat tépi a hajamat,
zokognak a tájak.
életem kisiklik, hogyha
téged ma se látlak.
nyírmihálydi, gelse, jaj, de
messze még a csókod.
nem üti az időt dante,
főhőse csak hortyog.
eldöcög az ifjúságom,
s mikor őszbe érek,
vár-e még rám a virágom,
vagy elhagyott végleg?

akit sosem várnak

ez a rend, itt, nem az én szabályom,
mégsem kérem rajtatok ma számon.
a szabadság fehéringes hóhér,
nem ülök babéron, hasznon, lóvén.

az, hogy tenyeremből gazok esznek,
csontos kezem jó lesz fegyelemnek.
nincs többé már haza, remény, jóság,
mindent felzabált a vak valóság.
utcazenészt nincs, ki befogadna,
combom közt ezt kongja üres kanna.
szánd meg e szép koldust szerelemmel,
hitet bízni rám isten már nem mer.
pánik, ha új rohamokban támad,
boldog lesz az, akit sosem várnak.

Máté (olaj, 2006)

Korrektül egymásról és a kormány földügyi törvénycsomagjáról

Viszontválasz Tanka Endre, egy hajdani MSZMP-s párttag kisstílu, alaptalan vádaskodásaira

A *Hitel* a magyar sajtótermékek sokaságában szellemisége, színvonala, tartalmi sokrétősége, a közügyek iránti elkötelezettsége révén üde színfoltnak számít. Tapasztalataim szerint nemcsak a jobboldali beállítottságú olvasók veszik szívesen kezükbe a folyóiratot, hanem politikai hovatartozástó függetlenül az intellektuális egyének jelentős része is. Ezért is esik nehezemre nem minden tekintetben közügyeknek számító dolgokról írni. Tanka Endrének (az egyszerűség kedvéért a továbbiakban T. E.) e folyóirat 2013. februári, valamint a júliusi számában megjelent írásai mellett azonban nem lehet szó nélkül elmenni. Az ő első írására a *Hitel* júniusi számában adott válaszomra T. E. a folyóiratokra nem jellemző gyorsasággal már a következő, júliusi számban reagált/reagálhatott. Bízva abban, hogy a Tisztelt Szerkesztőség a korrektség elvén alapulóan helyt ad elsősorban a legutóbbi írásával kapcsolatos észrevételeimnek, a későbbiekben már nem kívánok T. E.-vel, illetve az ő szakmainak álcázott, inkább politikai prekoncepció jegyében született, személyeskedő megnyilvánulásaival foglalkozni. Én ugyanis azon nem kis számú agrárpolitikával, agrárgazdasággal, agrárjoggal foglalkozó szakemberekhez tartozom, akiket pártpolitikai hovatartozástó függetlenül nem érdekelnek T. E. doktriner írásai. Ugyanakkor érthető, hogy a kormányzat nem mehet el minden esetben szó nélkül azok mellet a publikációk mellett, amelyek esetenként célzatosan rosszindulaton alapulnak, és ilyen formában támadják a jelenlegi agrárpolitikát és a vele kapcsolatos jogszabályokat. Egy tekintetben egyet kell értenem T. E.-vel, hogy a korábbi és a jelen írásaim felkérésre, de nem megrendelésre készültek. A felkérés agrár-közigazdasági, szakmai válaszra szóltak, így az általam leírtak az én véleményemen alapulnak, de egyben a Vidékfejlesztési Minisztérium szakmai és politikai álláspontját is tükrözik. Más oldalról közelítve a dolgokat, én a mindenkori feletteseim iránti, a moralitáson, korrektségen és szakmaiságon alapuló lojalitást soha sem tévesztettem össze a szervilizmussal.

Dr. habil. ALVINCZ JÓZSEF, a közgazdaságtudomány kandidátusa, c. egyetemi tanár, a Vidékfejlesztési Minisztérium politikai főtanácsadója.

Meg szeretném jegyezni, hogy – tiszteletben tartva a folyóirat-szerkesztési, az egyes írások megjelentetésére vonatkozó, általam nem ismert szempontjait – nem tartom szerencsésnek, hogy súlyos szakmai tévedéseket tartalmazó és egyben otromba stílusú, „publikációk” bekerülhetnek a *Hitel*be, mint amilyen T. E.-nek előbbiek tekintetében a 2013. januári, valamint az utóbbi vonatkozásában a júliusi lapszámban szereplő írásai. A *Hitel* széles körben elismert, de nem egy tudományos – és főleg nem agrárökonómiával, agrárjoggal foglalkozó – folyóirat. Mindebből következik a szakmai alapon vett lektorálás hiánya. Így érthető, ha valaki a tudományos és egyéb címeit feltüntetve beküld egy írást a szerkesztőségbe, akkor azzal zöld utat kap. Ugyanakkor nem szerencsés, és a kiadvány presztízsét szükségszerűen rombolják az ilyen publikációk.

T. E. cikke, annak stílusa bolsevista jegyekben fogant. Ezzel kapcsolatosan az ismert mondást említhetjük meg: a stílus maga az ember. T. E., a több évtizedes MSZMP-tagsága alatt alaposan elsajátította a tények semmibe vételén alapuló publikálás módszerét. Szomorú, hogy a *Hitel* ilyen szakmainak álcázott személyeskedő dühöngésnek helyet adott.

Miért kell ezt mondanom? T. E. által elsősorban e folyóirat júliusi számában írottak nem minden tekintetben számítanak közügynek. Sőt, a személyemmel kapcsolatos dolgok, még ha azok igazak volnának is, kimondottan nem releváns részei az alaptémának (mármint a „Földügyi törvénycsomag”-nak). Azok nem minősíthetők másként, mint rosszindulatú, minden alapot nélkülöző vagdalkozásnak. Én a júniusi válaszcikkemben tételelesen, egzakt és mindenki számára ellenőrizhető módon cáfoltam T. E.-nek a *Hitel* februári számában közzétett, többségében súlyos szakmai – agrárpolitikai és agrárgazdasági – tévedéseket és pontatlanságokat tartalmazó, összességében szakmaiatlannak minősülő állításait. Hangsúlyozni szeretném, nem a szubjektivitás kategóriájába tartozó véleményével vitáztam, hanem a valós helyzetet nem tükröző állításainak a valótlanóságát bizonyítottam. Írásomat olvasva, az Agrárgazdasági Kutató Intézet (AKI) korábbi főigazgatója, dr. Udovecz Gábor, az MTA doktora, neves agrárközgazdász – aki mellesleg T. E. főnöke is volt – azt mondta nekem, hogy 10:0 a javamra. Úgy vélem, T. E. sarokba szorítottsága tudatában, helyzetének ellensúlyozása céljából kezdett bele a vagdalkozásokba, amelynek stílusa általam jól ismert bolsevista múltjából is következik. Ezért a későbbiek során szakmai tételeire részleteibe menően már nem kívánok visszatérni. Korábbi válaszómban minden tekintetben az objektivitásra törekedtem. Szubjektívnek talán csak az a megjegyzésem tekinthető, amely szerint ő a mostani helyzetéből – pontosabban helyzeten kívülségéből – eredően egy sértődött ember. E véleményemről a róla később írottak alapján alkothat majd véleményt a Tisztelt Olvasó.

Válaszómban a T. E. által rólam írottakra nem kívánok különösebb hangsúlyt helyezni. Sértő és egyben valótlan megjegyzéseit „életrajzom” kiegészítésével, valamint az ő szakmai-politikai múltjának a bemutatásával – a kettő egybevetésének a felkínálásával – kívánom a Tisztelt Olvasó számára értékelhetővé tenni.

Mielőtt főként ez utóbbira, T. E. pályájának kellemesnek semmi esetre sem nevezhető ismertetésére rátérnék, vegyünk egy mély levegőt. Az ilyen vagy az ehhez hasonló jellegű munkák az embernek sem a tudományos presztízsét nem növelik, sem publicisztikai élményt nem nyújtanak. Némi pozitívuma mégis volt a T. E.-vel való kényszerű csatározásomnak. A *Hitel* 2013. júniusi száma a Weöres Sándor-centenárium jegyében készült. Találók a lapszám főcíme is: Aki kergetőzött a szavakkal. Megtisztelőnek tartom, hogy előző írásom ebben a lappéldányban jelenhetett meg. Eszembe jutnak hajdani irodalmi élményeim, a nagy költő *Psyché* című verses regénye és annak Bódi Gábor kiváló rendezésű film változata, kiemelten a film főszereplő nője, Patricia Adriani, a mediterrán, latin/olasz nő szépségideál egyik akkori megtestesítőjének a képe. És Weöres Sándor korához mérten is idősnek tűnő, kissé recsegő hangon adott hajdani válasza a televízióban, amikor megkérdezték tőle, kiket tart a legnagyobb magyar költőknek. Ő, mindenki meglepetésére, a várt nevek felsorolása mellett azt mondta, „...és Ungvárnémeti Tóth László”. Nos, ennyit a T. E.-vel áttételesen kapcsolatba hozható dolgok pozitív hozadékaról. A magyar nyelv virtuóza által keltett hajdani esztétikai élmény gondolati síkon történő felelevenítése kissé ellensúlyozza a jelen feladat fárasztó és undort keltő voltát. Mert most nem egy Ungvárnémeti Tóth László lelki alkatát magán viselő poétikus humanista személyről (akit egyébként a filmben Cserhalmi György alakított igen kiválóan), hanem egy bolsevista habitusú, hajdani MSZMP-s párttagról kell szólnom. A költő szavakkal való játékos kergetőzése helyett T. E. fondorlatos taktikájából eredően, az ő tettenérését követően mindig másról szóló állításainak a szükségszerű cáfolata jelentheti a kergetőzést.¹ Kényszerűen térjünk tehát vissza a jelen írás indítékai-

1 Az elmondottakat jól bizonyítja T. E.-nek a *Magyar Nemzet*ben a földügyi szabályozással kapcsolatos megnyilvánulásai. „Gondolatok az új földforgalmi törvényről” címmel jelentetett meg írást 2012. október 29-én. Ő tehát már akkor beszélt földforgalmi törvényről, amikor az még el sem készült. (Csak emlékeztetőül: A mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló jogszabályt a Magyar Országgyűlés 2013. június 21-én fogadta el.) Az általa „megismert” törvénykonceptió egyik változatáról ő már úgy nyilatkozott, mintha az lett volna a későbbi törvény. A törvénytervezetben feltüntetett vállalkozási formákhoz – úgy, mint östermelő, egyéni vállalkozó, családi gazdaság, társas gazdaság – rendelt birtokmaximumokat helytelenül értelmezte. Ugyancsak nem állta meg a helyét az egyéni, illetve a társas gazdaságok közötti foglalkoztatási arányszám sem. Amikor én a Vidékfejlesztési Minisztérium megbízásából „Világos és méltányos birtokpolitikai célok” címmel a *Magyar Nemzet* 2012. november 12-ei számában reagáltam, bebizonyítva T. E. említett írásában levő súlyos szakmai tévedéseket, akkor ő egy hétre rá, mintegy viszontválaszként, reagált a lap publicisztikai rovatában „A törvénytervezet jogalapjának fogyatékosai” címmel. Írásának tartalmi elemeivel most nem kívánok foglalkozni. (Még akkor sem, ha állításai nem is voltak helytállóak.) Azt viszont hangsúlyozni szeretném, hogy ő ebben a cikkében egészen másról szolt, mint ami az előző írásával kapcsolatosan részemről a kifogás tárgyát képezte. Az elmondottak alapján úgy gondolom, nem kell külön bizonyítgatnom, milyen etikátlan vitapartner T. E. Talán az ő mentségül szolgálhat, hogy fiatal korától kezdődően egy bolsevista típusú pártban szocializálódott (Kádár határozta így meg az MSZMP-t), amely politikai szervezettől – beleértve a jelenleg is létező utódszervezetét, az MSZP-t is – sosem volt idegen magatartásforma a tisztességtelenségen alapuló, sőt az egyben lételeme volt, illetve most is az.

hoz, először a T. E. által rólam írottakhoz, pontosabban egészítsük ki azokkal a rám vonatkozó dolgokkal, amelyekről ő ismeretek hiányában nem tesz említést, vagy pedig a tudatos dezinformáció érdekében állítja azok ellenkezőjét.

Részleges önéletrajzom kiegészítése

Elsősorban azokról a velem kapcsolatos dolgokról szeretnék szólni, amelyek önmagukban cáfolják T. E. rám vonatkoztatott, minden alapot nélkülöző otromba, dehonesztáló jelzőit, a „megélhetési”-t. Kezdeném azzal, hogy a Szentendrei Ferences Gimnáziumban érettségiztem 1970-ben. Ezt azért tartom szükségesnek megemlíteni, mert ez a körülmény akkor eleve befolyásolta, illetve eldöntötte az ember pályaválasztásának a lehetőségeit. Az idősebbek közül nyilván sokan tudják, hogy azok, akik a kommunizmus ideje alatt az állam által engedélyezett 8 katolikus gimnázium valamelyikében érettségiztek, azok továbbtanulási lehetőségei mindenhol korlátozottak voltak, sőt egyes pályák – így például a jogi, a bölcsész, a tanári stb. – már szóba sem jöhettek.² Túlzás nélkül leszögezhetjük: ez a körülmény a legtöbb hajdani egyházi iskolás diák szakmai karrierjét, egzisztenciájának alakulását még a „rendszer váltás”-on is átnyúlóan mind a mai napig negatív irányba eldöntötte. Úgy gondolom, ez a helyzet már fiatal koromban is kizárta a megélhetési jelzőnek való megfelelésemet, annak a rám való aggatásának a hitelességét.

Fontos dolognak és egyben szükségesnek tartom megemlíteni, hogy T. E.-től eltérően a hajdani állampártnak, de még az ifjúsági szervezetei semelyikének sem voltam a tagja, és ugyanez érvényes a nővéremre, valamint értelemszerűen a párttagságot illetően néhai szüleimre is. Sajnos ilyeneket nagyon kevés személy mondhat el magáról, illetve a családjáról, beleértve T. E.-t is, aki eddigi életének a nagy részét az állampárt inkubátora alatt töltötte.

Szakmai munkásságomról röviden: 8 év vállalati gyakorlatot követően – amelyen túl, azt megszakítva, még 24 hónapos sorkatonai szolgálatot is töltöttem Marcaliban, ahova nagyjából a rendszer szempontjából valamilyen priusszal rendelkező személyeket vittek (az én esetemben az egyházi gimnázium mellett a sorozáson viselt, nyaklánc keresztrel volt, amelyet a sorozóbizottság elnöke szóvá is tett) – tudományos kutatóként, illetve egyetemi oktatóként tevékenykedtem 27 éven keresztül. Politikai nézeteim miatt kellett eljőnnöm a mezőgazdaságból, mivel tsz-munkahelyemen helyi kommunisták feljelentettek a megyei pártbizottságnál és a munkásőrségnél.

2 A kommunista rendszer sátáni terve az volt, hogy látszólag biztosítja a vallásszabadságot, és ennek egyik jelül – igen csak korlátozott számban – engedélyezte a 8 katolikus gimnázium működését. Ugyanakkor a továbbtanulási lehetőségek erős korlátozásával, illetve annak kizárásával olyan helyzetet kívánt teremteni, hogy e miatt lehetőleg minél kevesebben menjenek katolikus gimnáziumba, és ez által ezek az intézmények lehetetlenüljenek el. A kommunisták tehát alantas módon, bokszyelven szólva, velük kívánták bedobni a törölközőt. Ördögi tervük szerencsére nem járt sikerrel, mert e téren csak részsikereket tudtak elérni.

A mostani kormányciklus elején – a 2010 őszén – jöttem a Vidékfejlesztési Minisztériumba dolgozni. E mellett jelenleg is folytatok egyetemi oktatói tevékenységet. Publikációim, amelyek közül a lektorált (könyvnek minősülő) tanulmányok száma 24 – amelyek közül 5-nek a kizárólagos, 19-nek pedig a társszerzője vagyok, az általam szerkesztett tanulmányok száma 9 – meghaladja a 160-at. A rám való, eddig összegyűjtött független hivatkozások száma 118.³

A Professzorok Batthyány Köre által 2005-ben megjelentetett Szent István Terv 42 fős szerzőgárdájának egyike vagyok.⁴

Alapító tagja voltam a Kereszténydemokrata Néppártnak (1989), a FIDESZ Polgári Szövetségnek – illetve jogelődjének – 1997 óta vagyok a tagja. A párt szakmai és politikai munkáját – ezen belül is a Mezőgazdasági Kabinetét – 1994 óta segítem. Az első Orbán kormány idején tagja voltam a miniszterelnök úr által létrehozott és általa személyesen vezetett ún. „Földbizottságnak”. E mellett tanácsadója voltam dr. Vonza András Földművelésügyi és Vidékfejlesztési miniszternek is.

T. E. – bár ha úgy lett volna, ahogyan azt ő írja, akkor sem volna hozzá semmi köze – a FIDESZ-ből való állítólagos kizárásomról ír. Nos ennek a légből kapott állításnak az égadta világon semmilyen valóságalapja sincs. Sőt, önhittség nélkül állíthatom, a párt, amely megbecsülésével övez engem, mindenkor kiállt mellettem, én pedig mellette.

Politikai, illetve szakmapolitikai nézeteimet minden körülmények között meg mertem vallani. Az elmondottakat mások mellett alátámasztják közírói tevékenységem során született publikációim is. Előbbivel kapcsolatosan elég, ha csak Schmidt Pál volt köztársasági elnök plágiumügyével foglalkozó íráso-

3 Elmondottakat azért tartottam szükségesnek megemlíteni, mert T. E. a *Hitel* júliusi számában a szememre veti, hogy milyen kandidátus az, akinek egyetlen egy könyve sem jelent meg. Arról, hogy ő milyen formában lett kandidátus, arról majd a későbbiek során teszek említést. Másrészt a kandidátusi tudományos fokozat elnyerésének nem volt követelmény könyv megjelentetése.

Nem releváns része a témának a hazai szakkönyvek megjelentetésével összefüggő kérdéseknek a tárgyalása. Ha viszont T. E. a témához oda nem illően velem kapcsolatosan már szóba hozta azt, akkor – nem utolsósorban az általa írt könyvek miatt – célszerű néhány szót erről is szólni. Ma egy szakkönyv megjelentetésének elsősorban nem komolyabb tudományos teljesítményre van szükség, hanem sokkal inkább pénzre. A kiadók ugyanis gyakorlatilag minden művet megjelentetnek, ha az által már előre – tehát a könyvek későbbi eladásától vagy el nem adásától függetlenül – kalkulálható módon hasznuk fog származni. Tudományos opponenst pedig (főleg némi ellenszolgáltatás fejében) igen könnyen lehet találni. T. E. egyik könyvének „szakmai bírálója” a későbbiekben említésre kerülő Nagy Bálint, aki nemhogy nem agrárjogász, de még agrárközgazdász sem. Az elmondottak egyben rávilágítanak a hazai tudományos élet több sebből is vérző, igen sok esetben intézményesülten jelentkező etikátlan voltára.

4 Szerkesztők: Pálincás József, Lovas Rezső és Náray-Szabó Gábor akadémikusok. A nevezett tudományos egyesület 2003. május hóban Hódmezővásárhelyen a Szent István Terv készítése kapcsán megtartott kihelyezett ülésén én tartottam a vitaindító előadást *Agrárkérdések, alapkérdések, a termőföld* címmel.

mat említem meg,⁵ a szakmámmal összefüggő dolgok kapcsán pedig a balliberális kormányok alatt megjelentetett, elsősorban a családi gazdaságok melletti kiállásomat tanúsító publikációimat szeretném megemlíteni.⁶ Tudományos előmeneteletem kockára téve írtam a génmanipuláció, illetve annak gyakorlati alkalmazását szorgalmazó prominens személyei ellenében.⁷

Miután személyes értékelést és megszólítást kaptam e folyóirat hasábjain, engedtessek meg nekem is a személyes értékelés.

Prof. dr. Tanka Endre, az MTA doktora szakmai-politikai életútjának fontosabb állomásai

T. E. fiatal jogászként került az Igazságügyi Minisztériumba (IM), majd lett dr. Szénási Géának, Kádár leghírhedtebb legfőbb ügyészének a személyi titkára. (Úgy gondolom, nem kell külön magyaráznom, akkortájt ki tölthetett be ilyen posztot a legfőbb ügyész mellett, amikor annak környezetében még a takarítónő személye is politikai kérdésnek számított.) Az IM-ben pártfunkciókat is betöltött. Jogi pályája során hosszú éveken át ügyészként tevékenykedett. Pályájának későbbi állomása a Szövetkezeti Kutató Intézet volt, ahol mint tudományos kutató tevékenykedett.

T. E. az 1980-as évek közepén érkezett előbb említett munkahelyéről igen magas szintű pártajánlással az AKI-ba. Ezt a körülményt az intézet főigazgató helyettese, neves agrárközgazdász, aki a Horn-kormány ideje alatt az MSZP-nek volt a szakértője, a rendszerváltást követően többször is, revolverezés gyanánt, megpróbálta felhasználni az intézet jobboldali beállítottságú kutatóival – és azok közül is elsősorban velem – szembeni érvrendszerében. T. E. az MSZMP 1989 őszén történt összezuhanásáig annak a tagja volt.

T. E. magas tudományos fokozatát a Horn-kormány ideje alatt benyújtott, a magyar földjog történeti fejlődésének elemzése tárgyú értekezését követően, az MTA Doktori Tanácsa többedszeri megismételt szavazása alapján nyerte el. Meg kívánom jegyezni, hogy ezt megelőző kandidátusi fokozatát aspirantúra keretében nyerte el. Ami annyit is jelentett, hogy gyakorlatilag minden komolyabb tudományos előélet nélkül válhatott tudományosan minősített személlyé.⁸

5 Egy plágiumügy margójára. *Magyar Hírlap*, 2012. március 30. Publicisztika rovat. Írásomat az m1 Ma reggelben szemlézték.

6 A rendszerváltás és a családi gazdaságok. *Magyar Nemzet*, 1997. november 29. Publicisztika rovat.

7 GMO – akadémiai lobbí. *Magyar Hírlap*, 2011. szeptember 3. Publicisztikai rovat. Ezt az írást is szemlézték a m1 Ma reggelben.

8 A rendszerváltást követően a tudományos minősítésből – mármint annak a megszerezhetősége tekintetében – fokozatosan kivezetett kandidátusi fokozattal szemben az volt a legfőbb ellenérv, hogy az a szovjet tudományos minősítés része. Más megközelítésben, a hajdani magyar tudományos minősítést a nyugat-európai, illetve az USA minősítési rendszerével kívánták kompatibilissé tenni. Ezért felszámolták az addig sem automatikusan szerezhető

Tekintettel arra, hogy az akadémiai doktori disszertációját a balliberális Horn-kormány alatt nyújtotta be, ezért tudományos vizsgálódását a Kiegyezés időpontjával zárta le. Mindezekből eredően disszertációja tulajdonképpen egy agrárjogtörténeti torzóvá vált. Ez volt elsősorban az oka annak, hogy bár az értekezésének a bíráló bizottságában olyan baloldali, illetve balliberális tudományos személyiségek foglaltak helyet, mint Domézy Györgyné, Süveges Márta, Halmai Péter, az MTA Doktori Tanács csak kierőltetett módon ítélte meg a számára az említett címet.

T. E. a rendszerváltást követően, de főképpen az után, hogy 2002 végén az AKI-ból nyugdíjba vonult, és lett a Károli Gáspár Református Egyetem Civilisztikai Tanszékének a főállású professzora, nagyszámú és döntő mértékben földjogi kérdésekkel foglalkozó publikációiban vált ismertté, de csak egy bizonyos igen szűk, „jobboldali” kör számára szakmailag elfogadottá. Bár óriási a nézetkülönbség idehaza a kisszámú, valódi tudományos presztízzsel is bíró jobboldali, valamint a döntő többséget kitevő baloldali-liberális agrárközgazdászok és agrárjogászok között, T. E. személyének a megítélését illetően a két tábor tekintetében alapvetően nézetazonosság tapasztalható. Ugyanis egyik fél sem tekinti őt szakmailag fajsúlyos személynek. Tanka Endre az elmúlt évek során szinte valamennyi rendszerváltást követő jobboldali párt háza táján – így a MIÉP-nél és a Jobbiknál is – szakértőként feltűnt.

T. E. prof. dr. Ángyán Józseffel és dr. Nagy Bálinttal (ő a rendszerváltás előtt a VM elődszervezetének, a MÉM Növényvédelmi Főosztályának volt a főosztályvezetője) néhai prof. dr. Veress Lászlónak, a Debreceni Agrártudományi Egyetem juhtenyésztéssel foglalkozó professzorának – aki korábban Kaposváron párttitkár is volt – a révén befurakodtak a Professzorok Batthyány Körébe (P. B. K.), mint tagok, illetve mint tanácsadók. Ezen kívül T. E. még a Százak Tanácsának is a tagja lett.⁹ Az agrárpolitikával kapcsolatosan a mostani kormányt oly gyakran a kellő szakmaiság hiányát tükröző megnyilvánulásai alapján nyugodtan ne-

egyetemi doktori (dr. univ.) – az ún. kisdoktori – címet és az MTA által adományozott kandidátusi fokozatot, és a kettőt „egyesítve” létrehozták az egyetemek hatókörébe utalt PhD fokozatot. Mindezek ellenére a magyar tudományos minősítésnek, illetve az annak következményét képező tudományos fokozatoknak továbbra is megmaradt az öszvér jellege. Tőlünk nyugatabbra – beleértve az Atlanti óceán túloldalát is – ugyanis nem létezik az idehaza agyonfavorizált MTA doktora fokozat, amelyet megegyezően a kandidátusi fokozattal szintén a szovjet tudományos minősítési rendszerből vettünk át. (Az elmondottak is jó példái a rendszerváltás utáni időszakot illetően a társadalmi-gazdasági élet számos területén fellelhető felemás megoldásainak.) Másrészt azt is meg kell jegyezni, hogy a hajdanában nem aspirantúra formájában megszerzett kandidátusi fokozat a tudományos teljesítményt illetően az esetek túlnyomó többségében messze meghaladta a jelenlegi PhD fokozatét. (Aspirantúra formájában a hajdani tudományos minősítetteknek hozzávetőlegesen nem több mint a 10%-a jutott a kandidátusi fokozathoz.)

9 Veress László debreceni illetékességű professzorként férközött Pálinkás Józsefnek, az MTA jelenlegi elnökének a PBK akkori, ugyancsak Debrecenben tevékenykedő elnökének a bizalmába – aki az említettek politikai múltját és szakmai tevékenységüket nem ismerte –, és így alakulhatott ki az említett személyeknek „szakmai” hegemoniája.

vezhető szakmai-politikai két gittegyletben ma ők számítanak a meghatározó agrárpolitikusoknak úgy, hogy közöttük egyetlen agrárközgazdász, illetve ilyen tudományos múlttal rendelkező személy sincsen. Talán nem kell külön hangsúlyoznom, hogy T. E. -nek és társainak az említett jobboldali elkötelezettségű egyesületekben/csoportokban elfoglalt helye, nem utolsósorban az ő politikai-szakmai múltjuk következtében, egyben – lehangoló módon – minősíti is azokat.

T. E. munkásságáról mindennemű negatív elfogultság nélkül megállapíthatjuk, hogy az gyakorlatilag teljes mértékben híján van a realitásoknak és a valóság ismeretének. (Meg vagyok győződve róla, hogy ő az utóbbi 20-30 évben személyesen egyetlen mezőgazdasági vállalatnál, családi gazdaságnál sem járt.) Nyugodtan lehet őt „aszfalt agrárjogásznak” nevezni.) Szakmailag elismert agrárjogász barátaimmal és még sokan másokkal róla az a véleményem, hogy T. E. gyakorlati hasznosságú bíró munka elvégzésére tulajdonképpen alkalmatlan. Ő az agrárjogászok között mint agrárközgazdász, utóbbiak szakmai társaságában pedig agrárjogászként igyekszik eladni magát. Figyelmen kívül hagyva T. E.-nek az ismertetett, nem akármilyen politikai múltját – amitől én, és sok valódi jobboldali beállítottságú személy soha nem tudunk elvonatkoztatni –, ezért sem lett volna szerencsés, ha prof. dr. Ángyán József szándékai szerint a Vidékfejlesztési Minisztériumba tudta volna őt politikai főtanácsadónak hozni.

T. E.-nek a politikai főtanácsadói posztra felkérésének az elmaradása el nem múló sebeket okozott. Ez is oka a jelenlegi kormány agrár/föld politikáját bíráló, mindennemű megalapozottságot nélkülöző, szakmaiatlanságot tükröző, de annak álcázott megnyilvánulásainak, amely mögött alapvetően az ő sértődöttsége húzódik meg.

Ezt támasztja többek között alá, hogy prof. dr. Ángyán Józsefnek, a VM akkori parlamenti államtitkárának 2010 nyarán a vele kapcsolatos elképzeléseit alapul véve hangoztatta, hogy neki a minisztériumban földügyi kérdésekben meghatározó szerepe lesz. Mindannyiunk szerencséjére ez nem így lett!

T. E.-nek a rá általánosságban is jellemző gátlástalanságát, etikátlan magatartását jól jelzi, hogy az AKI-ban hajdanában által készített két tanulmányának a vitája során is az érintettek nagymérvű plagizációval vádolták meg őt.

Úgy gondolom, a T. E. életútját olvasóban talán még a kérdés sem merül fel senkiben, miért volt ez a nagy pálfordulás nála a „rendszerátalakítást” követően. Nyilvánvalóan azért, mert az ő mindig megélhetési szempontok motiválták. És ez vele kapcsolatosan most sincsen másként.

T. E. a 2013. januári *Hitel*-ben megjelent írását ezzel a mondattal zárja: „Isten óvja Magyarországot.” Nos azon túl, hogy egy ilyen horderejű (jellegű) téma kapcsán nem illik egy ilyen fennkölt, szakrális tartalommal bíró mondatot leírni, ez a záró akkord meglehetősen bizarr is. Ez a mondat egy olyan ember képmutató magatartásáról tanúskodik, aki évtizedeken keresztül egy ateista pártnak volt a tagja.

Agrárpolitika, agrárgazdaságtan, agrárjog

Az agrárgazdaság a termelés biológiai, műszaki-technológiai alapjain, valamint azok gazdasági racionalitásán és nem utolsósorban azokhoz kötötten a politika értékválasztásán nyugszik, amelyeket az agrárjog foglal szabályozási keretbe. Más megközelítésben az agrárgazdaságot két metszetre – természeti-technikaira, illetve társadalmi-gazdaságira – bontható rendszerként értelmezhetjük. Az agrárgazdaság jogi és közgazdasági szabályozása szempontjából előbbiek messzemenőig történő figyelembevétele mellett utóbbiaknak van meghatározó jelentőségük.

A jog szerepe – bár az kétségtelenül önálló funkcióval is bír – alapvetően az említett összefüggésrendszerben az agrárgazdaság társadalmi-gazdasági viszonyainak jogszabályi keretek közötti meghatározása, amely természetesen annak a politika/kormányzat által kívánatosnak tartott irányba történő alakítását is kell hogy jelentse.

A leírtakat elsősorban a magyar mezőgazdaság sajátosságaiból adódó szabályozási körülményekre való hangsúlyosabb figyelemfelhívás szempontjából tartom szükségesnek hangsúlyozni. Ebből a szempontból kiindulva a „Földügyi törvénycsomagot” befolyásoló körülményeket ok-okozati alapon összevontan lehet és kell is kezelni, illetve értékelni.

Az elmondottakon túl jelen esetben személyes jellegű dolog is indokoltá teszi az agrárpolitika-agrárgazdaságtan-agrárjog hármas egysége közötti kapcsolat kifejtését. T. E. – megfedkezve arról, hogy ő agrárjogász létére a szóban forgó írásában igencsak belemerül agrárgazdasági kérdések boncolgatásába – szememre veti, hogy semmi közöm a joghoz. Nos felvetődik a kérdés: T. E.-nek mi köze van az agrárgazdaságtanhoz mint tudományhoz? Nyilvánvalóan legalább annyira semmi, mint nekem az agrárjoghoz. A mezőgazdaság valós világához pedig sem a múltban sem volt, és a jelenben sincsen köze. Az általa írt ostobaságok legalábbis ezt bizonyítják. Számára az agrárkérdésekkel való foglalkozás nem más, mint szakmai exhibicionizmusának megnyilvánulási formái/lehetőségei. Másrészt, én az agrárjogi kérdések kapcsán minden esetben – korrekt módon – olyan kiváló, aktuális és gyakorlatias tudással is rendelkező agrárjogászok véleményére támaszkodom, mint Kurucz Mihály és Jójárt László, valamint Andréka Tamás és Nagy Olga, akik, szemben az áltudományoskodó T. E.-vel, a gyakorlati jogalkotás során minden esetben meg is mérettetnek. (És semmi esetben sem plagizálok, mint ahogyan azt T. E. esetenként, agrárgazdasági témát érintő munkáiban tenni szokta.) A Nemzeti Ügyek Kormánya ugyanis nem elvont jogelméleti kérdésekre kíván választ adni a termőfölddel kapcsolatos társadalmi, gazdasági kérdéseknek jogi úton történő szabályozásakor, hanem sokkal inkább a nemzeti szempontok érvényre jutását kívánja vele elősegíteni.

Előző válaszomban én elsősorban T. E.-nek az agrárpolitikával, agrárgazdaságtannal kapcsolatba hozható, nem vélemény szinten, hanem tényszerűen bizonyítható helytelen állításával foglalkoztam. Az ő vitát kiváltó tanulmánya ugyanis alapvetően agrárpolitikai, agrárgazdasági jellegű, nem pedig agrárjogi kérdéseken alapuló. Tisztán agrárjogi kérdésben csak az Egyesült Királyság

földjogi szabályozásáról írottakkal kapcsolatosan bocsátkoztam vitába vele. Álláspontom kialakításában alapvetően Kurucz Mihálynak e kérdésre vonatkozó véleményére támaszkodtam. Másrészt, és ehhez még agrárjogásznak sem kell lenni, hogy bárki számára világos legyen: az a körülmény, amely szerint a szigetországban a föld kizárólagos tulajdonosa a Korona, a gyakorlat – vagyis a földhasználat – szempontjából nem több jogi fikciónál. Mert ha ez nem így volna, akkor földforgalom sem létezne az Egyesült Királyságban.

Néhány szót a lényegről

Amint arra korábban utaltam, az egyértelmű és bárki által ellenőrizhető bizonyítottság okán nem kívánok T. E. állításaival kapcsolatosan olyan dolgokról még egyszer szót ejteni, amelyekre már az előző írásomban sort kerítettem. Ezért most a *Hitel* júniusi számában tett kijelentéseinek egynémelyikére kívánok csak reagálni. T. E. tagadja, hogy neki bármi köze is volna az összeesküvés elméletéhez. Nos én ilyet nem állítottam, pusztán azt hangoztattam, hogy a rendszerváltást követő agrárpolitika alakulásáról általa írottak azt tükrözik. Ismerve őt, nyilván le fogja tagadni, hogy nekem ő tett először említést az ún. „rózsadombi paktum”-ról, konkrét neveket is felsorolva annak állítólagos résztvevői közül.

További súlyos szakmai tévedéseiről, mint például arról, hogy a döntő mértékben uniós forrásokból finanszírozott beruházási támogatások T. E. állításával ellentétben nem automatikusan járnak, hanem normatívák, továbbá arról, hogy a kárpótlás, illetve a szövetkezeti földalapképzés során földhöz jutottakat összességében nem, hanem csak egy kis százalékukat lehet(ett) potenciális agrártermelőkként számba venni, talán szólni sem érdemes. Úgyszintén arról sem célszerű vitatkozni, mennyi a regisztrált családi gazdaságoknak a száma, és mekkora a súlyuk Magyarországon.

T. E. – mivel előző írásom állításait sem tételesen, sem egészében nem tudja cáfolni – írásának „Mellőzött megjegyzések” című fejezetében sárdobálással vádol. Bizonyítani próbálja, hogy az üzemszabályozásnak létezne egy hivatalosan elfogadott elképzelése. Ezzel kapcsolatosan figyelmébe ajánlanám T. E.-nek az e témáról a *Polgári Szemle* 3-6. számában általam írottakat. (Annál is inkább így van ez, mivel ebben a kormányzati ciklusban már nem is fog megszületni az üzemszabályozási törvény. T. E. tehát ez esetben is, mint oly sokszor, fantomokkal harcol. Ez a magatartása egyszerűen nevetségessé, másrészt úgyszintén hiteltelenné is teszi őt.)

Ejtsünk néhány szót a sokak által minden szakmai alaposág híján bírált Földforgalmi törvényről. Ez a jogszabály a nem magyar állampolgárok földszerzését illetően sokkal erősebb védelmet jelent, mint a még jelenleg is érvényben levő, többször módosított LV. törvény a termőföldről. Ez utóbbi jogszabály alapján azok az uniós állampolgárok, akik a 2004. május 1-jei EU-s csatlakozásunkat követően dokumentálni tudták, hogy már három éve életvitelszerűen Magyarországon tartózkodnak (laknak), azok minden további nélkül 300 hektárig ter-

jedőn földet vásárolhattak. Érdekes módon az uniós csatlakozásunk óta ezt a jogi körülményt az eddigiéik során tulajdonképpen senki sem kifogásolta. Ellenben most, amikor egy jóval szigorúbb szabályozás született meg, hirtelen megnőtt a földvédők száma. Ráadásul a törvény a ténylegesen mezőgazdasági tevékenységet folytatók fokozott védelme érdekében a hazai földszerzők körét is szűkíti. Földtulajdonhoz alapvetően csak a földműves státus előírásainak megfelelő személyek juthatnak. Ezen túlmenően a földbérleti lehetőségek is keményen szabályozottak.

A magyar mezőgazdaság jövőképre vonatkozóan a „rendszerelváltás” óta permanensen jelen van egy téves nézet. Nevezetesen, hogy a magyar mezőgazdaság földtulajdoni viszonyait és ahhoz szorosan kapcsolódóan a vállalati rendszerét pusztán jogi eszközökkel a megfelelő mederbe lehetne terelni. Amint arról a korábbiakban szóltam, a jognak, ha úgy tetszik, a primátusa előbbiek kapcsán elvitathatatlan. Ugyanakkor azt is egyértelműen le kell szögezni, hogy hosszabb távon pusztán jogi eszközökkel nem lehet hazai kézben tartani a termőföldet. A kívánt cél elérése ugyanis szükségessé teszi a közgazdasági környezet motiváló szerepének a meglétét is. E téren pedig tudvalevően döntő szerepe van az Unió agrárpolitikájának.

Ehhez hasonlók mondhatóak mezőgazdaságunk vállalati rendszerével kapcsolatosan is. Mert míg hajdanában bolsevista módszerekkel az előbbi át lehetett formálni termelészövetkezetekké (hajdani szóhasználatul élve téeszcsékké), addig ugyanez az út a családi gazdaságok tekintetében már nem igaz. Ennek okai pedig több fontos, meghatározó jelentőségű tényező mellett szocializációs tényezőkre is visszavezethetők. Ha tetszik, ha nem, mindannyiunknak el kell fogadnia azt a tényt, amely szerint a zömmel a „rendszerelváltás” után létrejött, sokszor csak nevében családi gazdaságok szocializáltságukat illetően nem ugyanazok, mint a tőlünk nyugatabbra levők. E körülmény, valamint az agrárgazdasági sajátosságok alapján a hazai magángazdálkodói kör, és azok gazdaságainak a jelentősebb része inkább tekinthető családi alapon létező/működő mezőgazdasági vállalkozónak/vállalkozásnak, mint a hagyományos értelemben vett családi gazdaságnak. Ez a folyamat – amelyre az Unió agrárpolitikájának a kezdeti időkhöz viszonyított irányváltása is komoly hatással van – a régi tagországokban is végbemegy, csak hozzánk viszonyítottan mérsékelt ütemben.

Végezetül le szeretném szögezni, meggyőződésem, lett legyen az politikai párt vagy pedig bárki más, aki a földügyi szabályozásban a vázlatosan ismertetett lényegi dolgokat nem ismeri fel, az vagy egyáltalán nem ért a földügyekhez, vagy pedig alantas szándékoktól vezérelve igyekszik a Nemzeti Ügyek Kormányának politikáját – reményeink szerint sikertelenül – lejártni. T. E. eddigi jogszabály-értelmező „tevékenységével”, azok publikálásával ez utóbbiak közé tartozik.

Az őszi 1918 forradalomról és az első köztársaságról

2018-ban lesz az őszi 1918 forradalom győzelmének és az első magyar köztársaság kikiáltásának 100. évfordulója. Mivel a közéletünket megosztó jobb-, illetve baloldali elfogultság mindaddig lehetetlenné tette, hogy 1918–19 története kapcsán érdemi párbeszéd alakuljon ki, valószínűnek látszik, hogy a magyar társadalom nem tud majd méltó módon megemlékezni erről a centenáriumról. Ez annál sajnálatosabb, mert 2018-ban az egész világ, de mindenekelőtt Európa az első világháború befejezésére fog emlékezni, s az országok többsége saját győzelmének évfordulóját fogja ünnepelni. Ugyanakkor a volt vesztes országok is méltósággal emlékezhetnek a vereség utáni megújulásukra, így a németek és az osztrákok az 1918-as forradalmaikra, valamint első köztársaságaik kikiáltására. Hasonlóképpen emlékezhetnek a törökök is akkori nagy átalakulásukra, a modern török állam és társadalom megteremtésére.

Magyarország esetében a helyzet bonyolultabb, mert a köztársaságot megdöntötték a kommunisták és szélsőbaloldali szövetségeseik, a tanácsköztársaság által alkalmazott vörösterorra pedig visszacsapott a fehérterror, aminek következtében egy demokráciahiányos ellenforradalmi rendszer alakult ki. Ekkor vált mind a bal-, mind a jobboldalon elfogadottá az a napjainkig élő helytelen felfogás, mely a köztársaságot összemosza a tanácsköztársasággal. A különbség annyi, hogy a baloldal mindkettőt vállalható örökségnek tekinti, a jobboldal pedig mindkettőt elutasítja mint múltunk szégyenfoltjait.

A megoldás kézenfekvő lenne. Abba kell hagyni a köztársaság és a tanácsköztársaság összemosását. A köztársaság célkitűzései ugyanis időtálló, vállalható örökséget jelentenek: szabadságjogok érvényesülése, parlamentáris demokrácia, szociális igazságosságra való törekvés és nemzeti függetlenség. Mindezt Károlyi Mihály a köztársaság kikiáltásakor így fogalmazta meg: Az „ifjú magyar köztársaság... egyben nemzeti, egyben demokratikus és szociális tartalmú. Ezt a három fogalmat igenis össze tudjuk egyeztetni.” Ezzel szemben a tanácsköztársaság elképzelései teljesen idejét múltakká váltak, és már akkor is zsákutcát

SALAMON KONRÁD (1941) történész, főiskolai tanár.

jelentettek. Ahogy Károlyi írta *Hit, illúziók nélkül* című könyvében: „A magyar proletárdiktatúra végtelenül szerencsétlen és terméketlen kísérlet volt.” E megállapítást azonban, több más hasonlóval együtt, az 1977-es magyar kiadásból kihagyták.

A köztársaság és a tanácsköztársaság közti különbségtétel nehézségét az okozza, hogy az 1919. március 21-én Károlyi nevében hamisított és megjelentetett lemondó és hatalomátadó nyilatkozatot ötven éven át a nyilvánosság előtt senki sem cáfolta meg. Tehát fél évszázad alatt rögzült az a hazugság, hogy Károlyi átadta a hatalmat a kommunistáknak, s ez mintegy betetőzése volt a vörös uralmat előkészítő tevékenységének. Az 1970-es években viszont tisztázódott a kérdés, s a hatalomátadás legendáját a legilletékesebb, Károlyi Mihály is megcáfolta fentebb említett könyvében, az akkor történeteket pedig „kommunista államcsínynek” nevezte.

Az 1918–19-ben történtek tisztázása érdekében mindenekelőtt túl kellene lépni azon a jobb- és baloldalon egyaránt meglevő leegyszerűsítésen, mintha a köztársaság a tanácsköztársaság előkészítője lett volna, s be kellene mutatni az első magyar köztársaság hiteles történetét. A tények többsége ismeretes. Tehát nem az alapkutatás hiánya akadályozza e feladat elvégzését, hanem a mindkét oldalon jelen levő elfogultság.

Első kérdésként az vetődhet fel, hogy Magyarországon miért jöhetett létre a proletárdiktatúra? S itt nem ártana elgondolkodni azon, hogy a köztársaság megdöntéséért és a demokrácia felszámolásáért elsősorban a kommunisták a felelősek, és nem azok, akiknek a kormányzatát megdöntötték. S azt sem árt tudni, hogy a fő bűnös kommunisták a Moszkvától kapott 12 millió koronával megvásárolták a sajtó egy részét, valamint támogatóik tömegét, s felelőtlen uszításukkal az elégedetlenkedő társadalom egyre jelentősebb részét fordították szembe a köztársaság kormányával.

Németországban és Ausztriában viszont sikerült megakadályozni a kommunisták hatalomra jutását. Ennek okára az eseményekre visszatekintő Garami Ernő adott ma is érvényes választ. Németországban és Ausztriában a szociáldemokrata pártok bent voltak a parlamentben, ennek során kapcsolatokat alakítottak ki más pártok képviselőivel. S amikor a válságossá váló helyzetben arról kellett döntenük, hogy szélsőbaloldalivá vált, többségükben egykori párttársaik által képviselt bolsevik példát kövessék vagy a polgári pártokkal együttműködve megőrizzék a demokratikus köztársaságot, ez utóbbit választották. Ellentétben Magyarországgal, ahol a parlamentbe be nem engedett szociáldemokraták döntő többsége hasonló helyzetben inkább a kommunisták mellé állt.

E kérdés kapcsán – Tisza Istvánnal az élen – azoknak a felelőssége is felvetődik, akik miatt a magyar választójogi törvény 1910-ben rosszabb volt, mint 1848-ban. Akkor ugyanis az összlakosság 7,2%-ának volt szavazati joga, ami megfelelt a korabeli európai átlagnak. 1910-re viszont a választójoggal rendelkezők aránya hazánkban 6,4%-ra csökkent, miközben több európai országban 20% körülire emelkedett.

A Károlyi-kormánnyal szembeni vádak közül egyik legmakacsabb, hogy félretette, sőt eltitkolta a számunkra kedvezőbb padovai fegyverszüneti szerződést, amely a magyar határokat tekintette demarkációs vonalnak, s aláírta az ország feldarabolását megkezdő belgrádi katonai megállapodást. Röviden a tények: A győztesek úgy döntöttek, hogy korábbi határozatukkal ellentétben nem lesz külön balkáni fegyverszünet, tehát a Monarchiával az olasz fronton írják alá a balkáni frontra is érvényes fegyverszünetet. Az előkészületek során viszont csak az olasz–osztrák demarkációs vonalat jelölték ki, ezért Wéber tábornok, a Monarchia küldöttségének vezetője megkérdezte, hogy ettől keletre hol fog húzódni a demarkációs vonal. Erre Badoglio tábornok, a győztesek küldöttségének helyettes vezetője szóban azt válaszolta, hogy „a montenegrói és szerb hadszíntéren, valamint Romániával, Ukrajnával és Lengyelországgal szemben a jelenlegi birodalmi határ” képezi a demarkációs vonalat. Ez tehát egy szóbeli kiegészítés volt, amit Wéber jelentett Bécsbe.

A november 4-én hatályba lépett padovai szerződést e napon a Károlyi-kormány is megvitatta, s mivel arról is hírek érkeztek, hogy a szerb csapatok átkeltek a Száván, azaz átlépték a magyar határt, úgy döntöttek, tárgyalni kell az erre hajlandó balkáni főparancsnokkal is. Erről november 4-én táviratban értesítették Franchet d'Esperey tábornokot. Ez a következőket is tartalmazta: „Magyarország a fegyverszünetet az antanttal megkötötte.” Majd hivatkozott arra, hogy Wéber tábornok „távirata értelmében a magyar határ a demarkációs vonal”. Tehát a padovai szerződésbe legelőször a Károlyi-kormány próbálta belemagyarázni, hogy a magyar határ a demarkációs vonal, de ezt a belgrádi tárgyaláson szóba sem lehetett hozni.

Meg szokták fogalmazni azt a vádat is, hogy az őszirózsás forradalom és az első köztársaság nem alkotott semmi maradandót. Valóban kevés eredménye maradt, de ez elsősorban annak a szűklátókörű ellenforradalomnak a következménye, amely a Károlyi-kormányzat minden intézkedését megsemmisítette, még a március 15-e nemzeti ünnepé nyilvánításáról rendelkezőt is. Továbbá azt a több mint három hónap alatt kidolgozott, alapos földreform törvényt, amelynek hatása az 1848-as jobbágyszabadításhoz lett volna mérhető. A különbség az, hogy ez utóbbit az 1849-es Habsburg ellenforradalom nem semmisítette meg, csak megnyirbálta. Azaz a felszabadított jobbágyság kb. egy harmadnyival kevesebb földet kaptak annál, mint amennyit a Batthyány-kormány tervezett paraszti tulajdonná alakítani. Az így keletkezett földéhséget szüntette volna meg az 1919 februárjára megalkotott Buza Barna-féle törvény, amely az ötszáz holdon felüli, kártalanítás mellett kisajátított birtokokból 10-15 holdas családi parasztgazdaságokat akart kialakítani. Ezzel megkezdődhetett volna a magyar társadalom több mint felét kitevő mezőgazdasági népesség polgárosodása.

Végül a trianoni szerződéssel kapcsolatos felelősségről. A párizsi békekonferencián 1919 márciusának végén határoztak az osztrák és a magyar kormány elismeréséről. Április 30-án pedig döntöttek arról, hogy a két országot hívják meg Párizsba. Magyarország meghívását azonban – mivel a kommunista kor-

mányzat a híresztelések ellenére sem bukott meg – elsüllyesztették. Az osztrákok június elején megjelenhettek a békekonferencián, és megtehették utólagos észrevételeiket, aminek következtében számukra kedvező módosításokat értek el, többek közt a Magyarországról fenyegető bolsevista veszélyre hivatkozva megkapták Nyugat-Magyarországot. Magyarország viszont csak 1920 januárjában ismertethette meg az érveit Párizsban, aminek hatására a brit és az olasz miniszterelnök a magyar határok újratárgyalását javasolta, de ekkor már késő volt, mert a németek és az osztrákok meghallgatása után a kijelölt határokat véglegesítették, s 1919. június 11-én kihirdették.

Ha tehát a magyar köztársaság küldöttsége 1919 júniusában bemutathatta volna a békekonferencián azt a már 1919 februárjára elkészített bizonyító anyagot, amivel az Apponyi Albert vezette küldöttség ilyen hatást keltett, minden valószínűség szerint módosíthatott volna az előzetes határokon. A trianoni békeszerződés páratlan súlyosságáért tehát a felelősség – a győztes hatalmak és kis szövetségeik mohósága mellett – mindenekelőtt azokat terheli, akik miatt Magyarország nem jelenhetett meg idejében a békekonferencián, azaz a kommunistákat és szövetségeiket.

Befejezésül: nagyon fontos volna, hogy a magyar nemzet 2018-ban méltósággal tudjon megemlékezni történelmének 100 évvel korábbi eseményeiről. Ha azonban folytatódik a jobb-, illetve baloldal közti, egymást gyalázó ideológiai küzdelem, az európai megemlékezések sorában Magyarország nevetségessé válik.

Szikra János

Féllábú fészken

Éjszaka átszimatoltak újra
a kerten a röföresző sünök.

Fűnyíró tépi a zöldet,
idegszállaimat –
lelki mangrovemocsárban
taposom reggel az üres utca porát.

Elementek mind a megmaradottak
kenyérért, borért, szerelemért,
ócska rabszolgabuszokkal
iskolába az új janicsárok.

Háttal az időben,
hiábavalóságoktól nyögő
hátizsákkal ballagok hazafelé
a mangrovemocsárban.

Falumra gondolok,
gyanútlan kölökkoromra,
az utolsó közép-európai nyárra.

Bűzös iszapfelhőben zihálnak léggököreim.

Szétrobbanhat az agyam,
pontosan érzem,
fölrobbanhat bennem
ez a tojáshéj tavasz is bármikor.

Megszületett-e már a lány,
akiben ezer év múlva megfogam?

Féllábú fészken a gólya
fejéből lenéz rám búsan Afrika.

SZIKRA JÁNOS (1954) Pátkán élő költő. Összegyűjtött versei *Közép-Európai nyár* címmel jelentek meg 2012-ben.

égett egér

hiszek egy
holnap veszek egy sárgarézt
istenben
veszek egy sárgarézt kapukilincset
gondoltam reggel
mikor az ócska alumíniumcsomagra néztem
megvénült sásék a hajdani lakók kezétől
mi is már hét éve nyújtuk
ideje
holnap veszek egy
hiszek-e
veszek egy sárgarézt kapukilincset
megvesztem
nincs pénzem kellene új kapu is már
és zár
gyönyörű sárgarézt zár
csillogjon-villogjon
bűvölje vonzza a színesfém-tolvajokat
jó-e
ha ellopják
miután megvettem
valóban megvesztem
jó-e a sárgarézt zár a tündöklő sárgarézt kapukilincshez
mi illik
mi való
mi passzol hozzá talán a
vas
kihez forduljak mindenható atyám
pedig én hittem
amíg az idő méla bivalypofája
szét nem kérődzte rága
zabálta lelkemben ezt a kapukilincset
(alumínium korpuszok vihorásznak
a lics-locs kis nőstények nyakában
jézuscsontváz és fröccsöntött
rózsafüzér a visszapillantó tükrökön)
ki lát így vissza a múltba ki lát

teremtőm
holnap hiszek-e
veszek-e
hiszek egy veszek egy sárgaréz kapukilincset
pogány csonk bennem a régi

égett egérként ugrál a lelkem
megégett bőrben rohangál

Néz a nagy szem

Néz a nagy szem,
érezem, néz a nagy szem.

Kerítésen és kapun át,
a föld alól, a sejtjeimből,
a velőmből néz a nagy szem.

Mákszemből, a Nagy-Göncölből –
s míg belém néz, belőlem néz,
szívemből néz szívembe

a nagy szem.

Anyámból és fiaimból,
szerelmemből,
a múlt kivájt, vak szemgödréből is ő néz,
a nagy szem.

Lát-e? Szól-e? Vonz? Elűz-e?
Zsugorít vagy magasít-e?
Nem tudom. Nem. Nem hiszem.

Néz,
csak néz a nagy szem.

Töredék barátném sírjára

Terinek

Lehetnék villámvert dodzsem,
hajnali ötkor az utolsó
 atomháború pontos előérzete,
levegőt virágzó őszibarackliget,
önmagam ormán gyöngybogyó,
Vujicsics Tihamér fölrobbant repülőgépe
 Szentendre, Szada, Selmezbánya egén.

Lehetnék macska délután,
nyeles lapáttal agyonvert nyávogás,
 korommély szalicilsóhaj is,
gumigyűrűvel megfojtott parázna befőttesüveg –
lehetnék szűzhártya, celofánzörgés,
zápor utáni ózonremegésben
 létrának támasztott ég.

Ballada és környéke I. (vegyes technika)

Széchenyi István eszméi Szekfű Gyula munkásságában a Trianon utáni Magyarországon

Szekfű Gyula egész történészi, esszéírói és publicisztikai pályafutásának, valamint közéleti szereplésének egyik – ha nem a legfőbb – magyar kulcsalakja Széchenyi. A közelítés hozzá alapvetően kétféle: mint a magyar történelem mások által is nagyra becsült személyisége, a XIX. század egyik legjelesebb magyar gondolkodója, hiperaktív cselekvő és sokat szenvedő hőse Szekfű történetírói munkásságában szakszerű mérlegelés eredményeképpen (bár érzelmektől, sőt az általa egyébként leértékelt lírai felhangoktól sem mentesen) kerül be a nemzet történeti panteonjába. *Eszényként* jelenik meg ennek során, ám értelmezett helyzetekben, célszerűen végiggondolt és így kézenfekvő következtetésekkel. Van egy másik aspektusa, mondhatnánk ünnepi és erősen lírai, az olvasókra elsősorban érzelmileg hatni akaró, kifejezetten és közvetlenül nemzetnevelői szándék is más megközelítései során: ezekben az esszé-szituációkban már nemcsak eszménnyé, de a mindennapi emberek és hősök által soha el nem érhető princípiummá is magasztosodik e jeles nagy magyar. Olyan esszé-gondolkodásnak a fölülkerekedéséről van szó ilyen esetben, amelyben már nem a gondolkodás tárgya a főszereplő, hanem egy másodlagos erő: a tárgyról valamely célzattal kialakított gondolat- és érzelmvilág dominálja a közlést. A helyzet azonban nem úgy áll, hogy az első „szerep” a szakmunkáké, míg a második a mindennapi értelmiség szélesebb rétegeinek szánt, „alkalmi” írásainak a sajátja; hanem azt figyelhetjük meg, hogy a szépírói erényekkel is rendelkező, rendkívül rutinos szerző mint író előre eldönti egyes írásainak célját, s ehhez igazítja mondanivalójának hangnemét, stilisztikai auráját.

Lássunk erre egy karakteres példát, ezúttal egy alkalmi folyóiratcikket.

A Magyar Tudós Társaság (későbbi nevén: akadémia) százéves ünnepén cikket jelentet meg a *Napkelet*ben, amely a szerzőnek az egyik legtitiztebb, legőszintébb, egyszersmind tárgyilagosan kritikus publicisztikája.¹ (Közbevetjük: egy viszonylag korai, de már a *Három nemzedék* után megjelent írásáról van szó.) Abból indul ki, hogy az akadémia megajánlása elsősorban szimbolikus lépés

MONOSTORI IMRE (1945) irodalomtörténész, az *Új Forrás* folyóirat volt főszerkesztője.

1 Szekfű Gyula: Széchenyi ünnepe. *Napkelet*, 1925/1–5., 347–350.

volt Széchenyi részéről: a nemzet szolgálatában akart látható és követhető példát adni. Ugyanakkor szünet nélkül és nagy vehemenciával ostromozta a rendi világ felsőbb polcain tanyázókat. „Példátlan, minő kifejezéseket tűrt el az ország Széchenyitől anélkül, hogy nemzetgyalázás miatt [...] perbe fogták volna.” De egyáltalán nem azért nézték el, tűrték el neki mindezt, mert egyetértettek vele, hanem „anyagi függetlensége és megközelíthetetlen származása miatt”.² S itt megáll Szekfű, fordul egyet – és az aktuális magyar parlamentarizmus működésének reménytelenül kóros állapotát hozza előtérbe. Leszögezi, hogy a nagybirtok a mai állapotában még mindig nagyhatalom, ám a nagybirtokos már nem az: elvesztette a Széchenyire emlékeztető reformokat követelő lehetőségét és képességét. Jóllehet a mai főrend is beszélhet mindenről a tudatlan és bámuló tömegnek, ám a modern demokráciák pártrendszerei miatt ki van szolgáltatva saját pártja vezetőinek. „Maga Széchenyi sem lehetne egyéb a parlamentarizmus korszakában [...] mint befolyástalan előkelő idegen.” (Sőt, már az 1848-as parlamentben is meg volt kötve a keze, nem lehetett vezető szellem többé, csak egy a sok közül.) A még nagyobb baj az – folytatja Szekfű –, hogy a modern parlamentarizmus viszonyai között a pártemberek kormánya alatt megszűnt a felelősségre vonás, mivel a párt önmagát védi elsősorban és mindenkor: egy-egy vezető tagját ugyan visszavonja, ha nagyon kell, messzemenő következménye azonban ennek nincs. Szekfű helyzetértékelő következtetés igen szigorú. „Mindenkinek csatlakoznia kell a meglevő hatalmasságokhoz, ha élni és ha működni, alkotni akar. [...] A hatalom felváltva vándorol egyik osztálytól a másikhoz, ma a kloákák mélységében, holnap a nagyúri szalonokban üti fel tanyáját, de sehol sem marad meg állandóan, mert váltakozó házigazdáinak egyike sem gondol önmagán kívül másra, és egyik sem képes pillanatnyi hatalma mámorában a holnappal is törődve a társadalmi erők élő kapcsolatait méltányolni.”³ Akárhonnan nézzük, ez radikális hang: a modern liberális pártalakulatok által létrehozott és működtetett parlamentáris demokrácia éles bírálata.

Láthattuk: ebben az alkalmi írásban Széchenyi csak ürügy, a reá való hivatkozás egyben a tőle, a politikai elitnek az ő eszméitől való végzetes eltávolodást van hivatva érzékeltetni, bizonyítani. Szomorú higgadtsággal, nagy tudással s magabiztossággal.

A „legnagyobb magyar” alakja természetesen jóval korábban feltűnt már Szekfű munkásságában. Markánsan az 1917-ben németül, egy évvel később magyarul is megjelent könyvében, *A magyar állam életrajza* című viszonylag rövid, ám világos vonalvezetésű és könnyen áttekinthető összefoglaló munkájában. Sokat időz – érhető módon – Szent István alakjánál, majd később kijelenti, hogy: „A magyar nemzeti államiság történetében Széchenyi alakjával egyedül Szent Istváné mérkőzhetik”, azaz a két magyar történeti idolt egy szintre helye-

2 I. m. 348.

3 I. m. 349–350.

zi, hasonló értékrendi keretekben helyezi el.⁴ Szekfű Széchenyije morálisan is óriási reformátor. A modern nemzetnek ő az igazi megalapítója, mégpedig azért, mert ő szakadt el először és tudatosan a régítől, s lett egy új Magyarország hírnöke. Ha nem keresztetik terveit, az ország néhány évtized alatt a saját erejéből megújult volna. Programja összességében semmi olyat nem tartalmazott, ami Bécs szempontjából elfogadhatatlan volt. S következik most egy látszólag – Szekfűtől legalábbis – paradox következtetés: az akkori bécsi kormányt terhelte a felelősség e program meghiúsulása miatt: magára hagyta Széchenyit, míg nem az itthoni radikális követelések túlléptek rajta, így végül az egész reformprogram háttérbe szorult. „Az eredetileg arisztokrata származású reformművet így maga Metternich változtatta át visszautasításával demokrata-liberálissá. Ez új eszméket Széchenyi környezetének legtehetségesebb tagjai vették át, kik elhagyván eddigi vezérüket, a kormány ellenzékének radikálisabb árnyalataihoz csatlakoztak.”⁵ Vagyis: Kossuthékat valójában sarkallta és bátorította Bécs elutasító döntése és politikája a magyar reformok ügyében, s ennek következtében csúszott át a politikai vezetés a hazai liberális-radikális erők kezébe. (Látszólagos paradoxont említettünk az imént, már ami Szekfű ítéletét illeti a Habsburg politikai elittel szemben. Nem pontos ugyanis az a korabeli és későbbi statikus ítélet, amelyben a történetst egyértelműen „Habsburg-pártinak”, mintegy hazafiatlan, szabadságellenes beállítódású véleményformálónak minősítették. Sokkal inkább arról van szó, hogy Szekfű igyekszik „tárgyilagos” maradni a több évszázados perben, számára elsődlegesen a *birodalmi* gondolat a meghatározó, s ami ennek sikerével szemben fogalmazódik meg, lett légyen az akár bécsi, udvari eredetű, az ő számára veszélyes, tehát bírálendő elemként szerepel.)

Szekfű nagy figyelemmel és szakszerűséggel elemzi később is a Széchenyi és Kossuth között meghúzódo elvi és politikai ellentéteket, s munkássága során végig, öregkori nagy esszéje, *Az öreg Kossuth* (1952) megírásáig elitélőleg szól róla, illetve – a másik oldalon – Széchenyit magasztalja fel, teszi meg a magyar politikai gondolkodás és a mindenkori reformpolitika elérhetetlen magasságú és minőségű képviselőjévé. Ugyanakkor – másfelől – állandó hivatkozási alappá teszi meg, aki a lelki megújulás, a szociális érzékenység és a gyakorlati minőségi változtatások példatára, hivatkozási pontja lesz műveiben.

A Három nemzedék Széchenyi-képe

Mindezek az összefüggések könnyen megérthetőek, ha arra gondolunk, hogy a vesztes első világháború, a forradalmak és Trianon után a magyar társadalom – benne a magyar értelmiség nagy része – óvakodott, sőt rettegett még egyszer hasonló nemzetbénító történelmi helyzetbe kerülni, s magától értetődően azon

4 Szekfű Gyula: *A magyar állam életrajza. Történelmi tanulmány.* Bp., [1818] Dick Manó Könyvker. [Hasonmás kiad.] Bp., 1988, Maecenas, 177.

5 I. m. 192–193.

volt, hogy múltértelmezésével – például Széchenyi István működésének értelmezésével – hozzájáruljon a konszolidált magyar politikai viszonyok létrejöttéhez, s valamiképp – a pótolhatatlan veszteségek tudomásulvétele mellett is – tovább élhetővé váljon a sokat emlegetett, dicsőnek nem mindig érzett, de mégiscsak életre ösztönző magyar múlt. Jól át kell gondolnunk mindezeket az összefüggéseket, amikor arról folyik a vita, hogy például a *Három nemzedék* (első megjelenési ideje 1920, tehát Trianon éve, Szekfű 1920 júliusában, Bécsben fejezte be a kéziratot) valóban igazolója (!) volt-e az ellenforradalmi rendszernek (különösen ama tények ismeretében, hogy a könyv megjelenésének évében még nem is létezett a Bethlen István-i rendszer, sőt még Horthy Miklóst is csak 1920. március 1-jén választotta az országgyűlés kormányzónak), vagy valamilyen más összetevőket is érdemes figyelembe venni a múlt évszázad egyik legnagyobb történeti-politikai sikerkönyvében s körülötte lapozgatva. Látni való persze, hogy Bethlen és köre nagy érzékenységgel reagált a szekfűi narratívákra, nem véletlen, hogy egy újonnan alapított folyóiratot (*Magyar Szemle*) bíztak rá, egyik szellemi, értelmiségi bizalmasuknak tekintik stb. Hiszen arról írt Szekfű ebben a később hírhedtté vált (hiszen hírhedtté tette a szerző politikai és ideológiai ellentábor) magisztrális munkájában, amely a modern kori magyar történelem olyan értelmezését teszi lehetővé – Szekfű szerint tényné –, amely azt sugallja és mondja, hogy a XIX. század második felének és a századforduló körüli időeknek a modernizációs képlete Magyarországon téves és rossz volt: *legfőképpen a liberális parlamentarizmus és a radikális eszmék* szervesen megjelenése és erőteljes romboló hatásai miatt. S nem elsősorban a zsidó befolyás megerősödését kárhoztatja, hanem az általános, a mindenféle romlás okát: az önmaga körül forgó, berozsdásodott, végtelenül korrupttá és használhatatlanná vált magyar elit és félelit *liberálisnak hazudott* s ennek megfelelően tragikusan kisiklott, végül katasztrófába jutott politikáját. Magától értetődik, hogy a bethleni rendszer ideológiája szívesen használta fel a szekfűi történetfelfogás számára hasznos elemeit, ám még ez sem indokolja, hogy Szekfűt az egész rendszer kialakulásának és működésének a szellemi bűnbakjává tegyék. Ugyanis ő semmit sem igazolt és semmit sem javasolt előre: a *Három nemzedék* magyarázatot keresett – visszafelé tekintve az időben – a magyar történelemben és ideológiatörténetben. Az övé csak egy válasz volt – *saját eszményei szerinti válasz* – a lehetséges magyarázatok között (mondjuk Bibó Istváné vagy Németh Lászlóé egészen más eredményt hozott). Az pedig magától értetődik, hogy – említettük már – a konszolidáció modelljének kialakításához az uralkodó elit fölhasználta, sőt igen megbecsülte a neves történész politikailag felhasználható téziseit, következtetéseit. S magát a személyt, Szekfű Gyulát is. Kétségtől: a Szekfűre hivatkozás vagy gondolás a liberalizmus, a radikalizmus, a zsidó térfoglalás, a nemzeti kisebbségek és más nemzetpolitikai kérdésekben ezek után túlnyomó részt egybeesett a rendszer hivatalos fő politikai és ideológiai téziseivel.

A *Három nemzedék* (alcíme szerint *Egy hanyatló kor története*) első könyve első fejezetének címe: *Széchenyi István konzervatív reformrendszere*. Gyakorlati politi-

kájának Szekfű szerint két alapeleme van: „a Magyar Parlag – ez a valóság és a Magyar Erény – ez a posztulátum”.⁶ Széchenyi nemcsak az ősi alkotmányból kizártakat akarta felemelni, de az alkotmányon belül „sínylődőket” is: reform-programja tehát egyetemesen magyar. Első lépésként a nemzeti jólét emelését kívánta megoldatni, mégpedig úgy, hogy – Magyarországnak Ausztriához való viszonyát sérthetetlennek tekintve – az egész, a teljes magyar alkotmányt vette revízió alá. Miért is óvta ettől a közjogi torzsalkodástól a nemzetet? Azért, mert a két ország közötti közjogi viszony örökös előtérbe hozása korbácsolta föl leginkább a szenvedélyeket Magyarországon. Ugyanis voltak, akik a már régóta meglevő jogi állapotot tekintették mérvadónak, amelynek keretei között megfelelően érvényesült a magyar alkotmány; mások a tényleges, a praktikus állapotot vették alapul, amelyben a magyar önállóság erősen korlátozott volt. Ez a szembenállás fajult el Szekfű szerint – évszázadokon keresztül – a kuruc-labanc ellentété, és tette lehetetlenné a politikában a közös, indulatoktól mentes gondolkodást.

Ami az ideológiai és politikai kategorizálást illeti – folytatja Szekfű, s ezzel ki is emeli hősét a mindennapok csatározásainak teréből –, „Széchenyit nem tehetjük el sem a liberálisok, sem a konzervatívok rekeszébe, de még az eklektikusok közé sem, mivel igen kevés az, amit másoktól vett át rendszerébe.”⁷ Nála nincs efféle kettősség, nincs ilyen alternatíva. Az ő állásfoglalása a kereszténységéből származó politikai reformkonzervativizmus mellett szól. „Politikai rendszerét [...] konzervatív reformrendszernek nevezhetjük, ellentétben a liberális reformelvekkel.”⁸ Politikai szerepe tehát: *konzervatív reformer*. Azaz: a *haladás* s nem a *maradás* embere, ám ezt a haladást *nem liberális* szellemben képzei el.

Nem nehéz fölfedezni Széchenyinek a Szekfű által megrajzolt lelki- és jellemrajza s politikai szerepének értelmezése, valamint a szerző nagyon vágyott eszményi önképe közötti hasonlóságot: s ha történészi, közírói és politikai üzeneteket sugalló folyamatos szerepvállalásaira gondolunk a két világháború közötti időszakban, azt láthatjuk, hogy ő maga mindvégig megmarad konzervatív reformernek, minden igyekezetével és írásával ezt a virtuális jobbítást szolgálja. Azért csak „virtuális”, mert valódi, érdemi, nagy reformokra a rendszer komoly sérelme nélkül nem kerülhetett sor. Egyébként ez a *földrehatatlan ellentmondás* teszi magát a szekfűi életművet is oly drámaivá, feszültté, ellentmondásossá, nem egyszer keserűvé, sőt kényszeressé.

A Széchenyi-portré rajzának itteni utolsó érdemi tételeként Szekfű kitér – a már *A magyar állam életrajzában* is előtérbe hozott – „keresztény-germán” megnevezés, történelmi fogalom értelmezésére. Szent István óta – fejtegeti – országunk annak a közép-európai keresztény közösségnek a tagja, amelyet – meg-

6 Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Bp., 1934, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. [Hasonmás kiadás.] Bp., 1989, ÁKV–Maecenas, 24.

7 I. m. 47.

8 I. m. 51.

különböztetésül a román kereszténységgel szemben – keresztény–germánnek nevezünk. „E közösség politikai rendszerében a keresztény tekintély elve egyesült a germán szabadság eszméjével, s hozta létre a görög-római és később rousseau-i liberális szabadság korlátlanosságával szemben a méltányosság, a *sum cuique* [mindenkinek meg kell kapnia, ami neki jár] politikai elvét, mely minden egyesnek érdeme szerint enged érvényesülést. [...] A francia forradalom után Közép-Európa a Nyugat példájára elszakadt a keresztény alapoktól, és államaikat liberális elvek szerint rendezte be.”⁹ A keresztény–germán kultúrközösséghez tartozás egyik magyarrá tett, más példa nélküli iránya Széchenyi István életében és működésében található meg, méghozzá úgy és azáltal, hogy „Széchenyiben a keresztény–germán töből leválik egy új ág, a keresztény–magyar”.¹⁰ (E ponton is észrevehető a nemzetnevelői ethoszból fakadó pátoasz, amely erősen befolyásolja Szekfű Gyula gondolkodását, következésképpen történetírói, valamint közírói működését: itt például a politikai eszményítés aktusában.)

A *Három nemzedék* utáni Széchenyi-kép

Szállóigékből, aforizmákból, különböző idézetekből álló gyűjteményt állít össze és ad ki a *Három nemzedék* megjelenése utáni évben, melyben Széchenyinek a valósi hiten nyugvó nemzeti küldetés szerinti érzéseit és gondolatait kívánja bemutatni. E könyvecske bevezetőjében Szekfű azon nézetének is hangot ad, amely szerint: „A magyar nemzetiség [...] nem egyéb, mint magyaros formában meglevő erkölcsös élet”, amelyet azonban nem élhettek meg Széchenyi korában, mivel az akkori politikai viszonyok nem teremtték meg a lehetőségét annak, hogy minden magyar saját lelkéhez és Isten parancsaihoz méltóan tudjon élni.¹¹

A húszas évek eleje egyik történetírói szakmai szenzációja a „politikai történetírásunk méltán tisztelt patriarchája”, Károlyi Árpád gondozásában, hatalmas bevezető tanulmányával és jegyzeteivel ellátott döblingi hagyaték, azaz Széchenyi István még ki nem adott írásainak kétkötetes gyűjteménye volt. Szekfű kétrészes recenziót ír az (akkor általa leginkább preferált, a jezsuita Bangha

9 I. m. 52.

10 I. m. 54.

11 *Széchenyi igéi*. [Összeáll. és] Előszó: Szekfű Gyula. Bp., 1921, Pallas Irodalmi és Nyomda Rt., 6–8. A kis könyvecske igen szórakoztató és tanulságos olvasmány, igazi ponyvára való népszerűsítő munka. (Szekfű később érzett is némi lelkifurdalást amiatt, hogy propagálási hevéletében ennyire leegyszerűsítette, szinte jelszavakká tette Széchenyi nagy életművét.) Efféle (értelmesen tanulságos) Széchenyi-idézetekkel találkozhatunk: „Sokan azt gondolják Magyarország – volt; én azt szeretném hinni: lesz!”, „A magyarnak semmi időben nem volt nagyobb, vagy legalább károsb ellensége, mint önmaga”, „[...]szavak dagályától szédelő magyar”, „Egyedül önmagunkban van a feltámadás, ne felejtjük ezt soha”, „Minden ember rendet akar csinálni. Azért nincs rend.”; „Forradalom ránk nézve legveszélyesb halálos betegség, nemzeti élet pedig a legfőbb cél”. (És így tovább.)

Béla szerkesztette) *Új Nemzedék* című napilapba.¹² Az ismertetés meleg hangú, szakmailag elismerő és tárgyilagos, a megrázó végjátzsma drámai fölvezetésével és ecsetelésével.

Egészen más témát érint: Széchenyi nacionalizmusát elemzi röviden egyik legfontosabb, *A politikai történetírás* című 1931-ben írt esszéjében. Többek között azt fejtegeti, hogy az a nemzeti történetíró, aki „a humanisztikum magaslatára emelt nacionalizmusról” képes alátekinteni vizsgálandó tárgyára, „elérte a történeti objektivitásnak egyáltalán elérhető mértékét”, mégpedig azért, mert ez a szemlélet nem a „szabadságideát” (vagyis a nemzeti romantikus történet szemlélet központi témáját), hanem „az emberi erkölcs és művelődés tükröződését keresi az egész nemzeti történetben”.¹³ Széchenyi nacionalizmusa is mindig az egésze tört, szintetikus látást és felfogást testesített meg: példának okáért a „kis-magyar”, erdélyi szemléletet is csak mint a nemzeti lélek egyik formáját ismerte el, „mely a másik, a nyugati, királypárti, katolikus nélkül a nemzeti élet teljességét soha sem eredményezhette volna; a magyar történetet emelkedett, igazi nacionalista szempontból tekintve csak e két történeti erő szintézisére lehet törekedni.”¹⁴ És ez a tézis – konkrétan és pontosan megfogalmazva – már a szekfűi történetírás egyik sarkalatos tétele is egyszersmind. Azaz: Széchenyi itt úgy szerepel, mint Szekfű történetfelfogásának igazolója, de meg is fordíthatjuk: a történetíró Szekfű Széchenyivel igazolja egyik fő tézisének érvényességét. (Ugyanennek a nacionalizmusnak a nemzetegységet jelentő erejére hivatkozik egy későbbi újságcikkében: „Hinnünk kell abban, hogy nacionalizmusunk egyszer olyan tiszta és nemes formákban fog tündökölni, aminőkben legjobbjaink, Kölcsey, Széchenyi, Vörösmarty képzeltek el maguknak.”)¹⁵

A Hóman-Szekfű-féle *Magyar Történet* XIX. századról szóló, Szekfű által írt részének értelemszerűen az egyik főszereplője Széchenyi. A vonatkozó fejezet címe pedig: *Reformnacionalizmus*, azaz Szekfű nacionalizmus-felfogása töretlenül siklik át esszéiből szakmunkába. Hangja itt visszafogottabb, mint korábbi vallomásaiban, a szaktörténész kissé szárazabb hitelességét képviseli. (Bár itt is olvashatunk efféle szakszerűen nehezen értelmezhető lírizált mondatokat, mint például a következő: „Övé az első és mai napig egyetlen reformrendszer, mely szervesen nőtt ki a magyar földből, s melynek minden íze csak a magyar faji egyéniségekben valósítható meg.”)¹⁶ Széchenyi valódi öröksége a „barokk rendiség” elleni fellépés, valamint a katolikus vallásosság volt. Megvetette a nemesi nemzetet, óhaja a rendi különbség nélküli nemzet volt. A rendi naciona-

12 Szekfű Gyula: A döblingi Széchenyi. *Új Nemzedék*, 1922. május 7.

13 Szekfű Gyula: A politikai történetírás. In *A magyar történetírás új útjai*. Szerk. Hóman Bálint. Bp., 1931, Magyar Szemle Társaság, 443.

14 Uo.

15 Szekfű Gyula: A honfigond. *Magyar Nemzet*, 1941. május 11.

16 Szekfű Gyula: *Magyar Történet. A tizenkilencedik és huszadik század*. Bp., [1933], Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

lizmus azért sem elégítette ki, mivel abból hiányzott a keresztény erkölcs (természetesen az összes ide tartozó erkölcsi és politikai konzekvenciákkal). A barokk kor idealizáló szokásaival szemben ki merte mondani: „Szegény kis haza, mégis elég csúnyácska vagy.”¹⁷ Eszménye: „az erkölcsi alapon egyesült oszthatatlan nemzettest”.¹⁸ Tragédiája több ok miatt következett be. Egyfelől az ő javasolt irányát nem követte a korabeli magyar nemesi értelmiség: „előbb-utóbb áttértek a liberalizmus enyhébb éghajlata alá”,¹⁹ másrészt Széchenyi már akkor veszített, amikor Kossuth még börtönben ült, mivel a szerves reformtörekvések, melyeket képviselt, óhatatlanul is szembe mentek a kormány és Bécs akaratával. Bécs ráadásul – ellentámadásainak következtében – a magyar nemesi liberalizmus radikalizálódását is elősegítette.

A *Három nemzedék* bővített újrakiadásában (az *Ötödik könyvben*, amelyben Szekfű a Trianon óta eltelt időszak feszültségeit elemzi, s próbál kiutat javasolni) Széchenyi István ismét úgy jelenik meg, mint abszolút viszonyítási pont, mint örök erkölcsi, nemzeti és politikai mérce. Szekfű konok erkölcsi igényességét, egyszersmind nem ritkán szólamszerű ismétléseit, hivatkozásait jól illusztrálja a vaskos könyv befejező pár gondolata, mondata: reméli, hogy megszületik és felnő „az új spiritualizmus nemzedéke, mely eltávolodva mozdulatlanság és forradalom egyképp veszedelmes pólusaitól, nem csak szóban és retorikában, de lélekben és alkotásban is visszatér Széchenyi István örök magyar programjához: reform és konzerválás, újítás és hagyomány szintéziséhez, a magyarabb magyarsághoz”.²⁰ Azt láthatjuk ebből a rövid idézetből is (de a szóban forgó könyv teljes bővítőmény részéből még inkább), hogy a nagy történész mint reformkonzervatív nemzetjavító nem tud igazán „kitörési” pontokat találni (s különösen nem: javasolni) kora társadalma megannyi súlyos problémájára: igyekszik a hit és az erkölcs – igen problematikus – mezején maradva tanácsokkal ellátni az ifjúságot s a nemzetet.

Racionálisan és szakszerűen folytatja Széchenyi-képe formálását – sok helyütt persze újrapetitét – Szekfű az 1935-ben napvilágot látott, vaskos, közel ötszáz oldalas válogatott és gondosan szerkesztett szöveggyűjteményének²¹ hosszú és tartalmas előszavában. (A kötet bevezetőjében részleges önkritikát gyakorol – konkrétan utalva az 1921-ben megjelentetett, *Széchenyi igéi* című aforizma-gyűjteményére –, s emlékeztet rá: a nagy magyar gondolkodó eszméit, „melyeket az ő életétől és kora viszonyaitól elszakítva mint maximákat, bölcs mondásokat adtunk a közönség elé, s így lett belőlük nem új, nagy nemzeti életnek friss kovásza, hanem régi retorikának új, de csakhamar elhasznált frá-

17 I. m. 108–109.

18 I. m. 115.

19 I. m. 138.

20 Szekfű Gyula: *Három nemzedék és...* 499.

21 *A mai Széchenyi. Eredeti szövegek Széchenyi István munkáiból. Kiválogatta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Szekfű Gyula.* (Bp., 1935) Révai.

zisai”).²² Maga az előszó két részből áll, egy szakmailag elsőrangú pályaképből, valamint a Széchenyi aktuális jelentőségét méltató részből. Kiinduló gondolata az, hogy a nemzet életét nem az anyagi gyarapodás, hanem a nemzeti közösséget érintő *érzések és gondolatok* gyarapítása és minőségi javítása határozza meg. Vagyis elérkezett az ideje a nemzet felkészítésének: lelki, szellemi és érzelmi megerősítésének. (A harmincas évek közepén Magyarországon a mérvadó értelmiség legfogékonyabb, a diktatúrát elutasító része erről hasonlóképpen gondolkodott, függetlenül politikai, ideológiai stb. hovatartozásától.) Gróf Széchenyi István – mutat rá Szekfű – e tekintetben többszörös tanulsággal szolgál a ma embere számára. Például a nemzeti sorscsapások átélésének tekintetében. A nemzeti sorscsapások őt magát is felőrölték, együtt bukott nemzetével. Ezzel szemben a trianoni bukás – bár mindannyiunknak igen fájdalmas – nem vált ki végletes és végzetes összeomlást a ma emberéből. S most következik a feloldás, az új lap nyitása Szekfű részéről: Széchenyi „nem lehet senki számára példa, senki sem mondhatja önmagáról, hogy Széchenyi tetteit cselekszi újra, életét éli, mert Széchenyihez hasonló lelkületet a mi korunk nem termelt. Széchenyi tehát nem lehet egyéni példa, sőt azt hiszem, nevelési eszmény sem.”²³ E helyett s a múltba révedés helyett a „mai magyarság” időszerű problémájára hívja föl a figyelmet, természetesen Széchenyi szellemében. E sorskérdéseket két nagy csoportra osztja: az egyik kör a magyarság elhelyezkedése más népek és államok között, a másik pedig belső tagozódásunk. Megismétli rendíthetetlen felfogását 1867-ről: a Habsburg Birodalmon belül igaz, hogy némileg csorbult nemzeti „ön-célúságunk”, ám minden külső veszedelem ellen biztosítva voltunk. Ma fordított a helyzet: „ön-célúságunk virtualiter megvan, de naponként a halál torkában forgolódunk, és nincs, aki a csapások egész sorozatától, Trianontól Genfig megvédelmezzon.”²⁴ Pedig a veszedelem nyilvánvaló – s ezen a ponton Szekfű szigorított világossággal és őszinteséggel, nemzetpolitikailag is reálisan fogalmaz. „Úgy a német, mint az orosz hatalommal szomszédságunkban számolnunk kell öncélúságunk ugyanolyan, sőt sokkal súlyosabb megcsonkulásával, valóminő formában, talán közjogilag nem is a régi értelemben, de a valóságban annál inkább, mint a Habsburg-monarchia fennállása idején.” Van ebben a helyzetértékelésben némi dodonaiság (talán szándékolts homály), ám a szerző célja mégis világos: a magyar szuverenitás mindkét oldalról veszélyeztetve van: azaz mind a náci Németország, mind a bolsevik Szovjetunió veszélyt jelent az ország számára. A helyzetünket bonyolítja – teszi hozzá – és még nehezebbé teszi a *leszakadt magyarság* sorsáért való felelősségérzet fenntartása, az itthoni nem magyar kisebbségek méltányos helyzetének biztosítása, valamint a szomszédos államalakulatok politikájának figyelemmel kísérése. Kiemelt fontosságú feladat az is hogy „óvatos és előrelátó, illúzióktól mentes politikával” kell biztosítani

22 I. m. 2.

23 I. m. 25.

24 I. m. 26.

„túlhatalmas szomszédokkal szemben jelenünket és jövőnket”.²⁵ Ha ma élne, Széchenyi bizonyára ezeket a nemzetpolitikai feledatokat tekintené a legfontosabbaknak – erősíti meg a szerző – önmagát is. Útmutatóként idézi meg a nagy magyart a *demokrácia* fogalmának politikai értelmezésével kapcsolatban is. Azt mondja, hogy „Széchenyi a keresztény demokrácia talaján állott, és az emberi egyéniségnek tisztelője volt.” Kiállna ma is ama demokrácia védelmében, amely „nem a francia forradalom vagy más ideológia alapján áll, hanem amelyet a keresztény egyéniség különállása és Isten előtt tökéletesen egyenlő értéke feltételez”.²⁶

Szekfű Gyula politikai-történeti gondolatvilágának egyik nagy eszménye: a magyar kereszténydemokrácia mint politikai és társadalmi életforma ekként találkozik ebben a Széchenyi Istvánról szóló írásában a magyar állami szuverenitás szükségességének kinyilvánításával, valamint a *közvetlen náci és bolsevik veszély* tudatosításának igényével.

Van még egy látványos záró fejezete Szekfű Gyula Széchenyi-képe tartalmi elemeinek sorában. 1939-et írunk (már az Anschluss, az első bécsi döntés és a két zsidóellenes törvény után), midőn Szekfű Gyula szerkesztésében megjelenik a *Mi a magyar?* című tanulmánygyűjtemény, amely élénk visszhangot keltett már akkor is. A szerkesztő nyíltan beszél az előszóban a „kíméletlenül ránk rohanó szellemi áramlatok”-ról, a „veszedelmek igazi nagyságá”-ról, a „propagandák káoszá”-ról s arról, hogy tudós társaival valami „normafélének” szánták ezt a könyvet, „hogyan öntudatosítsa tegye az emberekben magyarságukat, és megóvja őket a tévelygésektől, az illúzióktól, az ingoványba süllyedéstől”.²⁷

A kötetet Szekfűnek *A magyar jellem történetünkben* című, azóta is sokat vitatott, ám kétségkívül szuggesztív és célzatos, terjedelmes történeti esszéje zárja, amelyben a magyar történelem hagyományosan értelmezett, klasszikus menetéből, fordulataiból, eszmei és politikai tanulságaiból állít össze színes képsorozatot. Széchenyi gondolatvilágának itt némileg más oldalát nagyítja föl, mégpedig a vezető nemesi osztály betegsége miatt a *paraszti osztályt legelső helyre* tevő államférfit. Széchenyi szerint – Szekfű interpretálásában – ebben a helyzetben „elő kell venni a magyar parasztságot”, melyben az „ősi erények [...] hamisítatlan monumentális formákban nyugszanak”, bennük él az „ősi magyar jellem”. A szerző indoklása viszont már bizonytalanul csatlakozik ide. „Széchenyi a vezető réteg megjavításáról sem mondott le szívesen, de gondolatainak analizéséből világos, hogy amennyiben a vezető osztályt végképp használhatatlannak találta, a nemzet jövőjét az ’utolsó reménységtől’, a parasztság aktiválásától, történeti szerepének visszaadásától várta.”²⁸ (Kifejezetten fáradt ez az okfejtés

25 I. m. 27.

26 I. m. 28.

27 Szekfű Gyula: A szerkesztő előszava. In *Mi a magyar?* Szerkesztette Szekfű Gyula. Bp., 1939, Magyar Szemle Társaság. [Hasonmás kiadás.] Bp., 1992, Helikon Kft., 7.

28 I. m. 550.

vagy inkább – 1939-et írunk – jó szándékú, nemes, de erősen propaganda ízű: vajon mi lehetett a parasztság történelmi szerepe, amit valamikor valakik *elvettek* tőle?)

Megjelent még *Széchenyi mai jelentősége* címmel egy cikke 1941-ben a Katona Jenő szerkesztette *Jelenkor* című kétheti lapban (a szerkesztőbizottságnak Szekfű is tagja), ez azonban nem új írása, hanem az egyik, már tárgyalt, korábbi (1935-ben megjelent) *A mai Széchenyi* című antológia bevezető tanulmánya második részének rövidített változata.²⁹ Mindenesetre a háborús helyzetben ennek is figyelemfelkeltő ereje volt.

Bő két évtizednyi munkássága Széchenyivel kapcsolatos nézetrendszerét vizsgálva összegzésként azt kell megállapítanunk, hogy a történész (és valójában az értelmiség politikai közhangulatát is folyamatosan befolyásoló esszéist és publicisztikát is író) Szekfű Gyula legfontosabb igazodási pontja és történelempolitikai irányítóje mindvégig gróf Széchenyi István erkölcsi nagysága és konzervatív reformrendszere volt. Hol történeti, hol esszébeli, hol publicisztikai témaként, írói tárgyként szerepel, ám előtérbe kerülése okaként és funkciójaként minden esetben az *eszményi iránymutató* és az abszolút mérce szerepét kell megjelölnünk. (Vö. *Széchenyi mai jelentősége*.) Nagy szellemi erővel és írói színességgel ábrázolta hőseit, amivel hozzá tudott járulni ahhoz, hogy gróf Széchenyi István a trianoni Magyarországon is valóságos élmény legyen. Elsősorban az az, hogy Széchenyi a mélyreható társadalmi és gazdasági átalakulásokat morális, sőt keresztény alapokon, mindenkire érvényesen ismerte el és szorgalmazta, viszont óva intett a radikális, netán a forradalmi gondolkodástól és cselekvéstől. S ugyanezt ajánlotta – önismétlő makacssággal – a két világháború közötti műveiben Szekfű Gyula is a magyar kormányzó erőknek, a magyar társadalomnak, az egész nemzetnek.

Természetesen hiába, reménytelen várakozásokkal s növekvő keserőséggel.

29 Szekfű Gyula: *Széchenyi mai jelentősége. Jelenkor*, 1941. szeptember 1., 1-2.

Kedves Barátunk!

**Kérjük támogassa folyóiratunk megjelenését
személyi jövedelemadója 1 százalékával!**

**Nemzeti Kultúraért és Irodalomért Alapítvány
18223086-2-41**

Illyés Gyula „címzést sem kapott” episztolája

Levél a partról

1

*A magányos ház körül, ahol lakom,
egy rókalábnym nincs, egy cinkenym:
kertet, határt az éjjel leesett
hó fehérbe vont, mint egy levelet.
A nagy boríték bontatlan simul.
Nem érinti napokig ujra ujj.
E címzést sem kapott
levél minden tartalma én vagyok,
e hét határnyi hó
alatt egyetlen közölnivaló.*

2

*Hull dombra, síkra, tó-jégre konok
hó egyre, mint gúlákra a homok:
„imént arasznyi, holnap egy könyök!”
S bár ők libegnek itt is, az Örök
Közöny, a Nagy Mulás méhei s már
mert azt hiszem, hogy évezrede fáj –
nem is fáj oly nagyon
ez a belém pecsételt tartalom –
De nem! Fáj! Van, amit
a csönd földője is csak hangosít.*

3

*Van mikor markával épp a hideg
szorítja legforróbbra a szívet!
forró szavakra! S van, hogy épp a vád
hamar-heve fagyasztja össze szád –*

s magad veszed csak, mit idegeid
 szeizmográfja közhírül közvetít
 s bár ég, buzog, remél
 s munkál agyad, – maradsz lezárt levél.
 Maradsz, maradj! – S ha lesz
 ki mégis egykor föltör és kivesz?!

4

Igen, jó az ember-frigyes tavasz
 s fölnyit engem is, akár a tavat,
 kézbe fog a fagybontó kikelet,
 kiveszi összefirkált szívemet;
 fölolvás magas hangján az idő
 s lesz hirtelen majd minden érthető:
 tudom, tudom, – ahogy
 forrást, földet: nyitja a befagyott
 sebet – keblet: – is ő,
 a mindig tetemrehívó jövő!

5

S majd öntik a szót, mert öntik a vért,
 (tán végleg akkor vetve ki a kést) –
 szólnak sebeim, mint góbé mese
 fagy-dermesztette dallam-serege.
 Hátratekint rám, aki a bajok
 hóviharában útfelen hagyott
 s néz össze most úgy, hogy összeperel
 a Rágalom s az Ártalom, – mivel
 pusztai ó aklok mögül
 nagyanyám imáiból fölmerül
 a bosszús paraszt angyal, aki rég
 úgy keltett útra: véd!

A vers a *Dőlt vitorla* című, 1965-ös kötet ötödik darabjaként található az életműben. Illyés Gyula nem dátumozta verseit – csupán föltételezhetjük, hogy a vers a hatvanas évek első felében, a téli hónapok valamelyikében keletkezett. A *Dőlt vitorla* kötetének elején kilenc vers érzékelteti a téli hangulatot, sűrű hóeséssel vagy napsütésben szikrázó, behavazott tájjal, csikorgó hideggel. Íme a télies versek sora: *Újévi ablak; Hideg ház; Szigorú tél; Levél; Levél a partról; Varjak; A dal irányában; Csitító; Ismét*. Illyés a tihanyi szobájának látószögéből szemlélte vagy képzelte el szemlélődésének környezetét – kétszer is említetik a műben a tó. Fellapozom az előző kötet, az 1961-es *Új versek* záró versét – az is kemény telet mutat be, címének némileg ellentmondón (*Napfény az íróasztalomon*). A vastagon behavazott táj dermesztő hideget áraszt, bár a szobába beragyog a Nap: „Fát vet szét isten-hidege! / Koppanva hull le a veréb! / Nem oda néz a Nap, ide – / ide vágy ő is, hol tűz ég! // A tél iszonyú rohama / ellen mit érhet!? / ...Így van ez: / ereje,

kedve, jószava / csak itt van, hol – fölösleges!” A régi klasszikusokból Vörösmarty sora rémlik föl e sorok s a *Levél a partról* nyitó verseinek olvastán: „Most tél van és csend és hó és halál” (*Előszó*, 1850).

Az 56-os forradalom után fél évtizedet kellett várni, hogy a verset általában bőven termő Illyés Gyulának újabb kötete jelenjék meg. Nem lehet véletlen, hogy az önmagában nem túl eredeti, de Ady korszaknyitó *Új versek*jével azonos lett az ő 1961-es kötetének címe. Illyés nem irodalmi és társadalmi reformot jelentett be így, hanem az élet és a cselekvő költészet újrakezdését. Az ő költőútján és irodalmunk történetében ez is fontos esemény. Az invázió és összeomlás utáni feltápászkodásra szánta el magát nem „hivatalos” szilenciumának múltával és az ellene indított sajtótámadások ritkulásával. A véres diktatúra lanyhultát konszolidációnak becézték a *Dőlt vitorla* írásának éveiben, a hatvanas évek első felében. A költő alkotóereje mit sem gyöngült: jó néhány remekét ekkoriban és további éveiben, évtizedeiben írta meg. Vigyázó szemét ekkor is Párizsra vetvén (mint a húszas években vagy később, például az *Egy mondat a zsarnokságról* írásakor, 1950-ben), modernizálódott, a kötet ennyiben is „új verseket” tartalmaz. A *Dőlt vitorla* kötet első verse, az *Újévi ablak* neoavantgárd képvers, és egész költészete a tárgyiasság irányában tolódott el. A tárgyi közvetettség tere megnőtt a közvetítő és a közvetített között, a képzettársítások merészebbek, metaforái nemegyszer szürreálisak lettek. A *Levél a partról* egyike azon verseknek, amelyek a forradalom elfojtása óta a legszebben fejezik ki a bűvópatakként fölszínre törő alkotókedvet. Mintha a magányba vonult költőnek a világ hófehér papírlapját kellene újból teleírnia.

Illyésnek ebben a pályaszakaszában is – akárcsak máskor – mindennek megvan az előzménye és folytatása akkor is, ha a versek nem időrendben követik egymást. Rejtett ciklusjellegét is észrevehetünk egy-egy költeménycsoportban. A *Levél a partról* csupa télvers között foglalja el helyét a *Dőlt vitorla* kötetében. Ettől persze származhatnak az egyes darabok akár évekkal korábban, később-ről is: Illyés műhelyvallomása szerint versgyűjteményeiben az időrend viszonylagos; néhol akár húsz évvel korábban papírfecnire jegyzett kezdeményből kibontott vers kerül az újonnan írt költemény mellé.

A *Levél a partról* hangulatképeknek is remeklő kezdése nem csupán a léthelyzetet, legalább annyira a „lelki tájat” jeleníti meg. Zord idők után vagyunk, de már moccanóban a cselekvés új évadja, amikor ismét „dőlt vitorlával”, ellenszéllel dacolva, merészen hasítja a tó színét a jelképes hajó, amely most még dermedt mozdulatlanságban dokkol a téli kikötőben. Gondoljuk el, hány ország- és világomlás választja el Illyést az Ady-féle „Röpülj hajóm, / Ne félj hajóm: rajtad a Holnap hőse” szárnyalásától. A *Levél a partról* az előző évtizedek új világképeinek felel meg: tér és idő egyaránt eltér megszokott viselkedésétől – odakint, a természetben s bent, a lélekben is. Másképpen lett függvénye egymásnak tér s idő, mint mindennapi életünk taposómalmában. A tér is, az idő is bezárult a költői én körül. Személyes bensőséggé vált, szubjektíválódott. A lélek a végtelenséget érzékeli a tájban is, az „Örök” időben, a „Nagy Mulás”-ban is. Objek-

tív és szubjektív nemcsak viszonylagossá vált, azonosult is: a költőt körülvevő fehérség levélborítékká vált a merész metaforában, s e levél tartalma előbb ő maga, a verset író személyiség lett, később pedig az „összefirkált szívem” követel rendteremtést az érzelmekben – csakúgy, mint a mű kompozíciós rendjében –, hogy kitörjön és visszataláljon a kozmikusból az emberléptékű térbe és időbe.

Részleteiben persze még sok mindent magába tömörít ez a vers; nem hiszem, hogy minden *láthatatlan lábnyomot* követhetnék benne. A *Levél a parton* képsorában a szállongó hópihéek egyik metaforája homokórára asszociál: „Hull domb-ra, síkra, tó-jégre konok / hó egyre, mint gúlákra homok”. Költői túlzásba tor-kollik a kép: „mert azt hiszem, hogy évezrede fáj”. Egy másik metafora „az Örök / Közöny, a Nagy Mulás méhei”-t említi: a felbolydult méhrajt idézik föl a sűrűn szálló hópelyhek. Ez a kép a méhészkedő anyai nagyapa múltjába röpteti a kép-zeletet. (A vers végén is majd a gyermeki múltba visz az emlékezet: a „paraszt nagyanyám”-hoz”). A képek sokrétűségükben is logikai rend szerint váltakoz-nak és térnek vissza. Az időképzet nyomul előtérbe: az asszociációk a mulan-dóság képzetét is kibontják a sűrű hóesés képéből: az „Örök Közöny” s „a Nagy Mulás méhei” immár az idő fogalmát hozzák tudatunkba. Az Örök Közöny a legfőbb ellenség, mely egyszer majd elnyel életet és művet, készülődést, küz-delmet. A fülnek is milyen érzékletesen fokozódik hallhatóvá a csönd: „Van, amit / a csönd földője is csak hangosít.”

Kétszeresen bánja szavainak hatástalanságát, aki a költészetet nemcsak lét-kifejezésnek, hanem közösségi tettnek is szánja. Az ablakkeretben alázuhogó hó a gúlába hulló kristályszemcsék homokóráját hozza szemléletközelbe. De a hólepel nagyrészt páráként illan el tavasszal, még mielőtt a talajt termővé áztatná. A szív és ész alkotó munkájának hiábavalóságától való rettegés épp oly gyakori Illyés költészetében, mint a remény s az életöröm. A *Levél a parton* vé-gére jutva majd láthatjuk: ebben a kozmikus leheletű létversében is a kis és nagy társadalmi egységek, a család, a parányi lakokban egymáshoz szoruló szegé-nyek költője maradt ő a nemzet és Európa költőjeként is.

*

Közvetlenül a *Levél a partról* előtt áll a kötetben a *Levél*. Az utóbbi az előbbi-nek ha csak előképe is, önállóan megálló, illyési színvonalú vers. De a költő megérezhette: több rejlik ebben a két sornyi képben, a lezárt borítékkal társított szűz havú tájban. Két sor azonos a *Levél* második versszakában és a *Levél a part-ról* legelején:

*A magányos ház körül, hol lakom,
egy rókalábnyom nincs, egy cinkenymom:*

A hangzók változatossága finom zeneiséget ad fülünknek. A vattás csönd zenéje ez, egyúttal a nem látható láttatása – tegyem hozzá: egy *nem látható el-*

lentét láttatása. Megfelel a fotózásban *high key*-nek nevezett, a majdnem fehér, a domborulatokat-homorulatokat alig sejtető képnek. A „rókalábnym és a cin-kenyom” hiányoltan is a ragadozó és a lehetséges áldozat ellentétpárja: ennek is közérzetjelző értéke van. De milyen halvány rajzolatban: *elképzelve* csupán, így is szorongatóan. Mindez nem kell, hogy rögtön tudatosodjon, elég, ha a vers végére döbbenünk rá: az úzőttség s a menedékkeresés közérzetét éltük át. Igaz: a kép elsődleges sugallata a látvány tiszta szépsége. Illyés közösségi költőként is az artisztikum nagymestere: a „tiszta poézis” híve éppúgy, mint a zászlóvivőé. Valéryé éppúgy, mint Eluard-é. A tisztaságélmény vezeti a levélhasonlathoz, amely aztán metaforává lényegűlve folytatódik három versszakon át, a költemény szerkezeti vázát szilárdítva:

*kertet, határt az éjjel leesett
hó fehérbe vont, mint egy levelet.
A nagy boríték bontatlanul simul.*

Üzenetet rejt ez a „nagy boríték” a külvilágnak, a szűkebb és tágabb közösgnek. Amit a boríték rejt, a levéltartalma: maga a költő:

*E címzést sem kapott
levél minden tartalma én vagyok,
e hét határnyi hó
alatt egyetlen közölnivaló.*

Költő és műve ritkán azonosul ennyire. A költő nem csupán „életjelt ad magáról”, ahogy prózában mondanánk – ő maga a levél tartalma, az „egyetlen közölnivaló”.

Teljes a bezártság: ahogy a magányos házat a hó, ugyanúgy az ént is elzárta a világtól a kényszerű vagy önként választott egyedüllét, a kuruc kor óta hagyományos magyar költőszerep: a bujdosás. A vers végére majd kimondhatjuk, miért: „a Rágalom s az Ártalom” miatt. Közben még a válságos közérzet további motívumait is kitapinthatjuk. A 3. szakasz árulkodik a visszafogott, hallgatásban elrekedt mondandóról:

*[...] van, hogy épp a vád
hamar-heve forrasztja össze száz –*

– nem akármilyen indulatok rejlenek ama „nagy boríték”-ban. A *vád* közügyként vár kimondásra az összeforrt szájban. De a „Rágalom s az Ártalom” már megneveztetett – ezek egyelőre karthauzi szerepre kárhóztatták a kor nagy férőját. Azt, aki 1956 valamelyik biztató hónapjában még így határozta meg feladatát: *A költő felel* (Kézfogások, 1956). Felel – de nemcsak *válaszol* a kor nagy kérdéseire, hanem *felelősséget is vállal*: „felel” a tetteiért s a rábízottakért.

Futólag idézem csak *A költő felel* harmadik versszakából ezt a részletet: „Ját-szunk, – így száll csak énekünk fel. / Ját-szunk / szavainkkal és életünkkel, / mert jaj, csak az vagyunk, aminek látszunk.” Most mintha az *Esti Kornél énekét* író Kosztolányi könnyed, mégis életre-halálra szánt, álcinikus gondolatát hallanók. *A Levél a partról* soraiból is kihallik a játék.

A versen végigvonul egy szógyök, amelynek különös jelentősége van Illyés életművében: a köz-. Utolsó önálló verseskönyveinek egyike, a *Közügy* (1981) elég súlyos bizonyíték, hogy mennyire fontos a közösségi költőnek ez a szótő és származékai. A vers szóképletéből ilyen példákat sorolhatunk föl: *közölnivaló; Közöny; közhírül közvetít*. Ha ezekből a nagybetűvel írt Közöny ellentétes a többivel, csak annál drámaibb az alliteráció-szerű összecsengés. De a *közölnivaló* és a *köz-hírül közvetít*, a közösségi költő szavai az „Örök Közöny”-t is túlzenélik.

A 3. versszak szinte kínlódvá vallja meg: „Van mikor markával épp a hideg / szorítja leforróbbra a szívet!” Fájdó, de vigasztaló is ez a sóhaj. A külső hideg és a belső forróság ellentéte sokatmondó. Most, a tilalmak idején van szükség a költői szóra, amikor mint „lezárt levél” várja egyelőre tehetetlenül, hogy szava visszataláljon azokhoz, akiknek szánja. A remény most sem csitult el véglegesen – egy régies, talán Vörösmartyas szószerkezet, az „ember-frigyes tavasz” hozza szívközelbe a kétségeesés fölébe kerekedő bizakodást:

*Igen, jó az ember-frigyes tavasz
s fölnyit engem is, akár a tavat,
kézbe fog a fagybontó kikelet,
kiveszi összefirkált szívemet;
fölolvás magas hangján az Idő
s lesz hirtelen majd minden érthető [...]*

– a versszakasz erre rímelő utolsó sorát idézem: „a mindig tetemrehívó jövő!” A magány, a bujdoskodás nem lehet végleges. A *tetemre hívó* jövő igazolhatja, hogy mostani némasága sem telt közönyben, meddő némaságban. Íródnak még majd vádszavak, közügyekben hallatottak, olyanok, mint a *Nem menekülhetsz* vagy az *Egy mondat a zsarnokságról* írásakor.

Az utolsó versszak a „hajszálgöyökerek” Illyés Gyuláját idézi elibénk – hivatkozásának a legkisebb közösségi egység, a család az alapja:

*[...] mivel
pusztai ó aklok mögül
nagyanyám imáiból fölmerül
a bosszús paraszt angyal, aki rég
úgy keltett útra: véd!*

Ismét a gyerekkor, az egyik, bajoktól, ártalmaktól oltalmazó nagyszülő, a „pa-raszt angyal” emlékképe jelenik meg. Váratlanul és végső menedékként. Mindnyájunk emlékezetének valamelyik hátsó rekeszében ott rejlik egy kiskori védel-

mezőnk, egy álomba ringató, biztonságot adó családtagunk, rokonunk vagy öreg barátunk, akinek nem esett nehezére a rólunk való gondoskodás, aki reményt sugárzó meséssel látott el minket, amikor az ébrenlétből álmaink birodalmába indultunk. Végtelen utakra, ahol nem volt elmúlás, csak beteljesedés, amelyre másnap jó volt visszaemlékezni, sajnálva bár, hogy csak a vágyak káprázata volt.

Illyés a legmélyebbre hatol, amikor lelkének tartalékait mozgósítja: vigaszt kereső kisgyerekként a nagymamát szólólongatja, aki ismerte a rémálmok, rontások, gonosz szellemek elűzésére az igét, az imádságot, ha kellett, a babonás ráolvasást. Ezek titka az unokának szánt védelem varázsában rejlik. Szinte mindegy, mit mormol a rossz álmából felriadó gyerekeknek, imát-e vagy pogány szelleműző szöveget, a lényeg az elringató, ritmikusan duruzsolt szöveg vagy ének. A „boszszús” jelző sem mellékes a „paraszt angyal” előtt: Illyésnek ez a verse a tehetetlen düh, az egyelőre ki nem mondható vád és – ahogy az *Újévi ablak* képversének havazást imaginizáló szavainak rengetegébe rejtve olvashatjuk, a „hiábavaló” verssóhajok és az „elsikoltott néma oh”-ok feszítik belülről. A játék itt sem hiányzik – a sok „oh” az ugyancsak több tucat „hó” megfordításaként varázsolja lelki-vé az ablakon át megpillantott látványt, a szapora havazást. A játék persze csak költői értelemben játék: mágia. A „h” hangok rengetegéből végül a *halál* képzelet bontakozik ki: „mennyi halál-tiszta szó” – József Attila „én ámulok / hogy elmulok” gondolatához hajlik a más formaelvű Illyés-vers.

A *Levél a parton* az indulati gyúanyagával lep meg négy sornyi záradékával. A felkiáltójeles végső szó, a „pusztai ó aklok mögül” fölmerülő nagyanyára hivatkozó ige. Íme, megint egy halálos-komoly költői játék, egy furcsa belső rím, amely messziről csattan vissza a harmadik szakasz sorvégi „vád” szavára: „véd!” Egy anekdota szerint (amely akkor is „igaz”, ha nem szó szerint úgy történt, ahogy elterjedt), Rákosi a diktatúra kezdeti szakaszában egy alkalommal így figyelmeztette a demokrata Illyést: vigyázzon, mert mögöttem áll az ÁVO. A költő így válaszolt: mögöttem pedig a magyar nép. Nem tudom, így volt-e, de nem véletlen, hogy Illyés Gyuláról terjedt el ilyen, közzsájon forgó történet. Szívesen gondolok erre, amikor a nagymama oltalmazó erejére hivatkozik a vers végső szava, ultima ratiója.

*

Összegezve: milyen vers tehát ez az életműbe oly sok indájával, hajszálgöke-rével az életmű egészébe szervesülő *Levél a partról*? Elégikus költemény a magányról? Téridő-élményről szóló, modern filozofikus merengés az elpergő idő-ről, amely mint hó a tájat, mint homok a piramisokat, előbb-utóbb mindent eltemet, s a kozmikus Közöny martalékává tesz? Vagy a tehetetlen düh verse, amiért belátható ideig nincs mód a cselekvésre a nemrégiben átélt „Rágalom s az Ártalom” ellen? Amiért a kimondást követelő „vád” most még néma, s egyelőre időszerűbb az, ami az ellenséges világ, a diktatúra ellen „véd”?

Mindez együtt – egy különlegesen finom, csupa-fehér, csupa-tisztaság és csupa-fagy tájképbe foglalva a forróra hevült szív tiltakozását.

Egy kései Illyés-vers merül föl emlékezetemben: a *Finom fül magános házban** (Köziügy, 1981). Ott már ő, a költő maga kínál védelmet az „öt felől” rászoruló „pöre nép”-nek, amelyet elterjedtebb metaforájában „ötágú sípként” is emlegett. Ez és a *Levél a partról* szorosan összetartozik tudatomban a köztudatban nem eléggé megbecsült bölcséleti költemények típusából, holott bő másfél évtized múlt el keletkezésük között. Velük együtt más verseit is említhetném, de ez a kettő különös szimmetriát mutat. Illyés ilyen, közügyekre is vonatkoztatható, több síkú létversei a honi költészet legmagasabb szintjéhez tartoznak.

Utolsó vacsora (olaj, 1996)

* Kommentárját ld. Az *oltalmazó* cím alatt *Halandó kézzel halhatatlanul*. Elemzések és tanulmányok Illyés Gyula verseiről. (Orpheusz, 2003) és „Egy szenvedély margójára” című tanulmánykötetemben. Ötvenöt műelemzés. (Fekete Sas Kiadó, 2005).

Ráadás élet

Illyés Gyula: Ráadás élet. Válogatott és kiadatlan versek

Budapest, 2012, Magyar Napló Kiadó

„Amit kezdtem befejeztem,
és nincs mód, hogy újra kezdjem.
Magam teteme vagyok.
Csönd már az én osztályrészem,
abban a merész reményben,
hogy aztán is szólhatnak.”
(*Ráadás élet*)

A költő születése 110. évfordulója arra buzdított, hogy ismételten életműve felé fordítsuk tekintetünket, köteteit újra kézbe vegyük, beleolvassunk, elgondolkozzunk azon, hogy miként teljesült az élete alkonyán versebe foglalt szerep: „Itt vagyok itt, de ott is / már veletek! / Legyek sirból szóló / hű nyelvetek: // Tovább adni – mert új és / új nemzedék / lábain jár s lerogy, ha / nem lép a nép, // letűnt hadunk utolsó / hátvédéként / kiáltani a régi / jelszót, aként, // mint kiket el nem némít / se gáncs, se kín, / se halál – ugy-e? én zord / barátaim!” (*Fehér fák*). Igen, ő ott is velünk van, hű hátvédéként onnan is a mi szószólónk. De vajon mi, zord barátokként, fogadjuk-e, meghalljuk-e intő szavait?

A halála után letelt harminc esztendő azt igazolja, hogy – újabb s újabb kiadások révén – Illyés Gyula életműve jelen van az irodalmi köztudatban. A *Peroráció: záróbeszéd* című költeményében testamentumként ránk hagyott feladat, melynek ő élete során mindvégig elkötelezett híve volt. Hagyatkozása – „...bár szétszórt és kevés: / Legyen a vándornép tábor-tömör egész” – ma is érvényes, a nemzeti egységet tételező, követendő ideál, amint a Zrínyi Miklós példájára megfogalmazott erkölcsi parancs – „Ne bánts magyar magyart” – érvényessége napjaink közéletében hatványozott imperatívusként

kellene hogy előttünk álljon. Soraiból, életművéből ma is, a jövőben is biztatást, erőt meríthetünk.

A nemrég kiadott kötet – bár nyilván nem nélkülözi Illyés Gyula emblematikus költeményeit – az életműnek nem ezt a szegmentumát emeli ki, nem ezt kívánta reflektorfénybe állítani. Sajátos, rendhagyó jegyeket hordoz. A költő lánya, Illyés Mária a kötet utószavában a válogatás szempontjait is megfogalmazza: „pusztán ösztöneimre hallgatva, talán közelebbi, az »irodalmi kánon«-nál meghittebb képet alkothatok apám személyiségéről, sok ágban folyó gazdag költészetének eddig még nem kellően értékelte áramairól is”. Ezt a szándékot teljesítette ki azzal, hogy függelékként mintegy hetven kiadatlan, illetve kötetekben meg nem jelent vers közlésével tette árnyaltabbá, gazdagabbá a költő életművéről alkotott képet. Szándéka „csorbult” azzal, hogy „a kiadó – kissé szűknek ítélvén a válogatásomat – megtoldotta további versekkel, több mint félszázzal”. Mivel azokat nem nevesíti, csupán feltételezhetjük, hogy a „bővítményt” az „irodalmi kánon” által elfogadott antológia-versek alkotják.

A lényeg azonban, hogy napjaink olvasói újabb Illyés-kötettel gazdagodtak, ismételten elmélyülhetnek rendkívül gazdag életműve lírai termésében, a nemzeti sorskérdéseket felvető verselményeken túl eljuthat a költő én-lírájának eddig talán kevésbé ismert világába is. A kép teljesebbé, árnyaltabbá, színesebbé, embe-ribbé vált.

A *Ráadás élet* című költeményét hetvenedik születése évében írta. Babits-ihletésű számvetés, melynek utolsó sorában azok-

ról az időkről szól, amikor a csönd lesz majd osztályrésze, ám abban a reményben, hogy *aztán*, azaz költeményei révén, halála után is szólhat. Ez az ő ráadás-élete, amellyel a síron túl is „szolga-fi”-ként, „kalauz”-ként áll nemzete rendelkezésére, tájékozási pontként, irányjelzőként a magunk útjának keresésében – immár nem csupán egy költemény, hanem a kötet címeént is.

A költő arculatának egyik legmarkánsabb vonását a verseiben kinyilvánított szándék, az *ars poetica* rajzolja ki. Illyés Gyula már fiatal költőként megérezte: küldetése van: „Én, aki egy földrelapult ház végéről / állok fel, a világ forró mélységéből, / félve nézek körül, remegve szívemben / most sejteni merem, hogy kiszemel tettem” (*A ház végén ülök...*). Amiként az is tudatosul benne, hogy „...a költészet / nem arra való, hogy elámítsd a népet, / vagy magadat akár. Egyszerű a világ; / amit két szemed lát, ép elég dolgot ad” (*Reggeli meditáció*). Művek sora jelzi, hogy beállt a „sarjürendbe”, maga is kivette a részét a dologból. Kalauzszerépéhez válságos időkben is hű maradt: „Szót tőlem az Idő vár, én nem / hazudhatok. / Nem így vártam az oly régen várt / Fordulatot. / De eljött, de itt van és így is / a mi korunk. / De így is az lehet, mit / mi akarunk!” (*Élni fogsz, élni*). Ám a társadalom szekere nem az áhított irányba mozdult el. Látnia kell, hogy hangzavar – zsarnokság – uralja el a közéletet. A *Bartók* című emblemikus költeménye a „pokolzajt zavaró harci jaj” idején harmóniaigényének ad hangot, az őszinte megnyilatkozás parancsának, „mert növeli, ki elfödi a bajt”. De nemcsak kimondani kell a rettenetet – *Egy mondat a zsarnokságról* –, hanem cselekvéssel alakítani az ország sorsát: „Dolgozom: küzdve alakítom / nemcsak magamat, aminő még / lehetek, akinek jövőjét / az »ihlet óráin« gyanítom; / formálom azt is, amivé ti / válhattok – azt munkálom én ki: / azt próbálom létre idézni, / azt a lényt, ki még csak agyag / bennetek s halvány

akarat; / akire vágytok, / amikor sürgetve mondjátok: / költő, előzd meg korodat!” (*A költő felel*). Az itt és most parancsa elől kitérnie nem lehet. „Mintha országnyi szerkezet / forgása bénult volna meg. // Mintha kibillent volna – mit / nekem kell helyreütnöm itt! // Nekem kell rendbetennem azt, / – mit nem szolgálni: kárhózat!” (*Munka a munkával*). Az idő tettet kíván, bölcs, okos cselekvést: „Vár a világ – de rég nem szavakat! / Tettet adj, író, élő magadat! // Mit a betűid! Tetteid, keményen, / azokat ide, s fekete-fehéren! // És érthetőbb csak, ha rá tintaképp / nemromló vért önt lándzsa vagy kerék. // Úgy állj elő, hogy nem az, mit te írnál: / az lesz a mű, mit néped lelke diktál” (*Levél*). Más szóval: „...megmutatni, amit a jövő / a szívben érlel” (*Óda a törvényhozóhoz*). Szavaival, műveivel – James Joyce-val azonosulva – nem kisebb célt követett, mint „Öntudatot verni ebbe az átkozott fajba” (*James Joyce levelezése, II. kötet*).

E gazdag költői termés fontos vonulatát – s egyben portréja markáns kontúrait – alkotják a szülőföldhöz, a tájélményhez, az őt kibocsátó közösséghez, a családhoz fűződő versei.

Az *Esti zápor*, a *Nyárutó*, a *Megered az eső* azt a tájat idézi élénk, amelyben mindenkor otthonra lelt, megnyugvást talált. Az *Elégia* mély emberi, érzelmi indíttatású soraiban, a napszámos és családja képében ez a kötődés többletértelmet nyer: „Őket, őket kerestem én is, / nékik kívántam szólni mindig.” Sárköz, Somogy, Balaton – sorra tárul élénk, körkörösén bővül, tágul a horizont. „Országom határa! – melyben / jogom van fennén énekelnem, / hol hangom otthonosan rebben, / mint jó visszhangzású teremben. // Melynek én is, ha nyelvem bírja, / szívbéli, zenegő akaratja, / követe lehetek, kiáltva / kiáltó szava a világba” (*A Dunánál Esztergomban*). Kiknek? A gazdatiszt által megálázott béresnek, a hegyre kapaszkodó, alamizsnát kérő koldusoknak, Dózsa György összesereglett lázadóinak, az ozo-

rai csata csellel védekező harcosainak, a bűnök fertőjében vergődő város kisemimizettjeinek... – azok kései utódainak, kiknek sorsáért felelősséget érez. A harmincas években támadt „veszélyes kor” fokozza a költő félelmét, felelősségérzetét. Ekkor születnek meg azok a költemények, amelyek – *Haza, a magasban, Hazám* – a nemzet sorsával azonosuló költő megrázó sorokban tesz hitet hűségéről, azonosulásáról. Sőt azon is túl – Európának: „Fennhangon vallom én magam / fiadnak, bárha ma sem érted / szavamat s vallom hangosan / testvérnek minden népet, / kiket te nemzél” (*Óda Európához*). Az öregedő költőben vissza-visszatérő motívumként jelennek meg a gyermekkor emlékei: a bonyhádi táj, a pusztai istentisztelet.

A közélet, a nemzet sorskérdései iránt elkötelezett költő arcképének, személyiségjegyeinek kevésbé ismert vonásait alkotják az érzelmi töltetű költemények. Már az első hangütések a teljes önátadás élményét rögzítik: „Mint egy dalba, dalba, úgy burkolom magam / szerelmedbe és úgy sodortatom magam” (*Szerelem*). A *Testvérek* című költemény óhajtó módon ismétlődő igéi – néztem volna, töltöttem volna, elég lett volna, elültem volna, lettem volna – jelzik, hogy a sarjadozó érzés, a beteljesedés útja nem önmagától adódó lehetőségként állt előtte; a kedves hiánya tudatosítja benne az áhított kapcsolat érzelmi értékeit. „Mint lég a hangot, víz a fodrot: / a távolság szerelmemet / úgy sokszorozza, villogtatja, / erejét most mutatja meg, / torló dühét, mit nem éreztem, / míg együtt lehettem veled” (*Minden mi elválaszt*). A beérett szerelem hangja szólal meg az élet delelőjére – „negyven leszek” – jutott költő versében, melyben az érzést semmilyen forgószeél nem veszélyeztetheti, összetartozásuk oly szoros, „amelyet ketté Isten sem szakaszthat” (*Kapcsok*). Különösen nem, ha azt kettejük szerelméből fakadó gyümölcs teszi elszakíthatatlanná: „De nem nyugszik most sem a vágy, / hogy megláncol, hogy megfogam, / betöl-

ti tested otthonát / és szíved alatt társa van” (*Körülvettelek...*). A magány, a várakozás, a különlét okozta hiány jelzi a legérzékenyebben azt, hogy mit jelenthetnek egymásnak: „S ha végül is megkönyörül az alkony / s ha végül is te vagy, oly csoda vagy, / mint a tengerhab-szülte istenaszszony, / az alaktalanságból, a csaló / homályból a mellreszorítható / szelíd, biztos valóság... főleg aztán, / hogy belekezzel, hogy hogyan utaztál” (*Beesteledett*). Betegségekor is ő a menedék, aki erőt adhat, aki testileg s lelkileg is segítsége, támasza lehet: „S hogy feszülök / szivemmel hogy menekülök / szivedhez s mint a pók, ha fog, / vért úgy lopok. // Szégyenkezem / e nadály-szomjamon, ezen / a szipoly-éhen, mely beléd / furja fejét. // S mégis: hitet, / életet adj, bár a tied. / Mint a pelikán-anya, tudj / táplálni úgy! (*Elvadult szeretet*). Nyugalmas óráiban a természet csodáit is szeretné megosztani: „Szeretném – azért, hogy te is nézd – / szemembe tenni szemedet. / Magányba zár, fojt, fáj a szépség, / ha nem együtt látom veled” (*A tihanyi Templom-hegyen*). Az együvé tartozás élménye, érzelmi gazdagsága, töltete huszonöt év múltán is hasonló folytatást kíván: „Szálljunk mindvégig így, hisz a szomj úgy lobog még, / ha itt, vagy csillag-messze vagy, / hisz csillag-úrt s időt ma is átköborolnék, / hogy megtaláljalak” (*Mert szemben ülsz velem...*). A házasság negyvenedik évfordulóján írott költemény az együtt töltött évtizedek csodáját, szépségét éneklimeg: „De itt állunk lám kéz a kézben / Mert nincs okosabb kalauz / úgy is értve, hogy vezető / nincs elszántabb, merészebb ösztön / annál, mit mondjon szerelmemnek / nyelvemen is a gyermek-dadogás” (*Évforduló*).

A *Kötetben* korábban nem közölt szerelmes versek Illyés Gyula érzelmi világának újabb rejtekeibe engednek betekintést, újabb színekkel árnyalják azt a képet, mely – impresszionista festők vásznaihoz hasonlóan – vissza-visszatérít, szépségével, tisztaságával hatalmába kerít. A kérés: „...Ennem kell meg innom, / s te vagy

az étel, az ital, a levegő. / Sápadok, látod, elveszek, / ha nem kapom meg, ami jár” (*Minden percedet*). A megtalálás: „Jó tudnom, hogy – ha külön is, de – egy / város eleven testében keringünk: / egy vérrendszerben két egy-sorsu csepp. / Boldoggá tesz, hogy egy az anyanyelvünk, / hogy egy időben, egy bolygón születünk, / hogy ha nem vagy is vélem, mégis itt vagy / oly közelmessze, mint az esti csillag. / Elmondhatatlan boldogságnak érzem, / hogy létezel, – ily kevéssel beérem, / annyira te vagy már a mindenségem” (*Tompán ragyog...*). A beteljesedés: „Mennyi minden fáj addig is, ameddig / te nem fájtal – fáj az egész világ. / De minden fájdalom most rajtad át: / szívembe téged fájdtva nyilallik” (*Menynyi minden fáj*). Érzelmi hullámváz: „Napokig nem beszéltünk. Csöndesen / szótlanszunnyadtál bennem, kedvesem, / nem dúltad föl egyetlen percemet, / fájdalomtalan szerethettelek. [...] Kibékültünk! Kedves, kezes, szerény / vagy újra és a világ újra: fény, / s az vagyok én is. A lelkem csupa nap / hogy újra így nekem adtad magad! // Így lettél újra fájdalomtalan – / mi is? Enyém? Több annál. Én magam!” (*Napokig nem beszéltünk...*). Az örök együvé tartozás: „Százszoros szépséged, hatalmad / erőd! – csak képzelem? / Akkor teremtett meg a legfőbb / isten, a Szerelem! // És nem lehetsz más más – viselned / kell égi voltodat. / Én nem engedem visszaszökni / megváltó foglyomat” (*Sötét volt az utca...*). Ráhagyatkozás: „Emlékezz rám. Mi nyoma lesz, hogy éltem? / Mi értelme? De egy-egy napomat, / egy-egy órát, megtisztítva szépen / neked adnám, ki örök tanu vagy, / azt remélve, hogy nálad megmarad” (*Emlékezz rám*).

A költészet örök-új motívuma – a halál, a betegség, az elmúlás – Illyés Gyula költészetében is helyet kap. A novemberi kert, a nagypapa emléke ihlette vers záróstrófáiban megadóan fogadja a földi létből való búcsúzás gondolatát: „Nem félek a haláltól, / csak emberi legyen, / becsülettudó, jámbor, / ne jöjjön hirtelen, / ne üssön rajtam

durván, / mint paraszton a vad / marta-lócnép, ledúlva / pajtámat, házamat. // Jöjjön, mint tisztos vándor, / üljön meg itt velem, / hívja ki induláskor / asszonyom, gyermekem, / becsülje meg a portám, / a népet, hová jár! / Oh légy keresztény hoz-zám, / keresztényhez, halál!” (*Novemberi kertben*). Őt sem kerüli el „az ősbaj, az öreg-ség”, melynek tünetei oly riasztóan támadnak rá. A feleséget kéri, segítse őt a szembenézés óráiban: „Mert angyali fö-lényetekkel, / asszonyok, ti, ti értitek / kezelni a vérebe mocskult / hőst is úgy, mint a kisedet, / s mert halál és szerelem egy ágy, / s mert végezzük bárhogy is itt, / lemeztelenít a halál és / tisztátalanná aljasít, / s mert régtől fogva te előtted / a titkom se csak az enyém, / segíts át anya-türelem-mel / elpusztulásom szegényén” (*Menedék*). A velencei lagúnákon sikló csónakok Kháron ladikjára emlékeztetik, mely ezút-tal nem nászutasokkal siklik a vizen, ha-nem a halálba, „visszafelé” halad az idő-ben. A balatoni vihar a tarajos hullámokon hányódó kolumbuszi hajóra emlékezteti: „Repít vadul egy Sancta Maria, / de én, a főnök kérdelem már, hova. // Járom dülöng-ve le-föl, nem a bor, / az orvos-szerek má-moraitól. // Futunk. Ágakon zászlórongyu köd / leng-ráng. Mit mutat? A futó időt! // Kisuhan a ködből egy-egy sirály, / de feke-te, de azt rikongja: kár” (*A Sancta Maria-n*). Úgy érzi, elérkezett a távozás órája. Ismét a hajó szimbolizálja azt, hogy egyre távo-lodik a zöld szigeten élőtől, egyre mesz-szebbre jut. Hisz érzi: a semmi közelít. A kötetben nem közölt versek – *Odaátról* – az elfogadás, a belenyugvás hangján szól-nak arról, ami a természet rendje: „Igy leg-közérthetőbb: egy sas fogyasztja májam. / És nincs ír, nincs vigasz, / az se, hogy kör-mömet én meg övébe vájjam. / A kelő Nap e sas. // Rámtör s mert lustulok, hajnalonta nagyobb / s fájóbb, amit kitép, / hogy számba rágja: nem isten fia vagyok / és nem örök a lét” (*Így legközérthetőbb...*).

Az illyési arcvonásokban, bár visszafogottan, sokszor rangrejtve ugyan, de mind-

végig jelen van – nagyszülői örökségként? – az istenélmény, a transzcendencia. Egy gyermekkori emlék – „Játszottam; azt hittem, velem / játszol, Uram, vidám vagy.” – ébreszti fel benne újra Isten létét, jelenvalóságát. „Csönd van mostan, tél; össze-tört / erdők; mezők letépve. / Hallgatsz. Neked is harc között / adatik már csak béke? // És szeretet csak elhalón, / ha könny közt vall, dadog már? / Mint nékem? Ki vagy, nem tudom, / csak azt, fiad vagyok már” (*Játszottam...*). A hit, ha szomorú vendégként is, jelen volt életében: „Öreg koldus, ahogy tél idején / betántorul egy kunyhó küszöbén / s enni se kér, csak áll és áll: örül, / örül, hogy nincs kívül, / hogy benn van, bárhogya is: *benn!* / Belém így tért be néha-néha az isten” (*Szomorú vendég*). A *Megláthattál volna* című idős kori költeménye lelke mélyéből fakadó vallomás arról, hogy mennyire igényelte Isten jelenlétét. Ő nem kopogott, sebeivel sem futott Hozzá, de a nyomában járt: „Illemre nevelt anyám: nem esengtem / s rátartiságra apám: nem tolongtam – // – s igazmondásra épp a – Hit / – a hited? – nevelt, hogy így, magamba kiveteten, / e földön itt, veled vagy ellenedben, // magamféle is kezdhet valamit – / Nem voltam könnyű fiad. Így / végy számba, ha ürül hely a Seregben.” Ezt a gondolatot erősíti meg a boldog emlékü Márton Áron erdélyi püspök üzenete a „hitetlenségért” mentegetőző költőnek: „mondjátok meg Illyés Gyulának, hogy ő hívó, csak viaskodik Istennel, mint Jákob az angyallal [...] mindenki, aki tiszta szívvel keresi és követi az igazságot, Krisztust követi.”

A kötetből felénk sugárzó portré arcvonásaiból nem hiányozhatnak a közéleti szerepet illusztráló vonások sem. A számon kérő hang: *Magyar vagy?*; a háború borzalmai: *Rangrejtve*, 1944, *Nem volt elég*;

a menekülés: *Nyugat felé*; a diktatúra kímeletlensége: *Egy mondat a zsarnokságról...*, *A magánszorgalmú kutya*; az anyanyelv védelme: *Koszorú*; az 1956-ot követő megtorlás: (1957 nyarán), *Mentve a zászlót* – megannyi jankajálás, jeremiád a nemzetre nehezedő csapások súlya alatt szenvedő országért, magyarságért. Olvassuk, tegyük melléjük a többiekét: *A reformáció genfi emlékműve előtt, az Árpád, Zrínyi, a költő, a Bartók...* című verseket, amelyek a történelemkönyveknél beszédesebben szólnak a nemzet sorsáról, állapotáról, változást sürgetve, követelve.

Közismert gondolat, hogy az irodalmi mű az olvasókban teljesedik ki. Illyés Gyulát is foglalkoztatta életműve utóéletének sorsa. „Non omnis moriar!... Akad majd ifjú kéz, mely / megütögeti, letolván havát, / szavaim mély-álomba gyűlt hadát / s füleli: felelnek-e, bár zümmögéssel?... // Óh ha tudnám bár magam, mit válaszolnak! / Mi bennem – mint benned is – több, nagyobb / annál, mi múltó léteggel vagyok? / Fogadj be kas: örök-melegű holnap!” (*Hosszú tél*). Hitt abban, hogy „a férfi, aki eszményeket vélt védeni egy életen át”, nem dolgozott, nem küzdött hiába: „Jó volna hinni persze: itt / őt fedi por, nem verseit, / nem elveit, / s fölszáll, ha zeng a Harsona / e sírból bár egy halk sora!” (*Egy házaspár sírfömlirata*).

Fölszáll, ím e kötetben, e kötetrel is. Mély érzéseket fakasztó élmény olvasni verseit; a *Ráadás élet* című versében megfogalmazott reménye valósággá vált: ím ma is szólhat, szól hozzánk. Horatius örök-szép, klasszikus sorai őrá is érvényes üzenetet hordoznak: „Emléket hagyok itt, mely ércnél maradóbbr [...] Meg nem halhatok én. Azt, ami bennem a jobb, / sír sem fedheti bár: átnövök az Időn...” (*Exegi monumentum*. Kosztolányi Dezső fordítása).

Máriás József

Idegenségérzés és otthonosság

Marosi Gyula: *A nílusi krokodil*

Budapest, 2011, Magyar Napló Kiadó

Görömbei András harminchat évvel ez előtt az akkor éppen harminchat éves Marosi Gyulával készített interjújában („A társadalmi feladatokat sohasem osztogatták” – *Alföld*, 1977/3) úgy jellemezte beszélgetőpartnerét, mint akinek minden írása „szenvedélyes igazságkeresés tükré”. Akkor nem lehetett még csak sejteni sem, hogy ez a szenvedély igen hamar alábbhagy – vagyishogy (a bibliográfia száraz tényeire támaszkodva) az első két kötet, *A hétszázadik napon* (1970), valamint a *Motivumnak jó lesz* (1976) után a beszélgetésben még szóba hozott filmnovella címét viselő harmadik kötetet, a *Mélyütitést* (1980) követően a szépíró-elbeszélő lényegében elhallgat. Vagy – körületekintőbben fogalmazva – visszavonulás helyett az átvonulást választja: forgatókönyvíróként munkálkodik. Így, ebbéli minőségében és szerepében végzi a feladatait. Hiszen 1978 és 2001 között a Magyar Televízió dramaturgia, s ha csak azokat a műveket vesszük sorba, amelyek filmvászonra, képernyőre kerülésében szerepe volt, máris tekintélyes a lista. S nem csak a mai ínséges időket nézve, amikor a közszolgálati televízió csatornáit mintha dupla zsilipekkel zárják el mind a klasszikus, mind az újabb irodalmi alkotások adaptációjának készítése elől. Ez az elkeserítő érzéketlenség talán éppen akkor kezdődött, amikor Marosi Gyula dramaturgi pályája véget ért.

Mára már csak az emlékek vagy ezek foszlányai őrizték meg, hogy volt idő s benne volt – igen! – művelődéspolitikai akarat filmet, tévéjátékot készíteni Karácsony Benő, Németh László, Tersánszky Józsi Jenő regényeiből (*Napos oldal*, *Égető Eszter*, *Margarétás dal*) éppúgy, mint Tolsz-

toj vagy Mikszáth Kálmán kisregényeiből (*Kreutzer szonáta*, *Egy éj az Arany Bogárban*), volt idő együtt dolgozni olyan szenvedélyes igazságkereső rendezőkkel, mint Gyarmathy Livia. Az új, a terjesztők ajánlószovege szerint harminc év kiadatlan termését tartalmazó elbeszéléskötet, *A nílusi krokodil* (2011) habár telítve van önéletrajzi történetekkel, személyes megjegyzésekkel, az alkotói szerepre vonatkozó feltevésekkel és magyarázatokkal, mind-ebből keveset érzékeltet: a tegnapi s a mai művészi esélyek összevetése, a kemény időszembesítés, feltehetően a szerző szerelmes szerénysége miatt, elmarad.

A kötet huszonegy vegyes műfajú írásból áll össze. A címadás csak egy helyütt segít az eligazodásban: *Magyar novella*-ként tünteti fel annak a közgazdász férfiúnak a történetét, aki masszív szocialista vidéki középkáderből, amolyan „meghízottaink” egyikéből „a rendszerváltozásnak nevezett szomorú- és mocsadékjáték” éveiben „kitanult gengszter” lett, a megye egyik leggazdagabb embere, képviselő. A megnevezéshez hasonlóan e rövid kivonat is kevesebbet árul el az epikai eljárás-módról, mint amennyit az egyébként dialógusban elbeszéltek társadalmi, politikai vonatkozásairól. És igaz ez a *Kutyatörténet*, illetve a *Kóbor kis történet* esetében is: ezeket sem a sztori érdekessége vagy bonyolításának különössége jellemzi, hanem az előbbi esetben inkább az a szociális hevület, amelyet egy villamoson utazó hajléktalan látványától jut el az otthonatlanokkal való együttérzés kinyilvánításáig, hogy aztán még erősebb indulattal ítélkezzék a „többpárti demokráciával szimbiózisban hihetetlen mértékben megnőtt”

ázsiojú „tévépofázók” fölött, akiknek a kutyájuk elvesztése a legnagyobb gondjuk. Hadova, hablatyolás, süketelés, dumálás, szófosás, vartyogás, fecsegés, rizsázás, zagyválás, halandzsa, tohuvabohu – a megszólaló ezeket a kifejezéseket találja meg a kommunikáció, a médiumok, a bulvár-sajtó jellemzésére. Az első személyű előadásmód, amelyik az önmegszólítás retorikai fogásával – „miket ki nem agyalsz, te Gyula!” – még erősíti is a határozott állítást, a közvetlen véleménymondás bátorságát, igazából egy kérdésben mutatja meg a maga érdekelttségét: „tenagyúristen, mi mindenkiből meg lehet élni ma Magyarországon, [...] akkor írásból éppenhogy miért nem”. A stílus publicisztikai, köznyelvi fordulataival, szándékolt lomposágával és a más írásokban szintén alkalmazott csattanójával, amely a költői képet idézve a rossz közérzet általánosítására való: „a szép és komoly fiakra egyre csak hull, mint a szaharai szél hozta finom homok, az idegenségérzés, és csak hull és hull, és lerakódik, keményen, vastagon, mint a guanó”. A másik történet szintén egy állat körül bonyolódik: az elbeszélő Api, az a parasztember, aki mintegy tanmesét kerekít vakarcs malaca hízlalásáról és levágásáról. Arról az alattomos szerepjátékról, hogy miközben magához szoktatja-dörögölteti a disznót, aközben a nagyujjával mindig keresi a nyaka alatt azt a helyet, ahová majd, ha eljön az ideje, a nagykést beböki. A sztori alapján az állatmesei tanító jelleg halványan körvonalazódna, ha a mottó nem terelné rá a figyelmet: „az úgynevezett ’rendszerváltó értelmiségnek’ ajánlva – utólag, fikarcnyi szeretet nélkül”. Az értelmezéshez azonban az ajánlás sem ad fogódzót, hiszen az elégedetlenség vagy a becsapottság érzetét kiterjeszti minden ellenzéki csoportosulásra, körre, pártra. S nem segít azzal sem, hogy megjelölne az írás keletkezésének idejét, ideiglenesnek avagy tartósnak tudatva kiábrándultságát.

Ez valószínűbb. Annak ellenére, hogy egy bizonyos időszakasz megjelölésével

más benyomást támaszt. Politikai esszéje, az *Amit megeszel*, miután újra elmarasztalóan említi a rendszerváltásnak nevezett folyamat során kialakult „elitünk” életvezetési, erkölcsi és kommunikációs mintáit, pontosan meg nem határozva, hat év „szocialista-liberális kormányzásáról” mond lesújtó véleményt. „Azóta habzik igazán a bukott pártállam ránk piócásodott jelesei, no meg a lakájszolgáltatásra szegődött, valaha ’ellenzéki’ tütüben táncikáló értelmiség parlamenti demokráciának nevezett katyvasza” – szól a politikusi szakzsargont messze kerülő, sajátos szóeleményekkel tarkított ítélete. Kezdünk beleszokni, fejtegeti, a professzionális gyűlölet- és félelemkeltésbe; ömlik a képernyőkről a „debilitás”, terjed „a nemzeti blaszfémia”.

Az utóbbin feltehetően a nemzeti értékek kigúnyolását érti, név nélkül utalva arra az író-politikusra, aki számára „a Szent Korona tulajdonképpen egy micisapka” s a többiekre, akik szemében „a magyarság ősi jelképei hányingert keltő, szemétdombra való lomok”. Dühös, tehetetlenségből fakadó hangulata egyfelől olyan túlzó, a népfeliség elvét messzire vető megállapításokra ragadtatja, mint hogy tapasztalata szerint „az ország választópolgárainak jelentős része tökéletesen elhülyült”, másfelől viszont azokkal a „lényekkel” való azonosulásra, akik „siralmasan provinciálisnak” tűnnek fel a micisapkat emlegető kultúrfilozófusok szemében. Keserű indulatában olyan lényként festi le magát, aki „populista, irredenta, homofób, terroristagyanús, szalon- és vérfasiszta, már ükapja is az volt” – a vádakát úgy fogadja, mintha egyetértene velük. A látszólagos azonosulás komikuma mellett nem ritka a nyelvi humor sem. Például az, ami az elhatárolódás, a különbségtévesztés érzékeltetésére teremtett vitahelyzetből fakad: ugyancsak egy politikai esszé, a *Gea* képzelgeti el a másik fél véleményének figyelembevételét. Túl az illemen, mintha megvolna a szóértés esélye: „hallgassuk meg, demokratához, amolyan mindközönséges, még véletlenül se szabad demokratá-

hoz híven, mert az valami más; a 'szabad-demokrácia' maga a 'másság' – játszik a szavakkal, állítását megtoldva magyarázattal: a másság „a szentségek és a normalitások iránti másság”.

Ami e közéleti állásfoglalásoknak, véleménynyilvánításoknak különös színt ad, az a személyes érdekelttség, a közvetlen, ám egyéni szóhasználatra, mondatfűzésre alapozott beszédmód és a benne bujkáló önirónia. Ebben foglalható össze a lényeg, ez igazából – egyik eszmefuttatásának címét idézve: – *A Marosi-tétel*. Az „agytorna-kócos” szövegben a tétel, persze, másképp hangzik. Így: „A természet nem ad ingyen bónuszokat.” Az erdőszélen futkorászó vizsla képét felvillantva, a „becsületes vadállatokat” méltatva a csattanó a természet és a társadalom régi szembeállítását ugratja elő, noha a fejtegetések, észrevételek java része az írói léttel és az írással kapcsolatos. Ennek felismeréséhez azonban, ahogy az egyszer harmadik szemlényben, máskor többes elsőben megszólaló, habzóan képies beszéde mondja, csakugyan össze kell szedni a „türelmünket és intelligenciánkat”, hogy legalább vázlatosan „kiszálaljuk az egy időben, több libból bugyogó gondolat-lávafolyamok üzenetét”. A talán legfontosabb üzenet azt teszi közhírré, hogy elutasítja a posztmodernt – azt is, ami az élet felfogásában, a viselkedésmódjában megnyilvánul, de azt még inkább, ami az irodalomban a „hókus-z-pókusz-opusok” termelésében és magyarázatában divatozik. Anélkül, hogy akár egyet is megnevezne közülük, akár szerzőt, akár alkotást, elrettentésül a tényleg bikkfanyelvű értelmezések egyikéből nyújt ízelítőt: „a nyelvfilozófiai diskurzus empirikus scientizmusának antropológiai determinációi a logocentrikus identitás ellenében hatnak”. Az önjellemzés szerint „hidegfejtűen realista” ítélkező gyanakvással tekint saját magára is; vissza-visszatérően mint „tohonya” mutatkozik be, még hozzá mint alkatilag naiv és jóhiszemű, „még mulatságos történetek elbeszélésére is kapható tohonya”, akinek hatvan-

egynehány évét „önszorgalmú tevékenységeiben” is mérni lehetne.

Az önlefokozás mindvégig meghatározó. A születésnap alkalmából készült *Hetven év* mint számvetés vagy mint ars poetica is tanúsítja. Jellemző, hogy egyetlen művét, sikerét nem hozza fel annak bizonyosságául, amit a pályakezdését, iskolai tanulmányait megjelenítő, a korrajznak beillő „*Szegény Édesanyám!*” kor- és vetélytárs partnere úgy összegzett: „legalább te vitted valamire...”. Vitte azáltal, „poénkodott” ő maga is annak idején, még ötven felé tartva, hogy ő nem elitta a pénzét, nem is lóversenyezte el, de még csak nőkre sem költötte, hanem – elírta. Sikereit talán akkor sem hozná szóba, ha a kritikai fogadtatás készítené rá. Elégedettségre, főleg büszkélkedésre azonban nincs oka. A számadás ezért is helyezheti első helyre a veszteségeit, eltávozott barátait, Simonffy Andrástól, Császár Istvántól Balázs Józsefen át Mihályfy Sándorig. És ezért következhet utánuk feleségének a neve, a Vakorból ismerős Pengő Gyöngyié, nem utolsósorban az unokáké, a persze, hogy „gyönyörű és okos” Saroltaé és Rékáé. Ők ketten azok, akik a kötet címadó tárcája, *A nílusi krokodil* báját kölcsönzik, akik derűs karakterrajza önmagában is bizonyíték rá: a nagyszülői feladatok jórészt kitölthetik az otthonosságra vágyó, öröme, vidámságra hangolt élet kereteit. Hát még ha a Papa kedvében is járnak, szó szerint: múzeumból múzeumba, hogy megbámulhassák a mumifikált egyiptomi krokodilt, majd rigmus, sőt vers szülessék a lelet emlékére. „A krokodil, a krokodil, / A nílusi krokodil, / Azért ő a krokodil, / Mert a Nílusba kakil” – a magyar költészet „krokodilista vonulatának” ezt a remekművét a nagypapa elolvastatja Kormos Pista bácsival, aki szívből nevet rajta. Önmagában talán az elbeszélő szerint sem érdemelne ekkora figyelmet s terjedelmet a versike, ám a Nagy László emléket idéző „Szervusz, Pegazus!” társaságában lényeges szerepe van e kisdéd történetnek: ellenpontosításra szolgál mindkettő.

Azokba az időkbe visznek el, amikor magánemberként éltek bár „egy szögesdróttal és aknamezőkkel körülfűzött börtönországban, állandó fenyegetettségben”, az irodalom, a kultúra szeretete s persze, a művelése összekapcsolta a művésztelkeket. Még akkor is, ha a személyes kapcsolat olyan felszínes és esetleges volt, mint a szerzőé Nagy Lászlóval, akinek az utolsó tévéinterjúja, s benne az utódoknak szóló üzenete – „ha lesz emberi arcuk egyáltalán, akkor csókolom őket” – a kötet talán legszebb gondolatának megfogalmazására indította. A máshol, más szöveghelyeken bizony kérlelhetetlenül szarkasztikus stílus itt meghitté, érzelemdússá emelkedik. Érdekes hosszan idézni, mert a közélet otrombaságait nyersen ostromozó Marosi Gyula talán itt mutatja meg személyisége lényegét, ebben a retorikailag is remekül megformált, hatásos passzusban. Íme, visszaulva az interjúra: „hogya találunk arcukat emberinek, egy költő csókjára érdemesnek, fajtánkból valónak, sőt: ismerősnek, hisz örökölnék majd egy-néhány vonást unokáink arcából, talán a miénkből is egy hunyorításnyit, és csókolnánk őket, pofácskáikat százszor, ezer-szer, ahogy csókoljuk telhetetlenül nagyanyáink arcát, és miért ne hihetnének bennük, miért ne hihetnének, hogy akár jobb emberek is lehetnek nálunk, hiszen csak mi halunk meg, mind egy szálíg nemsokára, felkapaszkodunk Pegazus há-tára, vagy csak az ördög visz el, velünk együtt a hit nem hal meg, ránk viczoroghat a remény: életre táncolhatja magát akár egy nemzet is, nem dögbugyor lesz a vége e pokoli útnak, unokáink unokái is természetes módon veszik magukra a kö-telességet, hogy fogaikat a csikordulásig összeszorítva átvigyék minden maradék Szerelmünket a túlsó partra; mert mindig voltak, akik megtették, még a tatár alatt is, néhány százezer, maradék árva, mocsar-akba, erdőségekbe bujdokolva.”

Mondhatni, persze, hogy ez a himni-
kus hitvallás a legkevésbé sem jellemző
a könyv egészére. Hiszen a születésnap-
vallomás is nyomatékosítja: magánember-
ként jól érzi magát, „kultúrlényként azon-
ban kutyául”, és hogy „még a diktatúra
agresszivitását is felülmúlóan kirekesztő
globális liberál-celeb biznissz-multikulti
emigrációba kényszerített”. Lehet, az
„apátlan nemzedék” tagjaként különösen
vonzotta Nagy Lászlónak nemcsak a köl-
tészete, hanem a személyisége is, „moz-
díthatatlan és eltiporthatatlan önérzete”.
Vonzotta a példa. S hogy miként a múlt-
ban, a jelenben is, erről árulkodhat a kötet
szerkesztése: a „Szervusz, Pegazus!” csak-
nem pontosan középre került. A centrum-
ban áll a címadó írás mellett, miközben
a könyv keretétül választott nyitó és záró
önportré, *Ego* és az *Álom*, esetleg utószó
a búcsúzás hangulatában fogant, a távo-
zás szertartását gyakoroltatja. A Corpust
mint az élet alapvető kompromisszumát
jeleníti meg az első, ahol még a „borzal-
masan gyönyörű világ lehetne” közhelyes
fordulatának használata is helyén való,
mivel azt sugallja, fölösleges a választé-
kosság, ha nincs mód választani élet s ha-
lál, világ és túlvilág között, ha reményként
sem tölthet el, hogy „mindnyájan Isten
legalább egyszer feltámadó fiaii lehetnénk”.
Legalább egyszer – a hitetlen hit szólalhat
meg így, másféle mítoszi környezetben,
mint az utolsó írásban, ahol a folyó, ame-
lyet álmában átúszik, nem a Duna, ha-
nem a Styx. A *nílusi krokodil* ezzel az álom-
képpel búcsúzik az olvasóktól. Mintha
végleg elválnának az útjaik, holott na-
gyon is számít a figyelmükre, érdeklő-
désükre. A *Hetven év* zárata egyenes, bár
önkisebbítő beszéd: „Töreksem rá,
igyeksem kedvedben járni, Kedves Ol-
vasó, szeretném, ha lennél, hisz nélküled
csak egy kihűlt kályha mellett üldögélő,
mániákusan önmagában motyogó vén-
ember vagyok.”

Márkus Béla

MÁRKUS BÉLA (1945) irodalomtörténész, kritikus. A Debreceni Egyetem nyugalmazott docense.

Újmódi tendenciák

Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon, 1919–1944*

Pécs–Bp., 2013, Jelenkor–OSZK

Szörnyű könyv, különösen a vége émelyítő. Erről az ítéletről mégsem Ungváry Krisztián tehet. Az eddig elsősorban had- és politikatörténészként jeleskedő szerző ezúttal egy olyan sokáig tabusított, félrekezelte, ideológiai és önterápiás sandaságokkal terhelt, rendkívül összetett (politika-, társadalom-, eszme- és gazdaságtörténeti vonatkozásokkal is bíró) kérdéskört járt körül hat és félszáz oldalon át – a magyar holokauszthoz vezető út dinamikáját –, ami bajosan eredményezhetett volna könnyed, nyári olvasmányt. Az 1956-os Intézet munkatársa ráadásul jól láthatóan nem ijed meg a várható konfliktusoktól, aminek eredményeképp a kötet egynémely (sarkos) ítélete, vitriolos megfogalmazása vagy épp a komplex szemléletmód vitára ingerel. Egy jó monográfia persze ilyen, ám a szerző néhol mintha valóban ajtóstul rontana a házba.

A súlyos alkotáson mindenekelőtt két német szerző, Götz Aly és Christian Gerlach munkáinak vállalt öröksége hagyott nyomot. A funkcionalista/strukturális iskola két prominense összekapcsolta a holokauszt eseménytörténetét „a tágabban értelmezett társadalomtörténettel, és egyúttal általános érvényű téziseket is megfogalmazott a népiirtás folyamatának tervezéséről, a megvalósításhoz vezető út döntési helyzeteiről” (7). Ungváry is mesziről indít: alaptézise szerint a dualizmus korában még sikertörténetnek tűnő zsidó asszimiláció – vagyis a magyar polgárosodás egyik fő motorja – körüli társadalmi konszenzus a „szerencsétlen társadalmi találkozásoknak” (Bibó) köszönhetően legkésőbb az első világháborúra megszűnt, majd az ellenforradalmi hangulatot meg-

lovagoló (!) Horthy-kurzusnak már egyenesen integráns része lett a (különböző árnyalatú) antiszemitizmus. A zsidóellenesség tehát nem felülről artikulált hatalmi imperatívusznak, hanem széles körben hódító társadalmi jelenségnek tekinthető a két világháború közti időszakban, noha e két faktor idővel egymást kumulálta. A szerzőt igazolni látszik az 1939-es választás kínos végeredménye, ahol is mintegy kilencszázezer ember szavazott (titkosan) a szélsőjobboldalra. Ez azt jelentette, hogy „egy manipulálásoktól mentes választás esetén a nyilas pártok akár abszolút többséget is szerezhettek volna” (193) akkor, amikor a kormányzat húsz év után külpolitikai sikereket ért el, és a gazdaság is kilendülni látszott a holtpontról, ráadásul komoly szociálpolitikai reformokat vezettek be az országban.¹ A sikereknek azonban ára volt, és ezt az árat döntően a zsidóság fizette meg.

A zsidóság honi modernizációban betöltött szerepét érzékelteti, hogy a 200 ezer pengő felett adózó 70 személyből 50 volt zsidónak tekinthető a harmincas években. Másképp: „a lakosság 5%-ának diszkriminálásával a nemzeti vagyton 20–25%-át lehetett újraosztani”, ami „legalábbis elérte, de esetleg meg is haladta a mai értéken számolt 20 milliárd dollárt” (58). Ungváry szerint az antiszemitizmus elsősorban nem is az 1918–19-es forradalmakra, hanem a sajátos honi kapitalizálódásra volt népszerű válaszreakció. A kapitalizmuskriti-

1 „Az 1938-ban elindított szociálpolitikai intézkedések a ráfordított összeg szempontjából felülmúltak minden addigi hasonló akciót” (208).

kának köszönhetően pedig olyan eltérő világnézetű emberek is közös nevezőre kerülhettek, mint Szende Pál és Milotay István vagy egy 1919-es népbiztos és Tormay Cécile (72, 77), természetesen ki-kitetszése szerint nevezve meg ellenséggé-pét (kapitalista, zsidó).

A névmutatóval ellátott kötetben tizenhat nagyfejezetben keresztül ismerhetjük meg az antiszemitizmus redistribúció folyamatát, annak körülményeit és eszköztárát. Noha a szerző a kirekesztő korhangulat *kialakításában* lényegében felmenti a Horthy-kori politikai elitet, rámutat a diszkrimináció kifinomult és kevésbé kifinomult módszereire, az őrsváltás 1938 előtt is érvényesülő kódolt technikáira, külön hangsúlyozva, hogy bár a bethleni (mindenekelőtt a gazdaságban érvényesülő) „konszolidáció két-három év alatt jelentősen csökkenteni tudta a nyílt antiszemitizmust” (109), „Európában Magyarország a fajvédelem úttörőjének számított” (111). A szociálpolitikai fejezet bemutatja, hogyan vált a szélsőséges társadalmi berendezkedés szélsőséges politikai eszmék táptalajává, hiszen hiába költött az állam arányaiban ugyanannyit szociálpolitikára, mint a fejlett nyugat-európai államok, szinte minden rétegnek oka volt az elégedetlenségre. Vagyis: „a magyar társadalom fejlettségének köztes helyzete és a csekély mértékű állami újraelosztás a kelet-európai szempontból átlagosnak minősíthető szociális helyzetet radikalizálta” (136). Ungváry ebben a fontos fejezetben rámutat arra is, hogy „Bethlen elégtelen földreformja és a gömbösi reformprogram bukása után a politikai elit számára az egymást követő antiszemitizmus vagyonaátcsoportosító intézkedések tűntek a legolcsóbban kivitelezhető és feszültségeket levezető megoldásnak” (138). Hasonlóan fontos – és pontos – a szerző azon megállapítása, miszerint a kormányzóból és minisztereiből hiányzott a „kellő határozottság és akarat” (138) egy gyökeres, demokratikus átalakuláshoz. A harmincas évek végén felerősödő etatista törekvések, tervgaz-

dálkodási tendenciák ezzel szemben lényegében az 1948 utáni, szovjet típusú berendezkedésnek ágyaztak meg, jóllehet az államilag monopolizált rendszerek nemcsak az autoriter államokra voltak jellemzők a korszakban: ezekkel a módszerekkel Franciaország, Lengyelország, Csehszlovákia vagy éppen az USA is élt (többek között). S bár a silány minőségű tömegtermelés kapcsán jobbra a Kádár-korszakra asszociálunk, ne feledjük, hogy a negyvenes évek első fele már a „standardizálás és tipizálás” (417) jegyében telt Magyarországon (lásd a műrost diadalát a ruha- vagy a trappista sajtót az élelmiszeriparban).

A kötetben terítékre kerül Magyarország első, Gömbös Gyula nevéhez fűződő négyéves terve, de az első ötéves tervről – vagyis a győri programról – is részletesen olvashatunk. E program a közhiedelemmel ellentétben elsősorban általános iparélénkítési és gazdaságfejlesztési célokat szolgált, méghozzá sikerrel – mutat rá Ungváry, aki szerint „a zsidótörvények kapcsán (beleértve az 1942-ig hozott összes intézkedést) gesztustételi szándék vagy komolyabb német befolyásolási kísérlet nem mutatható ki”, és „a törvények egyértelműen magyar forrásból fakadtak” (187). Külföldről jött ellenben a „népesség-optimum-számítás gazdaságtana”, mely nemcsak a náci ideológia tudományos megalapozásában, de egyes magyar reformerek (pl.: Matolcsy Mátyás) elképzeléseiben is tetten érhető. Különösen érdekesítő, hogyan szüremkedett be a politikum – és vele az antiszemitizmus – a tudományos világba, eltorzítva tehetséges tudósok világlátását és tudományos munkásságát. Matolcsy mellett Teleki Pál, Kovács Alajos vagy „Méhely” (vagyis: Méhely)²

2 Néhány további pontatlanság a vaskos kötetből: Györffy és nem „Györffy” (374) István, Keresztény és nem „Keresztény” (443) Ifjúsági Egyesületek Nemzeti Szövetsége, valamint *A néma forradalom* és nem „Néma forradalom” (291). Végezetül: Kerék Mihály

Lajos nevét kell megemlíteni ehelyütt, akik mindannyian nemcsak alkalmazták, hanem terjesztették is a kirekesztő meszternarratívát.

Az ideológiailag tehát sokrétűen megalapozott gazdasági őrsváltás kivitelezéséhez a kirekesztő törvénykezésen túl a közigazgatási gyakorlattá váló „bürokratikus antiszemitizmusra”, valamint egyes érdekképviselések (kamarák, szövetségek) és társadalmi egyesületek (Baross Szövetség, Hangya Szövetkezet, Futura) aktív, esetenként proaktív részvételére is szükség volt. 1944. március 19-e után a képzet annyiban változott, hogy a zsidó vagyon nagy része a „magyar lakosságé maradhatott ugyan, cserébe a megszállók azonban az ország vagyonából hasíthattak ki hatalmas szeleteket” (518), például a havi 200–300 millió pengős háborús hozzájárulás által, ami éves szinten akár másfél milliárd márkát is jelenthetett. Ami pedig a jogfosztás utolsó stációjának erkölcsi vetületeit illeti, Ungváry lesújtó képet fest a deportálásokban közreműködő magyar hatóságok és közigazgatás németeket zavarba ejtő túlteljesítéséről, a döntéshozók struccpolitikájáról, az „elhagyott javakat” övező társadalmi érdeklődésről, valamint a „hullarablás” „nagy jelentőségű szociális akció”-ként (584) történő hivatalos interpretációjáról. Ez az elmarasztaló, szakirodalommal is perlekedő mérleg egyben szemlélet is, mely végig jellemzi a kötetet. Az alábbiakban mégsem ezekre a politikai és holokausztörténetesekre tartozó (sok tekintetben meggyőző) vonatkozásokra szeretnék kitérni, hanem néhány, szintén visszatérő jellegű társadalom- és eszmélet-történeti tézisére (esetenként hipotézisére).

Kiindulópontunk legyen az alábbi két idézet: 1. „messzemenő, a népi íróktól a kormánypártot a szélsőjobbba terjedő konszenzus uralkodott, hogy a magyar középosztály kisebbségbe szorult hazájában,

és ezen csak a zsidók diszkriminálása változtatható” (189). 2. „Teleki nemcsak antiszemita, hanem – hasonlóan a népi írókhoz – meggyőződéses rasszista is volt” (377). A szerző már korábban is képes volt „ki nem mondott” szavakat észlelni, ha a népiek antiszemitizmusáról volt szó,³ de fenti, általánosító kijelentéseivel sikerült léptéket váltania – ismételtlen bárminemű hivatkozás nélkül, ám ezúttal már teljesen tévutakon járva (amennyiben a népiek reformterveinek fókuszába a középosztályt helyezi). Részigazságokat tartalmazó kinyilatkoztatásai egyrészt ugyanolyan tendenciózusak, mint a kritizált írások többsége (vagyis nélkülözik a filológiai aprómunkát: esetében a népiek alapos olvasatát), másrészt anakronisztikusak, amennyiben fontos fogalmakat történetiségükből kiragadva, állandó jelentéstartalmú, eleve adott dolgoknak feltételez. Ekképp a „faj” sem a mai biológiai, rendszertani értelmében volt használatos a két világháború közti időszak magyar közéletében, pedig Ungváry ennek alapján osztogatja a „rasszista” jelzőket kötetében, méghozzá elég bőkezűen. Mint Gyáni Gábor hangsúlyozza (Romsics Gergely nyomán): „a faj (etnikum) elviekben történeti entitás ugyan, végső lényegében azonban a történelmen kívüliként vagy fölöttiként elgondolt nép

3 Kovács Imre és Matolcsy Mátyás kapcsolatát Ungváry zsidó-, sváb- és nagybirtokellenes koalíciónak tartja. Hivatkozás nélküli, logikailag is követhetetlen véleménye szerint a harmincas évek közepén alakulhatott ki köztük a „sajátos, ki nem mondott munkamegosztás”, amivel „1944-ig Matolcsy a zsidók, 1945 után Kovács a svábok deportálásának szellemi megalapozásáról gondoskodott”. Ungváry Krisztián: *Értelmiség és antiszemita közbeszéd. Beszélő*, 2001/6, 74–94 [kiemelés: B. Á.]. A recenzált kötetben is megtalálható ez a gondolatmenet (292), de másutt is megérezéseire hallgatott a szerző, például: Fábián Dániel „az ő [a népiek – B. Á.] nevükben beszélt” (256), amikor a szociális igazságosság érdekében védte a zsidótörvényeket.

a Magyar Életrajzi Lexikon állítása ellenére sem „szociográfus” (200), hanem agrárszakember volt.

idealizálása”⁴. De a vele több tekintetben ellentétes nézeteket valló Bognár Bulcsu is a fogalom eltérő korabeli használatát emeli ki, hiszen Erdeiek „szerint fajról nem biológiai, rasszista értelemben kell beszélni, hanem történelmi társadalmi kategóriaként”⁵.

Anakronisztikus Ungváry érvelése akkor is, amikor Johann Weidleinre hivatkozva a népi szociográfiák „rasszista” németellenességét hangsúlyozza, elhallgatva, hogy a korban azok kifejezetten náciellenes (antirasszista) tartalmakkal is bírtak (265), és tendenciózus akkor, amikor a szerző által csak „histériának” (263) nevezett dunántúli egykeutakat a kötet dunántúli és országos adatokkal igyekszik cáfolni, megfelelkezve a regionális különbségekről (e kérdéskörben Koloh Gábortól várhatunk cizellált eredményeket). De jellemző eljárás az is, ahogyan a szerző hosszasan csemegezik a *Magyar Út*, a *Magyar Élet*, a *Nemzeti Élet* (?) antiszemita cikkeiből,⁶ egy lábjegyzetbe rejtve, hogy „a *Válasz* és a *Kelet Népe*, a népi írók két másik jelentős orgánuma nem” (254), illetve csak egy esetben közölt antiszemita írást. Ez a tendencia a cím problémájához vezet minket, hiszen a Horthy-rendszer (már ha van ilyen) kulturális-közéleti mérlegéhez nem lehet megkerülni e két periodikát.

A kötet címválasztásával kapcsolatban is lehetnek aggályaink. Egyrészt korántsem egyértelmű, hogy beszélhetünk-e egyáltalán Horthy-rendszerről, vagy a húszas,

harmincas, negyvenes évek politikai elitjének politikai struktúráját érintő változtatásai érvénytelenítik-e ezt az olvasatot (nem is beszélve a kormányzó változó intenzitású politikai aktivitásáról). Ungváry címválasztásával a tradicionális olvasat mellett tör lándzsát, ami önmagában még nem gond, ám a kötet címe többet ígér, mint amit végül teljesít (noha az önmagában is tiszteletet parancsoló teljesítmény). Egy politikai berendezkedést bajosan lehet ugyanis *mérlegre* tenni, ha csupán egy kérdéskört járunk körbe, legyen az bár oly hangsúlyos is, mint a zsidóság politikai, gazdasági diszkriminációja és megsemmisítése a két világháború között. A torzított fókusz akkor is torzított eredményt szül, ha például a külpolitika, az egészségügy vagy a kulturális mező eredményei eltörpülnek az államilag irányított jogfosztás és tömeggyilkosság „eredménye” előtt.

A kötet szövegezése ugyanakkor valóban bizonyos mérlegre emlékeztet, amennyiben a szerző külön tárgyalja egy intézkedés antiszemita élet, majd annak szociálpolitikai oldalát (vagy éppen fordítva). Ez az eljárás egyrészt lehetővé teszi, hogy a korszak számos olyan összefüggését is megismerjük, melyet az eddigi kutatások nem érintettek, másrészt helyenként – például Endre László gödöllői ténykedésének bemutatásakor, az aktív szociálpolitika és a könyörtelen diszkrimináció kettősségének kapcsán – kifejezetten drámai kontrasztot eredményez (ami az olvasmányosságának is jót tesz).

Társadalomtörténet: amennyire részletekbe menően értelmezi Ungváry a zsidó- (és részben a sváb)kérdést, annyira elnagyolt az egész társadalmi tabló, különösen, ami az „úri középosztályt”, vagyis a „dzsentrit” illeti. (Az idézőjel itt nem a kötetre, hanem a fogalmi konstrukciók tisztázatlanságára utal.)⁷ Mindez bizonyára onnan eredeztethető, hogy míg – nagyon helyesen – felismeri Erdei Ferenc kettős

4 Gyáni Gábor: Az asszimilációkritika Bibó István gondolkodásában. *Holmi*, 2011/8, 1026.

5 Bognár Bulcsu: *A népies irányzat a két háború között: Erdei Ferenc és a harmadik út képviselői*. Bp., 2012, Loisir, 93. A faj fogalmát legújában Gyurgyák János járta körbe (nagy alaposággal, nemzetközi szakirodalom alapján): Gyurgyák János: *Magyar fajvédők*. 2012, Osiris.

6 Valamint a népi potentátnak bajosan tekinthető Budaváry László, Pálóczi-Horváth Lajos vagy „dr. Kovács István” írásaiból (284).

7 Lásd például: Tarjányi Eszter: A dzsentri exhumálása. *Valóság*, 2003/5, 38–64.

társadalom koncepciójában a korszellem hatását (a „zsidó” esszencialista meghatározását), maga is kritikátlanul érvényesíti kötetében Erdei felfogását,⁸ ráadásul tévesen 1945-re datálja annak keletkezését (177). Meg kell jegyezni, hogy bár a szerző komoly mennyiségű forrástömeget mozgató és értelmez (utóbbi külön kiemelendő), valamint húszoldalnyi szakirodalmat hasznosít (köztük számos külföldi művet), sajnos fontos alapmunkákat figyelmen kívül hagy – meglehet, egyeseket tüntetőleg. Az mindenesetre biztos, hogy úgy formál nem éppen hízelgő képet a népi mozgalomról, hogy annak valamennyi alapmonográfiáját (pl.: Borbándi Gyula, Gombos Gyula, Huszár Tibor, Némedi Dénes, Salamon Konrád köteteit) negligálja, de a fiatalabb generáció (pl.: Bognár Bulcsu, Papp István, Békés Márton) friss szemléletű köteteit sem hivatkozza. Pedig, ha nem sajnálta volna a fáradságot, hogy legalább némelyikbe belepillantson, bizonyára nem tévesztett volna évet (!) a Márciusi Front zászlóbontását taglalva (229). De hiába keressük a honi szélsőjobb kapcsán Paksa Rudolf, az ifjúsági radikalizmus részletezésénél Kerepeszki Róbert, a nyilasoknál Kovács Tamás vagy a külön kiemelt FAKSZ (131) tárgyalásakor Hámosri Péter alapvető munkáit is.

8 „A rasszista kategóriákban történő gondolkodás egyfajta közös nyelvet jelenthetett a különféle politikai táborok között” (270) – írja Ungváry, noha talán épp a zsidótörvényeket üdvözlő Erdei iránt a legmegértőbb a népiek közül. Mint írja, „bizonyos értelemben lefegyverezte” (282–283) gondolkodásmódját az antiszemita retorika. Alaposabb elemzést végez Bognár Bulcsu: A nemzeti radikális politika és a társadalomtudományos érvelés kettőssége Erdei Ferenc faluszociográfiájában. *Aetas*, 2006/1, 57–73. A „zsidó” fogalmi problémáihoz és a sematizáló esszencialista felfogásokhoz Gyáni Gábor: *Identitás versus imázs: asszimiláció és diszkrimináció a magyar zsidóság életében.* = Uő.: *Nép, nemzet, zsidó.* Pozsony, 2013, Kalligram, 213–233.

Az aggályok után a végső szó némiképp mégis az elismerésé kell legyen. A vitatott részletkérdéseknél ugyanis fontosabb annak tudatosítása, hogy a magyar állam nem 1944. március 19-én hagyta cserben állampolgárainak egy többszázazres csoportját, hanem több mint két évtizeden át zajlott – változó intenzitással, ám létező társadalmi igénnyel – a zsidóság diszkriminációja (noha a jelenséget nemzetközi kontextusban kell értelmezni). Mivel ezt a szomorú történetet sokáig tollal írták, ma sem tét nélkül való, mit írunk róla. Inkább a (társadalmi) méregkészítést, mintsem a szenvtelen mérlegkészítést segíti például, ha a szocializmus torzképét túlkompenzálva úgy jelenhet meg portré Prohászka Ottokárról 2013-ban, hogy az egyébként szociálisan kétségkívül érzékeny fehérvári püspök zsidófelfogása szóba sem kerül, ráadásul ez a felemás értékelés a szakma krémje által szerkesztett történelmi magazinban láthat napvilágot.⁹ Az antiszemitizmus térhódítása, szalonképes politikai világmagyarázattá való terebélyesedése, majd a megvalósuló népi-irtás és a felelőségek elkenése, elhallgatása együttesen eredményezték társadalmunk jelenlegi tudathasadt állapotát, amit szomorúan érzékeltet két legnagyobb társadalmi traumánknak – Trianonnak és a holokausztnak – komplementer, olykor épp egymásra mutogató, egymást kioltó értelmezése.¹⁰ A költővel vallhatjuk: *Nagyon fáj.* Ungváry Krisztián üdvözlendő és kevésbé üdvözlendő tendenciákat egyaránt érvényesítő kötete, ha e fájdalom oldásában nem is, de egy másik lírai óhajban, a múlt bevallásában segítségre lehet.

Bartha Ákos

BARTHA ÁKOS (1982) történész. Kutatási területe a XX. századi irodalom- és életmódtörténet.

9 Mózessy Gergely: Székesfehérvár puritán püspöke: Prohászka Ottokár. *Rubicon*, 2013/6, 52–54.

10 Lásd: Gyáni Gábor: Trianon versus holokauszt. *Élet és Irodalom*, 2012. augusztus 10.